ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І. МЕЧНИКОВА
1865

19’2015

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Constitutional State **Правовое государство**

Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу на краще юридичне видання

Науковий журнал
Виходить 2 рази на рік
Заснований у лютому 1999 р.

До 150-річчя Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Одеса
Фенікс
2015

Засновник:
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія
О.І. Миколенко – головний редактор,
В.І. Труба, Б.С. Бачур, І.В. Венедіктова, І.А. Дришлюк,
Л.М. Зілковська, Т.Є. Кагановська, І.С. Канзафарова,
Л.О. Корчевна, А.Т. Комзюк, Т.О. Коломоєць, О.Л. Копиленко,
З.В. Кузнєцова, Л.А. Луць, Р.С. Мельник, Р.М. Мінченко,
О.В. Прієшкіна, В.П. Плавич, С.В. Саяпін, Р.Й. Ситдикова,
Т.В. Степанова, Р.О. Стефанчук, Е. Яскерня

Відповідальний секретар
Н.В. Ільєва

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 3687 від 19.02.1999 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 8 від 21.04.2015 р.)

Вища атестаційна комісія України
визнала журнал фаховим виданням з юридичних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1-05/3 від 14 квітня 2010 р.

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора,
яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів
відповідальність несе автор або особа, яка надала матеріал.
Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2015

ЗМІСТ

ДО 150-РІЧЧЯ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА 5

ПЕРСОНАЛІЇ

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА АНАТОЛІЯ СЕМЕНОВИЧА ВАСИЛЬЄВА 7

Б.С. Бачур
ЗАБЫТЫЕ ИМЕНА: АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ ЗАГОРОВСКИЙ
(К 150-ЛЕТИЮ ОДЕССКОГО (НОВОРОССИЙСКОГО) УНИВЕРСИТЕТА) 8

О.І. Миколенко
НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАТОЛІЯ СЕМЕНОВИЧА ВАСИЛЬЄВА
(ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА А.С. ВАСИЛЬЄВА) 13

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

Н.К. Колібабчук
ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ НА РОЗВИТОК КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ XX СТ. 19

О.С. Мельничук
ПЕРИФЕРІЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ТА ЇЇ ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ 24

Р.С. Притченко
МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ 30

Т.В. Степанова
ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВОГО СТАТУСУ» ТА СУМІЖНИХ КАТЕГОРІЙ . . 35

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

З.В. Кузнєцова
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 41

А.В. Левенець
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ІНОЗЕМЦІВ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ . 48

А.М. Мхітарян
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА» У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ 54

С.В. Степанов
НОВЕЛИ СУДОВОЇ РЕФОРМИ УКРАЇНИ 59

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

А.В. Максименко
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 63

К.М. Рудой
ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ЯК НАПРЯМОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ 69

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

О.М. Борщевська
ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ПРИ ПЕРЕГЛЯДІ АКТІВ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ 74

С.П. Буга
ЩОДО РЕФОРМИ «УКРЗАЛІЗНИЦІ» 80

В.П. Симонян
ЩОДО ПОНЯТТЯ КОНЦЕРТНОГО ДОГОВОРУ 84

А.В. Смітюх
ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЧАСТКИ У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ГОСПОДАРСЬКОГО
ТОВАРИСТВА 89

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО

С.С. Драганов
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ДІЇ ПАТЕНТНИХ ПРАВ: ПРАГМАТИЧНА ПЕРЕОЦІНКА 95

В.Д. Жук
ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ВІДУМЕРЛОГО МАЙНА ЗА ЧИННИМ РОСІЙСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ 101

С.Н. Клейменова
УСЛУГИ КАК ОБЪЕКТЫ ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ 106

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО, ТРУДОВЕ ПРАВО

Д.М. Сытников
ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ОБЩЕСТВА 111

О.В. Толкаченко
ПОНЯТТЯ МОРСЬКИХ РЕСУРСІВ 119

В.І. Труба, О.М. Потопахіна
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ. 123

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

О.Д. Гринь, О.І. Донченко
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК РІЗНОВИД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. 129

Д.В. Назаренко
ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ВІЗУАЛЬНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ 136

Б.М. Орловський
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ПОМИЛКИ У ОБСТАВИНІ, ЩО ВИКЛЮЧАЄ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ. 142

Д.М. Толпиго
ОСОБЛИВОСТІ ОБСТЕЖЕННЯ ПУБЛІЧНО НЕДОСТУПНИХ МІСЦЬ, ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ 147

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, МОРСЬКЕ ПРАВО

А.Г. Аллахвердиев
ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В НАУЧНЫХ ПОДХОДАХ И КОНЦЕПЦИИ ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ. 153

Л.В. Валуєва
ЩОДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МОРСЬКИМ ТОРГОВЕЛЬНИМ ПОРТОМ 160

А.В. Ковбан
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ ПРАВА ВІЙНИ ЯК ОБ'ЄКТУ ГЛОБАЛЬНИХ ПРАВ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ 165

Е.А. Малярова
К ВОПРОСУ О СУЩЕСТВОВАНИИ ОБЩЕГО КОНТЕКСТУАЛЬНОГО ЭЛЕМЕНТА В МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ: НА ПРИМЕРЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ГЕНОЦИДА 170

А.Н. Шевченко
АНАЛИЗ И ТЕНДЕНЦИИ ПОЛЬСКО-БЕЛОРУССКИХ ОТНОШЕНИЙ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА 175

СТУДЕНТСЬКЕ ЖИТТЯ

Н.В. Ильева
ЭКСКЛЮЗИВНАЯ ПРАКТИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ЭПФ 183

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 184

ДО 150-РІЧЧЯ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова від дня свого створення 1(13) травня 1865 року займає одне з провідних місць у формуванні системи освіти, у розвитку наукових досліджень і культури в Україні. Він є одним з найстаріших університетів України і фактично визначає стан і перспективи розвитку освіти, науки і культури в мережі освіти нашої країни. ОНУ імені І.І. Мечникова – всесвітньо відомий університет з високим міжнародним авторитетом, у світовому рейтингу займає почесне 48-е місце серед 75 кращих університетів світу.

Історія вищої освіти на півдні України почалася в 1865 року з установи Імператорського Новоросійського університету та подальший її розвиток нерозривно пов'язаний з діяльністю ОНУ імені І.І. Мечникова. Загальнонаціональний вплив ОНУ імені І.І. Мечникова на освіту полягає в тому, що значна частина вищих навчальних закладів на півдні України створена на базі факультетів університету (Одеський державний медичний університет, Одеський державний економічний університет, Одеська національна юридична академія).

Багато яскравих сторінок вписали в історію України та університету всесвітньо відомі видатні вчені: фізіолог І.М. Сєченов – засновник вітчизняної фізіології, перший президент АН України, академік, мікробіолог Д.К. Заболотний, академік, ботанік В.І. Липський, біолог О.О. Ковалевський; фізик Ф.Н. Шведов; фізик-теоретик, засновник математичного відділення Новоросійського товариства природознавців М.О. Розумів, академік АН СРСР, засновник всесвітньо відомої школи хіміків-органіків М.Д. Зелінський, академік Російської АН та АН СРСР історик й археолог Ф.І. Успенський, академік, член Президії НАН України, засновник Фізико-хімічного інституту НАН України О.В. Богатський, член-кореспондент АН УРСР, засновник Одеського планетарію астроном В.П. Цесевич, математики М.Г. Крейн, О.І. Ляпунов і І.М. Занчевскій, прославлений історик М.Е. Слабченко;

славіст В.І. Григорович, зоолог Д.К. Третьяков, геолог О.Н. Криштарович, хімік Л.В. Писаржевський та багато-багато інших.

Одну з яскравих сторінок в історію Одеського університету вписав вчений-біолог, лауреат Нобелівської премії І.І. Мечников, який викладав тут упродовж двадцяти п'яти років. У зв'язку з епохою реформ та експериментів радянської влади у вищій школі в Україні, було ліквідовано Новоросійський університет у 1920 році. Замість нього з'явилися нові інститути: медичний, фізико-математичний і гуманітарно-суспільний, перетворений в Інститут народного господарства, сільськогосподарський, політехнічний. У 1930 році реорганізований і сам Інститут народного господарства, замість нього у 1930 р. створили три інші інститути: соціального виховання, професійної освіти та фізико-хіміко-математичний.

Врешті закриття університетів в Україні визнали невдалим експериментом, і в 1933 році інститут соціального виховання став педагогічним інститутом, а на базі двох інших створено Одеський державний університет. Він мав готувати кадри для вищих і середніх спеціальних навчальних закладів і загальноосвітньої школи та дбати про розвиток радянської школи.

Першим ректором ще до офіційного відкриття університету у 1865 році був призначений професор І.Д. Соколов. Протягом перших 25 років свого існування університет мав 145 викладачів: професорів богослов'я, ординарних і екстраординарних професорів, доцентів, приват-доцентів, сторонніх викладачів і лекторів. В даний час ректором Одеського національного університету імені І.І. Мечникова є доктор політичних наук, професор І.М. Коваль.

Слід зазначити, що троє із шести президентів Академії наук України працювали професорами ОНУ імені І.І. Мечникова: академіки Д.К. Заболотний, В.І. Ліпський, О.О. Богомолець. Зараз в ОНУ імені І.І. Мечникова працюють 5 лауреатів державних премій, 15 заслужених працівників освіти та діячів науки і техніки.

Основна мета університету – підготовка кваліфікованих кадрів для забезпечення потреб різних галузей господарства та виробництва у фахівцях освіти, науки, мистецтва, економіки, права, підприємництва тощо. Заходи, які спрямовані на досягнення мети, зазначені в Уставі університету, що затверджений у Міністерстві освіти та науки України.

Міжнародне визнання ОНУ імені І.І. Мечникова як одного з лідерів національної освітньої мережі підтверджується також тим, що майже 40 відомих університетів світу, співпрацюють з університетом у рамках довгострокових угод, у тому числі по 5 проектам TEMPUS-TACIS, чисельним програмам INTAS, НОУ-ХАУ, СКОР та інші.

В ОНУ імені І.І. Мечникова працюють 28 відомих наукових шкіл. 24 вчених університету входять до складу 18 наукових і професійних рад України. Наукові дослідження зосереджені в 30 наукових підрозділах, серед яких 4 науково-дослідних інститути, 11 науково-дослідних центрів, 14 науково-дослідних лабораторій. Лише за останні 3 роки співробітники ОНУ імені І.І. Мечникова опублікували близько 8700 робіт. Серед них – 116 монографій, 395 підручників, більше 2000 учбово-методичних видань. У міжнародно-визнаних журналах опубліковано більш, ніж 2150 робіт.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова є загальновизнаним провідним вищим навчальним закладом у групі класичних університетів, національним, науковим і культурним центром України. Університет займає 4 місце у рейтингу вищих навчальних закладів України відповідно до показників наукометричної бази даних SCOPUS.

ПЕРСОНАЛІЇ

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА АНАТОЛІЯ СЕМЕНОВИЧА ВАСИЛЬЄВА

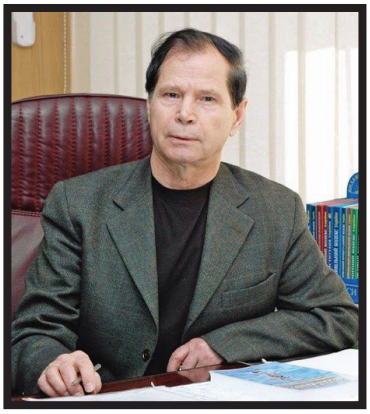

Відомий правознавець Анатолій Семенович Васильєв народився в с. Троїцьке Любашівського району Одеської області. Навчався на юридичному факультеті Одеського державного (нині національного) університету імені І.І. Мечникова.

Як фахівець та організатор науки А.С. Васильєв доклав чимало зусиль в процес становлення і розвитку юридичної та економічної освіти і науки в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова та в Україні. Кандидатську дисертацію на тему «Адміністративна відповідальність посадових осіб колгоспів» А. С. Васильєв успішно захистив у 1971 році в Одеському державному університеті імені І. І. Мечникова. У 1989 році в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Анатолій Семенович захистив докторську дисертацію на тему «Проблеми організації та правового регулювання процесу прийняття рішень в управлінні державними підприємствами (об'єднаннями)».

А.С. Васильєв обіймав посади ректора юридичного інституту Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (1993–1997 рр.), декана економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (1997–2006 рр.) та завідуючого кафедрою адміністративного і господарського права.

З початку створення юридичного інституту у складі Одеського державного університету імені І.І. Мечникова за ініціативою А.С. Васильєва були започатковані не тільки нові факультети, але й незвичні на той час для юридичних вузів кафедри, як, наприклад, адміністративного права і управління, морського і митного права, соціальних теорій і компаративістики та інші. У зв'язку з цим велась велика робота по впровадженню нових прогресивних форм і методів навчання, інтенсивно готувались педагогічні кадри.

Докторські і кандидатські дисертації захищались за новаторськими темами і напрямками у науці, яких вимагало саме життя. Тільки за останні роки під його науковим керівництвом було підготовлено і захищено 5 докторських і понад 26 кандидатських дисертацій, в тому числі й аспірантами-іноземцями із Росії, Італії, Польщі, Йорданії, Китаю та Іраку.

Як людина дієвої та творчої вдачі, Анатолій Семенович Васильєв не тільки плідно працював в галузі науки, але й захоплювався журналістикою і літературною творчістю. Ще у шкільні роки він почав писати нариси, статті та інші матеріали, які друкувалися в газетах, журналах та інших періодичних виданнях. Це юнацьке захоплення літературою залишилось у Анатолія Семеновича на все життя.

09 березня 2015 року академік Анатолій Семенович Васильєв пішов з життя. Пам'ять про нього назавжди збережеться у наших серцях.

Колеги

УДК 378.4(477.74-21):34:929Загоровский

Б.С. Бачур, канд.юрид.наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ЗАБЫТЫЕ ИМЕНА: АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ ЗАГОРОВСКИЙ (к 150-летию Одесского (Новороссийского) университета)

Статья посвящена памяти профессора А. И. Загоровского, известного цивилиста в области семейного права, который более 25 лет проработал в Новороссийском университете. Его жизненный путь – это путь ученого, посвятившего себя науке и воспитанию будущих юристов, которые продолжили славные традиции университета.

Ключевые слова: гражданское, семейное, уголовное право, законодательство, сравнительное правоведение.

Постановка проблемы. Право – основа жизни любого народа, и начиная с Древнего Рима, оно основывалось на опыте ушедших поколений, начиная с обычаев и традиций, а затем толкованием права юристами. Развитие права – это, прежде всего, преемственность во времени, определяемая закономерностями национальной правовой системы, органической связью между разными этапами развития юриспруденции, когда независимо от политических изменений сохраняется сущность права, его содержание, функции.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследования, посвященные памяти профессора А. И. Загоровского, известного специалиста в области семейного права, отображены в дореволюционных работах Г. Ф. Шершеневича, Н. С. Суворова, М. П. Чубинского, Д. И. Багалая, С. П. Покровского. В постсоветский период исследованием этого направления занимались О. Ю. Шилохвост и В. А. Томсинов.

Цель статьи. Наш долг, живущих в XXI веке, добрым словом помнить тех, кто сохранял эту преемственность и был незаслуженно забыт. Именно к таким людям и принадлежит Александр Иванович Загоровский, один из многих забытых сегодня украинских правоведов, труды которого, хотя и не переиздавались в Советском Союзе, но до сих пор сохраняют свое научное значение.

Изложение основного материала. А. И. Загоровский родился 1 января 1849 г. в семье священника в Киевской губернии. Среднее образование получил сначала в Радомысльском уездном дворянском училище, а потом в Житомирской гимназии. Затем, в 1867 г. поступил на юридический факультет университета Св. Владимира в Киеве [1, с. 122; 2, с. 453].

В годы учебы в университете А. И. Загоровский занимался, главным образом, гражданским и уголовным правом. Его увлечение уголовным правом было связано с именем профессора А. Ф. Кистяковского, известным криминалистом, талантливым оратором, заслуженно привлекавший многочисленных слушателей, вероятно, поэтому его выпускная работа относилась к области уголовного права «История пытки в России».

А. И. Загоровский окончил университетский курс со степенью кандидата права в 1871 г. [3].

К этому времени, начавшаяся еще в 30-40 гг. преобразования, касающиеся юридического образования, были на достаточно высоком уровне, университетский устав, преобразовавший весь курс наук, а в особенности юридических, давал также возможность обновить юридические факультеты и новыми дисциплинами, и новыми талантливыми преподавателями.

В этот период А. И. Загоровскому, благодаря влиянию и поддержке декана юридического факультета В. А. Незабитовского, занимавшегося вопросами международного и финансового права, историей русского права, было предложено остаться стипендиатом для приготовления к профессорскому званию по кафедре гражданского права.

© Б.С. Бачур, 2015

С марта 1872 г. по март 1875 г. он был профессорским стипендиатом, эти годы не были потрачены зря, несколько уходя от уголовного права, он занимается проблематикой, связанной с историей русского права. В 1875 г. А. И. Загоровский по защите в университете Св. Владимира диссертации pro venia 1egendi под заглавием «Исторический очерк займа по русскому праву до конца XIII столетия», и по прочтении двух пробных лекций на темы: «Гражданский брак» и «Об экспроприации», получил звание приват-доцента по гражданскому праву [4].

В мае 1876 г. по представлению Совета Университета Св. Владимира, и по распоряжению министра народного просвещения А. И. Загоровский был командирован заграницу на два года с ученой целью.

Оказавшись в Германии и Франции, он усиленно занимается гражданским правом, изучает римское право, посещает лекции профессоров Оттона Карлова в Гейдельберге, Бернарда Виндштейна, Карла – Георга фон Вехтера и Адольфа Ваха в Лейпциге, Дюверже и Лаббе в Париже.

Во время своей заграничной командировки он работал над магистерской диссертацией: «Незаконнорожденные по саксонскому и французскому гражданским кодексам в связи с принципиальным решением вопроса о незаконнорожденных вообще».

Несколько отклонившись от биографии А. И. Загоровского, хотелось бы сказать несколько слов вообще о стиле работ – юристов XIX начала XX века. Читая их, получаешь истинное удовольствие не только от огромного количества собранного ими материала по той или иной теме, но и от свободного полета мысли, возможно только при таком знании изучаемой проблемы, когда сам материал наталкивает на необходимые обобщения, когда понимаешь какой труд вложен для того, чтобы предложения были так просты и так глубоки по смыслу.

Все сказанное в полной мере можно отнести и к трудам А. И. Загоровского. Его сочинения в области русского и европейского семейного права стали первыми, по настоящему серьезными научными работами в этой области, в которой уже давно назревали вопросы, нуждающиеся во всестороннем обсуждении, так как их решение действовавшим в то время законодательством было несовершенно. Работ по сравнительному правоведению было крайне мало, как правило, они принадлежали перу немецких, французских, английских ученых-юристов, прекрасно владеющих материалом, и ставших примером для российских ученых только начинающих развивать сравнительное правоведение.

Работы А. И. Загоровского носят сравнительно-правовой характер, в них можно найти множество ценных сведений по истории права различных зарубежных государств. Написаны они были со знанием дела, и во многом этому способствовали его заграничные командировки.

Итак, защитив магистерскую диссертацию «Незаконнорожденные по саксонскому и французскому гражданским кодексам в связи с принципиальным решением вопроса о незаконнорожденных вообще» в 1879 г., А. И. Загоровский был удостоен юридическим факультетом Киевского университета Св. Владимира степени магистра гражданского права [4].

Г. Ф. Шершеневич, давая оценку этой работе, отмечал: «В этом труде, автор, после обзора исторического развития вопроса, сопоставляет две противоположные системы, саксонскую и французскую, высказывается решительно в пользу первой, находя, что она не только согласуется с началами правды, права и законодательной политики, но и имеет за собой последнее слово науки и осуждает вторую систему, отвергающую всякую связь незаконного ребенка с его отцом» [5].

В 1878 – 1879 гг. А. И. Загоровский состоял приват-доцентом по кафедре гражданского права в университете Св. Владимира.

В сентябре 1879 г. по предложению попечителя Московского учебного округа был назначен доцентом Демидовского юридического лицея (г. Ярославль) по кафедре гражданского судопроизводства и торгового права.

Следующий этап в научно-педагогической деятельности А. И. Загоровского связан с юридическим факультетом Харьковского университета, где он с июня 1880 г. занимал

должность доцента по кафедре гражданского права и судопроизводства, а с сентября 1884 г. был утвержден экстраординарным профессором по той же кафедре. Здесь же он начинает работу над своей докторской диссертацией: «О разводе по русскому праву», за которую был удостоен в 1884 г. юридическим факультетом Московского университета степени доктора гражданского права, а в сентябре 1886 г. Императорской Академии Наук – Уваровской премией.

В своем сочинении «О разводе по русскому праву» А. И. Загоровский задается главным образом целью проследить исторический ход русского правосознания в институте развода (предисловие), но не ограничивается одной историей, а дает вслед за ней догматико – критический анализ русского права.

После защиты докторской диссертации он в 1886 г. был утвержден в звании ординарного профессора по кафедре гражданского права. В этом же году его избирают членом Киевского юридического общества при Киевском университете и членом историко-филологического общества при Харьковском университете.

В 1884 – 1888 гг. в Харьковском университете, кроме своего предмета, читал по поручению юридического факультета лекции по вакантной кафедре торгового права.

К началу 90-х годов ухудшилось состояние его здоровья, ему нужен был более мягкий климат, и в январе 1892 г. А. И. Загоровский был переведен в Императорский Новороссийский университет, где начинался его последний и наиболее плодотворный, в научном смысле, этап жизни.

С 1892 г. и до последнего дня своей жизни он продолжал работу на юридическом факультете Новороссийского университета.

Он оказался в Одессе, в момент ее расцвета, она становилась не только торговым, но и культурным, научным центром Юга, и немалая роль в этом принадлежала Новороссийскому университету и его выпускникам, которые уже успели зарекомендовать себя как блестящие ученые.

Именно в Одессе в 1902 г. выходит, по сути, главный труд А. И. Загоровского – «Курс семейного права». Он стал первым учебником для юридических факультетов университетов в области семейного права и отличался от всех подобных курсов своим энциклопедическим характером.

А.И. Загоровский перед тем, как рассмотреть какой-либо из институтов семейного права давал краткий курс его истории, что позволяло студентам полностью проследить зарождение и развитие тех или иных правовых институтов и законодательства. Такое изложение материала было очень важно для понимания русского семейного права. Владея богатым историческим материалом, показал специфические черты русского семейного права.

Имея богатый опыт в области сравнительного правоведения, он сопоставил русское семейное право с аналогичными институтами в праве Австрии, Англии, Бельгии, Германии, Италии, Франции, Швейцарии, что позволило при сопоставлении определить национальные особенности и культурное значение российского права в ряду других законодательств.

Во втором издании «Курса семейного права» в 1909 г. он значительно расширил текст, особенно в тех моментах, которые касались брака, внебрачных детей, в этом плане он использовал материал, собранный им в Германии и Франции. Кроме того, со времени первого издания «Курса» (1902 г.) в области семейного права в законодательство целого ряда стран были внесены значительные изменения, которые и были учтены им во втором выпуске «Курса». Соединив в исследовании институтов семейного права исторический, сравнительный и догматический методы исследования он написал труд, который актуален и сегодня. Именно поэтому, учитывая значимость этого сочинения и для современного гражданского права, в 2003 г. издательство «Зерцало» в своей серии «Русское юридическое наследие» воспроизвело второе издание «Курса семейного права» А. И. Загоровского, вышедшего в свет в Одессе в 1909 г.

В 1898 г. А. И. Загоровский отметил 25-летие своей научной и педагогической деятельности и был оставлен Министерством народного просвещением на дальнейшую службу ординарным профессором Новороссийского университета еще на 5 лет.

В 1903 г. исполнилось 30 лет служебной деятельности А. И. Загоровского, 14 мая 1904 г. был утвержден в звании заслуженного профессора университета [4].

После 30-летней учебной службы в соответствии со ст. ст. 205 и 106 университетского устава он уже не имел права занимать должность ординарного профессора и переводился на внештатную службу, сохраняя за собой звание заслуженного профессора и члена юридического факультета. В этой должности он оставался до 1919 г.

В своей педагогической деятельности, А. И. Загоровский еще задолго до признания министерством обязательности практических занятий в университетах, придавал им большое значение и проводил их в течение многих лет, придерживаясь, однако, правил: «не теория для практики, а практика для теории».

Отдавая свое время и силы, главным образом, занятиям профессора и ученого, А. И. Загоровский посвящал также свободное от этих занятий время и публицистической деятельности, сотрудничая много лет в органах столичной и местной прессы, преимущественно по юридическим и педагогическим вопросам.

Кроме того А.И. Загоровский занимался и судебной практикой, в 1884 г. он приобрел доступное для профессора звание помощника присяжного, а с 1905 г. по 1917 г. был присяжным поверенным округа Одесской судебной палаты, оказывая в особенности свое содействие Министерству народного просвещения по его судебным делам, то в качестве юрисконсульта, то в качестве уполномоченного. В частности, в 1886 г. и 1891 г. Министерство народного просвещения поручило ему ведение дела по иску Министерства к М. Д. Новохацкой [4].

Одновременно с преподавательской деятельностью в университете А. И. Загоровский преподавал гражданское право в 1909 – 1917 гг. в Одесских Высших курсах.

Сверх прямых своих обязанностей, непрерывно со времени введения университетского устава 1884 г., состоял членом Испытательной юридической комиссий Харьковского и Новороссийского университетов, а со времени издания правил о профессорском дисциплинарном суде, состоял членом этого суда.

На протяжении 1909–1910 гг. А. И. Загоровский назначался и. о. декана юридического факультета.

Его научно-практические заслуги были увенчаны Уваровской премией (1886 г.), званием заслуженного профессора (1904 г.), чином Действительного Статского Советника (1896 г.), орденами Св. Станислава второй степени (1887 г.), и первой степени (1908 г.), Св. Анны второй степени (1891 г.), Св. Владимира четвертой степени (1901 г.), и третьей степени (1905 г.), медалями: Серебряная медаль на ленте ордена Св. Александра Невского (1898 г.), Светло – бронзовая медаль в память 300-летия царствования Дома Романовых (1913 г.).

Умер А. И. Загоровский 20 июня 1919 г. и захоронен на старом христианском кладбище Одессы.

Даже такой краткий очерк жизни А. И. Загоровского наглядно показывает, что он незаслуженно забыт, и на примере его жизни можно судить о том, насколько велик духовный и интеллектуальный потенциал отечественной науки, и какой огромный вклад в развитие юридической науки внесли ученые юридического факультета Новороссийского, сегодня Одесского национального университета имени И. И. Мечникова.

Основные труды А. И. Загоровского: «Исторический очерк займа по Русскому праву до конца XIII ст.» (1875), «Конспект лекций по русскому гражданскому праву, читан. в Новорос. ун-те» (1896), «Курс семейного права» (1909), «Незаконнорожденные по Саксонскому и Французскому кодексам, в связи с принципиальным решением вопроса о незаконнорожденных вообще» (1879), «О внебрачных детях по новому закону (3 июня 1902 г.), в связи с постановлениями о них Западноевропейских гражданских кодексов» (1903), «О разводе по русскому праву» (1884), «Очерки гражданского судопроизводства в новых административно-судебных и судебных учреждениях» (1893), «Семейное право» (1902).

Выводы. Творческое наследие А. И. Загоровского в области русского и европейского семейного права стали первыми сколь-нибудь серьезными научными работами в этой об-

ласти, в которой уже давно назрели вопросы, заслуживающие всестороннего обсуждения, так как их решение действовавшим в то время законодательством было крайне несовершенно. Его работы носят сравнительно-правовой характер. В них можно найти множество ценных сведений по истории права различных зарубежных государств. Сочинения А. И. Загоровского и в наше время сохраняют свою научную актуальность.

Список литературы

1. Загоровский Александр Иванович // Энцикл. словарь : в 86 т. / под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. – СПб. : Изд. О-ва Ф. А. Брокгауз – И. А. Ефрон, 1894. – Т. 12. – С. 122.
2. Професори Одеського (Новоросійського) університету. – О. : Астропринт, 2005. – С. 453.
3. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет существования, 1805–1905 / под ред. М. П. Чубинского, Д. И. Багалая. – Х. : Печатное дело, 1908. – 310 с.
4. ДАОО, Ф. 45, оп. 4, спр. 1174, арк. 2-12.
5. Шершеневич Г. Ф. Наука гражданского права в России / Г. Ф. Шершеневич. – Казань, 1893. – 231 с.

Статья поступила 15.04.2015 г.

Б.С. Бачур, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАБУТІ ІМЕНА: ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ ЗАГОРОВСЬКИЙ (до 150-річчя Одеського (Новоросійського) університету)

Резюме

Стаття присвячена пам'яті професора О. І. Загоровського, відомого цивіліста у галузі сімейного права, який понад 25 років працював у Новоросійському університеті. Його життєвий шлях – це шлях вченого, який присвятив себе науці та вихованню майбутніх юристів, які продовжили славетні традиції університету.

Ключові слова: цивільне, сімейне, кримінальне право, законодавство, порівняльне правознавство.

B.S. Bachur, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General Law and International Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

FORGOTTEN NAMES: ALEXANDER IVANOVICH ZAGOROVSKY (to the 150th anniversary of the Odessa (Novorossiysk) university)

Summary

The article is devoted to the memory of Professor A. I. Zagorovsky, known as a lawyer in the area of family law, who had worked more than 25 years at the Novorossiysk University. His life is a way of scientist; he had devoted himself to the science and education of future lawyers, who have continued the glorious traditions of the university.

Key words: civil, family, criminal law, legislation, comparative law.

УДК 378.4(477.74-21):34:929Васильєв

О. І. Миколенко, докт. юрид. наук, професор
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАТОЛІЯ СЕМЕНОВИЧА ВАСИЛЬЄВА

Стаття присвячена аналізу наукових праць професора А. С. Васильєва, який понад сорок років займався проблемами адміністративного права та теорії державного управління в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова.

Ключові слова: професор А. С. Васильєв, науковий шлях, інститут адміністративної відповідальності, управлінські відносини в адміністративному праві.

А. С. Васильєв жив в епоху бурхливих суспільних перетворень, коли роль права у житті суспільства та держави постійно переосмислювалась, спочатку під впливом переходу від соціалістичного суспільства до комуністичного, пізніше завдяки реалізації політики «Перебудови» у 80-х роках XX століття, а потім у зв'язку з розвитком України як незалежної, правової демократичної і соціальної держави.

У всі ці періоди в юридичній науці здійснювались важливі відкриття. І якщо визнати факт існування «наступництва знань» в юридичній науці, то розвиток адміністративного права в кожний конкретний історичний період залежить не тільки від досягнутого рівня розвитку виробництва і соціальних умов, а й від накопиченого раніше запасу наукових істин, виробленої системи понять і уявлень, яка узагальнила попередній досвід і знання. Впевнені, що успішно будувати нову теорію адміністративного права можна, лише дбайливо зберігаючи все справжнє, цінне, та таке, що виправдало себе в старих теоретичних концепціях.

В цьому сенсі цікавою є кандидатська дисертація А. С. Васильєва «Адміністративна відповідальність посадових осіб колгоспів», яка була успішно захищена в 1971 році у Одеському державному університеті імені І. І. Мечникова. Здавалося б, колективні господарства (далі колгоспи), як панівна форма господарювання на селі в радянські часи, втратили сенс для сучасної правової системи України. У зв'язку з чим, можна було б говорити про втрату актуальності дисертаційної роботи для сучасного адміністративного права. Але наукова діяльність та її результати у вигляді дисертацій чи монографій тим і відрізняються від будь-яких інструкцій та практичних рекомендацій, які мають тимчасовий та миттєвий ефект, що містять рекомендації узагальненого характеру на перспективу. Дійсно колгоспи як форма господарювання на селі зникли з національної правової системи, на їх місце прийшли сільськогосподарські кооперативи та фермерські господарства. Зі зміною форм господарювання на селі у минулому залишилося і використання терміну «посадова особа колгоспу», але нікуди не ділися особи, які, по-перше, вправі діяти від імені сільськогосподарського кооперативу чи фермерського господарства та, по-друге, представляти їх у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами. Тому зміна форм господарювання на селі, не вирішила існуючу і сьогодні проблему притягнення до адміністративної відповідальності членів правління сільськогосподарського кооперативу та голови фермерського господарства.

У своїй кандидатській дисертації Анатолій Семенович підняв цілу низку питань, які і сьогодні дискутуються в науковій спільності та не вирішені на законодавчому рівні. По-перше, це співвідношення понять «посадова особа» та «службова особа». Виникала необхідність, або більш широкого тлумачення поняття «посадова особа», яке традиційно склалося в адміністративному праві (такий підхід на той час використовувало кримінальне законодавство), або ж провести чітку межу між посадовою особою, яка реалізує ви-

© О. І. Миколенко, 2015

ключно публічно-владні повноваження, та службовою особою, яка реалізує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки в державних установах та суб'єктах приватного права. Хочемо зазначити, що і сьогодні у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) використовується термін «посадові особи». Щоправда, законодавець спробував розширити зміст цього терміну, визначивши посадову особу в ст. 12 КУпАП як особу, в службові обов'язки якої входить реалізація чи забезпечення встановлених чинним законодавством правил у відповідній сфері суспільного життя. Але такий підхід негативно позначається, як на рівні досліджень особливостей адміністративної відповідальності спеціальних суб'єктів, серед яких в якості самостійних видів слід виділяти посадових осіб та службових осіб, так і на якості адміністративно-правового регулювання їх відповідальності, адже в статтях Особливої частини КУпАП відсутній індивідуальний підхід до відповідальності посадових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування, службових осіб державних установ та юридичних осіб приватного права.

Друге питання, яке було піднято А. С. Васильєвим в кандидатській дисертації, та яке має і сьогодні свою актуальність, це необхідність дослідження суб'єктів адміністративної відповідальності, тобто з визначенням критеріїв їх класифікації та відображенням на законодавчому рівні специфіки їх притягнення до адміністративної відповідальності. Ці питання і сьогодні вирішуються в науці адміністративного права та на законодавчому рівні. При чому ідеї Анатолія Семеновича набули свого розвитку не тільки в працях його учнів – О. І. Миколенка, В. А. Продаєвича [1; 2; 3], а й в працях вихованців його учнів – О. В. Дуліної, М. Р. Сиротяка, О. В. Стукаленко [4; 5; 6].

Наприклад, дивує той факт, що сьогодні термін «суб'єкт адміністративної відповідальності» широко використовується науковцями в наукових статтях, дисертаціях, монографіях при поясненні або уточненні інших понять чи правових явищ, але, при цьому, сам не набув якогось конкретного змісту. Тому звичайним явищем в багатьох комплексних наукових працях стало ототожнення «суб'єкта адміністративної відповідальності» та «суб'єкта адміністративного правопорушення». Взагалі можна виділити три сучасні підходи до співвідношення цих понять. Перший полягає в тому, що суб'єкт адміністративної відповідальності не завжди одночасно є і суб'єктом адміністративного правопорушення, тому що суб'єктом адміністративного правопорушення може бути тільки фізична особа, а суб'єктом адміністративної відповідальності – фізична і юридична особи. Другий підхід полягає в тому, що «суб'єкт адміністративного правопорушення» є ширшим за змістом поняттям ніж «суб'єкт адміністративної відповідальності», бо особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, за певних обставин може бути і не притягнута до адміністративної відповідальності. Третій підхід полягає в тому, що поняття «суб'єкт адміністративної відповідальності» об'єднує в собі дві складові частини, одна з яких є обов'язковою – «суб'єкт адміністративного правопорушення», а друга є факультативною – «суб'єкт, який притягається до адміністративної відповідальності». Саме третій підхід щодо співвідношення суб'єкта адміністративного правопорушення та суб'єкта адміністративної відповідальності підтримував А. С. Васильєв та намагався звернути на нього увагу своїх учнів. За результатами останніх досліджень, які були здійснені на кафедрі адміністративного та господарського права, було запропоновано при характеристиці суб'єкта адміністративного правопорушення виділяти загальні та спеціальні ознаки, що його характеризують, а при характеристиці суб'єкта адміністративної відповідальності – загальні та особливі ознаки. При цьому, загальні ознаки обох суб'єктів збігаються, тому що тісно пов'язані з поняттям адміністративної деліктоздатності. Таким чином, ознаки суб'єкта адміністративної відповідальності в цілому можна розбити на три групи – загальні, спеціальні та особливі, а серед структурних елементів суб'єкта адміністративної відповідальності виділяти загальний, спеціальний та особливий суб'єкти. До того ж, ознаки, які характеризують особливого суб'єкта адміністративної відповідальності, можуть, з одного боку, впливати на саму процедуру притягнення особи до відповідальності, а, з іншого, впливати на вид, розмір адміністративного стягнення чи вид заходу впливу, передбачений чинним законодавством.

Таким чином, можна сказати, що і сьогодні думки, висловлені Анатолієм Семеновичем ще у 1971 році, продовжують свій розвиток у працях його учнів та працівників кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Слід зазначити, що проблематика адміністративної відповідальності є одним з основних напрямів дослідження школи адміністративного права імені А. С. Васильєва. Саме Анатолій Семенович заклав першу цеглину у фундамент наукових досліджень адміністративної відповідальності в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова. Значний внесок в розвиток цього напрямку досліджень в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова зробив Є. В. Додін, який з 1975 по 1980 роки очолював кафедру криміналістики, кримінального права і процесу Одеського державного університету імені І. І. Мечникова (кафедра забезпечувала читання предметів не тільки криміналістичного, а й адміністративного циклу), а з 1990 по 1997 роки під керівництвом А. С. Васильєва займав посаду професора кафедри адміністративного права юридичного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. Спільна праця під одним дахом двох шкіл адміністративного права, які очолювали проф. А. С. Васильєв та проф. Є. В. Додін, позитивно відобразилась не тільки на якості підготовки студентів та молодих науковців, а й сприяла взаємному збагаченню новими ідеями і концепціями, в тому числі, і стосовно шляхів розвитку в нашій державі інституту адміністративної відповідальності.

У 1989 році в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Анатолій Семенович захистив докторську дисертацію на тему «Проблеми організації та правового регулювання процесу прийняття рішень в управлінні державними підприємствами (об'єднаннями)». Тема дисертації цікава тим, що в радянські роки адміністративне право розглядалося і визначалося як «управлінське право», тобто галузь, яка регулює порядок формування і функціонування суб'єктів державного управління, до яких відносили не тільки органи виконавчої влади, а й адміністрації державних установ та підприємств. Анатолій Семенович звертав увагу на те, що управлінські відносини в основному регулюються матеріальними нормами адміністративного права і маже нерозвиненими залишаються процесуальні (процедурні) норми адміністративного права. За суб'єктами державного управління закріплювався великий комплекс повноважень, серед яких особливе місце займало повноваження приймати управлінські рішення у підвідомчій суб'єкту сфері суспільних відносин. Але радянське законодавство не регламентувало процес підготовки управлінського рішення, порядок його винесення у різних ситуаціях та організаційні особливості його виконання. Такі суттєві прогалини в адміністративному законодавстві негативно відображались в цілому на якості роботи суб'єктів державного управління.

Сьогодні, в умовах інтеграції України в міжнародне співтовариство та підвищення ролі в адміністративно-правовому регулюванні прав і свобод людини і громадянина, виникла проблема уточнення предмету адміністративного права. Різні підходи науковців, які намагаються запропонувати критерії класифікації суспільних відносин, що регулює адміністративне право, дуже різноманітні та суперечливі за своєю суттю. До того ж спостерігається певний перекіс у бік перебільшення значення «сервісних» відносин з одночасною «девальвацією» значення управлінських відносин в адміністративному праві.

З позицій сьогоднішнього дня, докторська дисертація Анатолія Семеновича торкається низки проблем, які залишаються актуальними і сьогодні. До речі більша частина піднятих у роботі ідей була розвинута у працях його учнів – П.П. Білика і В.О. Орлової [7; 8].

По-перше, як вже відзначалося, Анатолій Семенович звертає увагу на необхідність правової регламентації управлінської діяльності процесуальними (процедурними) нормами адміністративного права. Основний принцип реалізації законності в діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування можна викласти у вигляді тези – «дозволено лише те, що прописано в законодавстві». При цьому виникає цікава ситуація – владний орган вправі винести управлінське рішення, що прописано у законодавстві, але використовує при цьому процедури, які не мають відповідної фіксації у чинному

законодавстві. Наскільки таке управлінське рішення можна вважати законним? На жаль, і сьогодні управлінська (внутрішньо-організаційна) діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування відбувається без належної адміністративно-правової регламентації. Вирішити цю проблему свого часу були покликані посадові інструкції, але і вони пішли шляхом спрощення, тобто у змісті передбачали структуру управління, порядок формування управлінських рівнів, закріплювали повноваження за кожним суб'єктом управління (матеріальні норми) і не передбачали процедуру підготовки управлінських рішень, порядок прийняття рішень щодо конкретних питань (так звані алгоритми прийняття рішень, наприклад, у надзвичайних ситуаціях) та порядок виконання рішень і здійснення контролю за його виконанням (процедурні норми).

По-друге, у зв'язку з тим, що кількість державних підприємств за останні двадцять років в Україні катастрофічно зменшилась, докторська дисертація А. С. Васильєва привертає до себе увагу ще в одному аспекті, а саме, чи є суб'єктами адміністративного права адміністрації державних установ та підприємств? Намагання деяких науковців зводити адміністративне право лише до правового забезпечення діяльності органів виконавчої влади та їх взаємовідношень з громадянами, безпідставно збіднює предмет адміністративного права. Попри бажання науковців, управлінські відносини в предметі адміністративного права завжди будуть посідати достойне місце, адже ці відносини тісно пов'язані з формуванням і діяльністю суб'єктів державного управління. А державне управління, як відомо, може реалізовуватись як у сфері діяльності органів державної виконавчої влади, так і поза межами діяльності органів виконавчої влади, наприклад, всередині державних підприємств, установ, організацій в ході керівництва роботою персоналу їх адміністрації. Таким чином адміністрації державних підприємств, установ і організацій є суб'єктами адміністративного права, а внутрішньо-організаційні (управлінські) відносини, які виникають в цих організаціях входять в предмет адміністративного права та підлягають дослідженню з боку фахівців не тільки теорії управління чи трудового права, а й фахівців адміністративного права.

Не можна оминути стороною ще одну працю А. С. Васильєва. Мова йде про навчальний посібник «Адміністративне право України (Загальна частина)», який був вперше опублікований в 2001 році [9]. Анатолій Семенович один із перших науковців, який запропонував по-новому подивитись на предмет адміністративного права, відмовившись від радянського сприйняття адміністративного права як управлінської галузі. І сьогодні в науковій спільноті точаться дискусії щодо предмету адміністративного права та критеріїв поділу суспільних відносин, які регулює адміністративне право. Наприклад, до сих пір чітко не встановлено співвідношення управлінських відносин, які входять в предмет адміністративного права, та інших суспільних відносин, які за своєю суттю не є управлінськими. Врахування долі управлінських відносин в предметі адміністративного права, дозволяє сьогодні говорити про існування трьох концепцій адміністративного права, які представлені в науковій літературі: 1) адміністративне право – управлінське право; 2) адміністративне право – сервісне право; 3) адміністративне право – поліструктурне право. А. С. Васильєва можна віднести до представників третьої концепції адміністративного права. Він один із перших запропонував виділяти в предметі адміністративного права три групи суспільних відносин: а) управлінські відносини (що складаються в процесі державного управління); б) правоохоронні відносини (що складаються в процесі забезпечення громадського порядку правоохоронними органами); в) правозабезпечувальні відносини (що складаються в сфері забезпечення державним апаратом реалізації суб'єктивних прав і інтересів громадян у взаємовідносинах з органами державної виконавчої влади). Таким чином, стверджував А. С. Васильєв, предмет адміністративного права являє собою сукупність взаємопов'язаних і відносно однорідних суспільних відносин, які виникають в сфері зовнішньо- і внутрішньо-організаційної управлінської, правоохоронної і правозабезпечувальної діяльності держави. Така характеристика предмета адміністративного права, по-перше, підкреслює, що коло суспільних відносин, які регулюються цією галуззю права,

досить різноманітне. Поряд з управлінськими відносинами, в рамках яких безпосередньо реалізуються функції та повноваження управлінських органів виконавчої влади, в його предмет включаються також охоронні і правозабезпечувальні відносини, а також відносини зовнішньо-організаційного характеру, що виникають у зв'язку із здійсненням деякими громадськими органами та організаціями зовнішньо-владних функцій і повноважень. Це дозволяє говорити, наприклад, про сервісну спрямованість одних чи про репресивну складову других суспільних відносин. По-друге, такий підхід до предмету адміністративного права, в той же час показує, що суспільні відносини, які регулюються адміністративним правом, мають внутрішню цілісність, що і дозволяє розглядати його розглядати як самостійну і самодостатню галузь права в системі права України [9, с. 4-8].

Наступництво в адміністративному праві як галузі права не можливе без наступництва в науці, яке виражає нерозривність усього пізнання дійсності як внутрішньо єдиного процесу зміни ідей, принципів, теорій, понять, методів наукового дослідження. При цьому кожна більш висока сходинка в розвитку науки адміністративного права виникає на основі попередньої чи попередніх сходинок зі збереженням усього цінного, що було накопичено раніше. В основу висновків, які сьогодні пропонуються молодими вченими, покладені, в тому числі, і ідеї, які висловлювалися вченими у радянські часи та 90-х роках минулого століття. Ідеї професора А. С. Васильєва, які він висловлював на протязі свого життя, залишаються актуальними для сучасної науки адміністративного права та продовжують розвиватись у працях його ідеологічних послідовників.

Список літератури

1. Миколенко О. І. Проблеми відшкодування шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; банківське право / О. І. Миколенко ; Харків. ун-т внутр. справ. – Х., 2000. – 198 с.
2. Миколенко О. І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / О. І. Миколенко. – Х. : Одіссей, 2010. – 368 с.
3. Продаєвич В. О. Місце адміністративної відповідальності в системі заходів адміністративного примусу : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / В. О. Продаєвич ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2007. – 200 с.
4. Дуліна О. В. Суб'єкти адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / О. В. Дуліна ; Запоріз. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2015. – 204 с.
5. Сиротяк М. Р. Захист прав потерпілого в провадженні в справах про адміністративні правопорушення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / М. Р. Сиротяк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 201 с.
6. Стукаленко О. В. Адміністративна відповідальність за порушення норм земельного законодавства (матеріальний і процесуальний аспект) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / О. В. Стукаленко ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2008. – 210 с.
7. Білик П. П. Організаційно-правове забезпечення управління соціально-економічним розвитком регіону : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / П. П. Білик ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2003. – 188 с.
8. Орлова В. О. Управлінські процедури в діяльності виробничих організацій (адміністративно-правовий аспект) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / В. О. Орлова ; Запоріз. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2013. – 197 с.
9. Васильев А. С. Административное право Украины. Общая часть : учеб. пособие / А. С. Васильев. – Х. : Одиссей, 2001. – 288 с.

Стаття надійшла 20.04.2015 р.

А. И. Миколенко, докт. юрид. наук, профессор
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АНАТОЛИЯ СЕМЕНОВИЧА ВАСИЛЬЕВА

Резюме

Статья посвящена анализу научных трудов профессора А. С. Васильева, который более сорока лет занимался проблемами административного права и теории государственного управления в Одесском национальном университете имени И.И. Мечникова.

Ключевые слова: профессор А. С. Васильев, научный путь, институт административной ответственности, управленческие отношения в административном праве.

O. I. Mykolenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

SCIENTIFIC ACTIVITIES OF A.S. VASILIEV

Summary

The article analyzes the scientific works of Professor A. Vasiliev, who for more than forty years worked at the problems of administrative law and public administration theory in Odessa I. I. Mechnikov National University.

Key words: Professor A. Vasiliev, scientific way, administrative responsibility, management relations in administrative law.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

УДК 347.726 (470)"18/19"

Н.К. Колібабчук, здобувач
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ НА РОЗВИТОК КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

В статті аналізується діяльність акціонерних товариств Російської імперії на початку XX ст. та особливості їх впливу на розвиток кредитної політики. Визначаються основні функціональні засоби розвитку взаємодії цих двох систем та їх нормативно-правове забезпечення. Розглянуті та проаналізовані конкретні правові та фінансові ситуації, які виникли в Російської імперії на початку XX ст. за участю акціонерних товариств та банківських установ.

Ключові слова: акціонерне товариство, банк, торгова палата, фінансові установи, нормативно-правовий акт, капітал, юридичні особи.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань сучасної історіографії є розгляд діяльності акціонерних товариств, їх нормативно-правове забезпечення в Російській імперії XVIII – початку XX ст., та особливості їх впливу на розвиток кредитної політики. На сучасному етапі розвитку кредитних правовідносин також дуже важливе значення має історичний досвід цієї проблеми.

Російські історики, історики права, економісти приділяють сьогодні достатньо велику увагу цьому напрямку дослідження, на відміну від українських дослідників. Останні тільки починають досліджувати той матеріал, що міститься в фондах українських архівів та бібліотек.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші публікації про акціонерні товариства, а саме — банки, з'явилися на початку XIX ст. Діяльності кредитних установ другої половини XIX – початку XX ст. приділяли загалом незначну увагу. До початку 90-х рр. XIX ст. дослідники відзначають досить обмежену кількість робіт. Серед дореволюційних економістів відомими дослідниками діяльності кредитних установ були А. Антонович, Д. Батюшков, М. Бунге, С. Вітте, М. Вессель, П. Мігулін, Д. Піхно, М. Туган-Барановский, Л. Яснопольський, Є. Ламанський, Л. Ходський, І. Левін, О. Біман, О. Зак, Ю. Жуковський, В. Судейкін, Я. Сербінович, М. Соболєв та ін.

У дореволюційний період з'явилася значна кількість історичної, прикладної, правової і економічної літератури про комерційні банки. Особлива увага приділялася історії банків, біржовій активності і засновницькій діяльності, еволюції банківського законодавства. Серед них найбільш фундаментальними є дослідження представників української школи і, зокрема, книга професора Харківського університету П. П. Мігуліна «Наша банковая политика 1729–1903». Відомими були й праці професорів Київського університету М. Х. Бунге та Д. І. Піхна.

Законодавство часів Російської імперії завжди привертало увагу науковців. Цій проблематиці в першій третині XX ст. були присвячені праці Ф. Дьякова, Г. Коложнікова, та Г. Кременева, а на сучасному етапі її вивченням займаються – С. Тичинін та З. Хаджуова. Проте, дослідники досить часто оминали питання про шляхи реформування фінансового законодавства, якими намагалась скористатись влада чи самі товариства.

Метою даної статті є аналіз діяльності акціонерних товариств Російської імперії на початку XX ст. та особливості їх впливу на розвиток кредитної політики. Визначити основ-

© Н.К. Колібабчук, 2015

ні функціональні засоби розвитку взаємодії цих двох систем та їх нормативно-правове забезпечення. Розглянути та проаналізувати конкретні правові та фінансові ситуації, які виникли в Російської імперії на початку XX ст. за участю акціонерних товариств та банківських установ.

Виклад основного матеріалу. Розвиток торговельної та промислової діяльності в Російської імперії на початку XX ст. мало важливе економічне значення. Саме тому питання дослідження акціонерних товариств у названий період у Російської імперії нам вдається актуальним. Так, і на сучасному етапі розвитку кредитних правовідносин дуже важливе значення має історичний досвід цієї проблеми.

У запропонованій статті ставиться за мету відтворити та проаналізувати законопроекти царського уряду та представників торговельної та промислової діяльності, які передбачали внесення важливих змін в нормативно-правову базу діяльності акціонерних товариств та їх союзів. Вважається, що розкриття означеного питання дасть змогу краще оцінити ступінь розробки законодавства в Російській імперії та ті проблеми, з якими зіткнулась вітчизняна фінансово-торговельна громада у дореволюційний період свого розвитку.

Акціонерне товариство виступало як нова форма економічних зв'язків Російської імперії з європейським капіталом: спостерігається приплив іноземного капіталу в залізничне будівництво, банки, промисловість. Таким чином, ще однією особливістю акціонерного руху в даний період була значна кількість іноземних учасників. У 1900 році на їх частку доводилося 29% всього капіталу акціонерних товариств Російської імперії. Річ у тому, що відсоток прибутку, проголошений російськими акціями, був вище, ніж в інших країнах Європи. Крім того, активізувалася і діяльність іноземних акціонерних товариств, що здійснюють свої операції на території Російської імперії. В цілому до 1898 р. в Росії діяло 98 бельгійських, німецьких, англійських, швейцарських і американських акціонерних товариств [7, с. 22].

Стимулюючи розвиток акціонерних товариств, держава в той же час дотримувався загальнонаціональних інтересів. Так, коли до кінця XIX ст. значне число залізничних компаній виявилося боржниками скарбниці, держава почала викуповувати приватні залізниці. Це стало можливим, оскільки, по-перше, значна частина капіталів цих компаній складалася за рахунок державних коштів, і, по-друге, в статутах цих компаній передбачалося право держави на викуп протягом певного терміну. В разі відсутності коштів для такого викупу, застосувалися особливі фінансові операції. За викуплені акції уряд розплачувався своїми облігаціями. Держава набувала у свою власність акції залізничного товариства, що викупалися, одночасно беручи на себе всі зобов'язання цього товариства. Вперше примусовий викуп акцій державою був здійснений в 1895 році, коли були викуплені акції 14 із 22 залізно-дорожніх акціонерних товариств [6, с. 12]. Враховуючи всі історичні особливості це був, можна сказати, перший досвід деприватизації шляхом викупу, перший досвід використання урядом операцій з цінними паперами, що вказувало на можливості, які представляв акціонерний капітал для зміни власника [4, с. 31].

У обстановці економічного підйому, зростання прибутковості акціонерних товариств в 1893 р. почався черговий біржовий ажіотаж. Проте унаслідок надлишку пропозицій акцій за відсутності резерву вільних фінансових засобів в 1899 р. був практично повністю припинений випуск нових акцій. Уряд узяв на себе кредитування акціонерних товариств під заставу наявних акцій.

Під час аналізу правового регулювання державних кредитних установ загалом на території України у XIX ст. необхідно мати на увазі низку обставин. Російська імперія, у складі якої перебувала Україна, поширювала на її територію власну банківську систему, що проявилося у створенні контор, відділень, агентств центральних банків Росії на її території або формуванні мережі інших банківських установ, які мали відповідні аналоги в Росії. В Росії банківські установи виникли пізніше, ніж в Західній Європі, що пояснюється її відсталістю від інших країн у промисловому розвитку. Це відбилося як на структурі банківської мережі, так і на її економічному потенціалі. Для України в силу її статусу зазначені

обставини мали пряме і безпосереднє значення. Динамічний розвиток банківської мережі спостерігається тут, як і в Росії в цілому, лише у пореформений період.

У дореформений період державними кредитними установами були підлягаючі зберіганню каси, накази суспільного піклування, Державний позиковий банк та Державний комерційний банк, створений у 1818 р., який відкрив свої відділення на території України. Рішення про відкриття контори Державного комерційного банку в Одесі було прийняте 24 жовтня 1819 р., в Києві – 24 травня 1839 р., у Харкові – 9 лютого 1849 р.

Характерною рисою діяльності державних банківських установ у дореформений період було те, що при всій нормативно – правовій специфіці їх діяльності вони здійснювали однакові операції: приймали вклади і надавали позики під заставу маєтків. При цьому значна частина внесків Державного комерційного банку передавалася у Державний позиковий банк, що фактично перетворювало його в депозитний банк.

Важливою складовою перетворень у сфері банківської діяльності, які здійснювались у 60-х роках XIX ст., було створення Державного банку, який став центральним банком Росії. Він мав дев'ять контор, з яких три знаходились на території України: в Одесі, Києві й Харкові.

Російська економіка XIX – початку XX ст., відображаючи світові процеси, характеризувалася тягою до монополізації. У той час застаріле імперське законодавство ще не знало всіх знайомих нам процедур реорганізації юридичних осіб (приєднання, злиття, розділення, виділення, тощо), тому процес зрощення компаній йшов на основі взаємного придбання пакетів акцій. На думку Белінського, Синдикати і трести не були легалізовані, вони виникали в основному у вигляді акціонерних товариств [3, с. 20]. В усякому разі, не можна заперечувати той факт, що монополії виникали або з того фактично монопольного положення, яке займали на ринку окремі найбільші акціонерні компанії, або шляхом договірних відносин, які з часом могли перерости ці рамки і стати вже організаційними, або з застосуванням тих методів, реалізація яких була можлива завдяки самій специфіці акціонерної форми власності: наприклад, через централізацію крупних пакетів акцій. У разі потреби акціонерна форма була зручною формою для конструювання монополістичних структур, щоб не міняти формальний статус вхідних в них підприємств.

Безпосередньою причиною акціонування вже існуючих підприємств могла бути потреба в нових капіталах. Навіть звернення до банківського кредиту могло бути стимулом до акціонування. Банки надавали перевагу у кредитуванні підприємствам в акціонерній формі, діяльність яких легше було контролювати. У свою чергу для акціонерних компаній тісні зв'язки з банком забезпечували постійну фінансову допомогу, а також підтримку на біржі. Фінансові можливості банків і акціонерних підприємств були неоднаковими: капітал перших був мобілізований і вільний, а капітал других – зв'язаний у виробництві. Найбільшого поширення набули кредити, що видавались комерційними банками під заставу цінних паперів. А основною формою фінансування було ухвалення банками на себе реалізації нових випусків акцій акціонерних компаній. Банки не тільки виступали як співвласники акціонерних компаній, наприклад, набуваючи їх акцій на біржі, але і, використовуючи акції, що належать ним, і акції клієнтури, тимчасово перебуваючих в їх розпорядженні як застава, проводили в керівні органи компаній своїх представників, закріплюючи тим самим свій зв'язок з компаніями [9].

В період світової економічної кризи (1900-1903 рр.) спостерігався деякий спад акціонерного засновництва.

На процес зростання курсу акцій російських акціонерних товариств впливали політичні події. Так, Російсько-японська війна призвела до зниження курсу акцій, а революційні події 1905 р. в Російській імперії стали причиною скорочення попиту на цінні папери.

У 1906 р. знов відбувся економічний підйом. Всього до 1914 р. практично у всіх галузях російської економіки діяло 3101 акціонерне товариство (без урахування залізничних компаній) із загальною сумою капіталу 4538 млн. рублів [1, с. 217]. Перша світова війна викликала зміну біржової кон'юнктури і відбилися на характері акціонерного засновництва.

У січні-липні 1914 р., в середньому, щомісячно відкривалося 20 товариств з капіталом в 27 млн. рублів, а в серпні-грудні – 7 товариств з капіталом 14 млн. рублів [8, с. 51].

Під час війни з'явилась тенденція вкладати гроші в акції, як реальні цінності з метою уникнути втрат при знеціненні рубля. Достатньо сказати, що всього з початку війни і до кінця 1916 р. було створено 417 російських і іноземних торгово-промислових акціонерних товариств з капіталом в 637 млн. рублів; 117 акціонерних товариств, які вже діяли, збільшили свої капітали на 272 млн. рублів [2].

До літа 1917 р. відбувся ажіотажний сплеск в створенні акціонерних товариств. Але це відбувалося вже напередодні найбільших соціально-політичних потрясінь.

Після Лютневої революції 1917 року відмінялися всі законодавчі акти Російської імперії, що обмежували діяльність акціонерних товариств. Зокрема, акціонерні компанії звільнялися від обмежувальних ухвал відносно іноземних підданих і євреїв (за винятком підданих держав, що воювали з Росією), що містилися в діючих законах. Питання відкриття акціонерних товариств вирішувалось з дозволу Міністра торгівлі і промисловості. Проте Тимчасовий уряд, з певних обставин не пішов на повноцінну реформу акціонерного законодавства.

Акціонерне законодавство Російської імперії XIX – початку XX століть зберігало свою силу і після Жовтневої революції аж до переходу Радянської влади до політики націоналізації промисловості в червні 1918 р.

Висновки. Таким чином, проаналізована діяльність акціонерних товариств Російської імперії на початку XX ст. та особливості їх впливу на розвиток кредитної політики. Визначено основні функціональні засоби розвитку взаємодії цих двох систем та їх нормативно-правове забезпечення. Розглянуті та проаналізовані конкретні правові та фінансові ситуації, які виникли в Російської імперії на початку XX ст. за участю акціонерних товариств та банківських установ.

Список літератури

1. Акционерные паевые предприятия России в 1913 г. – М., 1914. – С. 215-221.
2. Акционерные, паевые и фабрично-заводские предприятия в России на 1915–1916 гг. – 9-е изд. – СПб., 1916. – С. 202.
3. Белинский В. Эволюция учреждения акционерных товариществ / В. Белинский. – СПб., 1903. – С. 30.
4. Обзор деятельности акционерных предприятий в России // Вестник финансов, промышленности и торговли. – 1900. – № 29. – С. 104-108; № 30. – С. 166-175;
5. Оль П. В. Статистика акционерных обществ и паевых товариществ, обязанных публичной отчётностью за 1911/1912 г. / П. В. Оль. – Пг., 1915. – 244 с.
6. Статистика акционерного дела в России / под ред. Н. Пушкина. – СПб., 1897. – Вып. 1. – С. 206.
7. Статистика акционерного дела в России / под ред. Н. Ф. фон Дитмара. –Х., 1900. – Вып. 2. – С. 35.
8. Статистические сведения о финансовом и экономическом положении в России / сост. канцелярией Совета Министров на 1914 г. – М., 1915. – С. 51.
9. Шепелев Л. Е. Акционерное учредительство и формирование финансово-капиталистических отношений в России (историко-статистическое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук / Л. Е. Шепелев. – Л., 1962. – 168 с.

Стаття надійшла 16.04.2015 р.

Н.К. Колибабчук, соискатель
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Украина

ВЛИЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ НА РАЗВИТИЕ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В НАЧАЛЕ XX СТ.

Резюме

В статье анализируется деятельность акционерных обществ Российской империи в начале XX ст. и особенности их влияния на развитие кредитной политики. Определяются основные функциональные способы развития взаимодействия этих двух систем и их нормативно-правовое обеспечение. Рассмотрены и проанализированы конкретные правовые и финансовые ситуации, возникшие в Российской империи в начале XX ст. с участием акционерных обществ и банковских учреждений.

Ключевые слова: акционерное общество, банк, торговая палата, финансовые учреждения, нормативно-правовой акт, капитал, юридические лица.

N. K. Kolibabchuk, Applicant
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General and International Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE INFLUENCE OF JOIN-STOCK COMPANIES ON THE DEVELOPENT OF CREDIT POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary

The article analyses the activity of joint stock companies of the Russian Empire at the beginning of the XX century and especially their impact on the development of credit policy. Defines the basic functional methods of the interaction of these two systems and their regulatory support. Reviewed and analyzed the legal and financial situations, that arose in the Russian Empire at the beginning of the XX century with the participation of join-stock companies and banking institutions.

Key words: joint-stock company, bank, chamber of commerce, financial institutions, legal act, capital and legal persons.

УДК 340.1:342:25

О.С. Мельничук, канд. юрид. наук, доцент
Національний університет «Одеська юридична академія»
кафедра теорії держави і права
Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна

ПЕРИФЕРІЯ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ТА ЇЇ ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ

У статті досліджується теоретико-правова проблематика інституціоналізації периферійних територій в Україні. Периферія розглядається як частина правового та державного простору, яка є юридично, політично та економічно залежною від центру. Перспективність правової урбаністики у дослідженні правового оформлення периферії дозволяє виявити основні параметри її розвитку та взаємин із центрами.

Ключові слова*:* центр-периферійні відносини, правова урбаністика, периферія, правове оформлення периферії.

Постановка проблеми. Одним із перспективних та прогресивних напрямів розвитку сучасної юриспруденції як на рівні загальнотеоретичних узагальнень, так і в площині практики правового життя є правова урбаністика, яка формується як міждисциплінарне учення про інституціоналізацію просторових характеристик права. Нерівномірність правового впливу, пов'язана з факторами правосвідомості, правової ментальності та традицій, специфікою нормативних моделей правової поведінки тощо, вимагає з'ясування того, наскільки глибокою є відмінність у правовому розвитку урбанізованих та периферійних територій. У цьому контексті актуальними стають проблеми становлення міського права, а також питання правової комунікації між містами як центрами та периферійними територіями. Саме тому використання методології центр-периферійних відносин при аналізі ролі міст у формуванні державного простору, у тому числі, в Україні, вимагає звернення не лише до проблем правового оформлення міст в аспекті їх інституціоналізації як центрів правового та державного розвитку, але й становлення сучасного образу периферії, яка також відіграє свою роль у змістовному наповненні правового та державного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового оформлення периферій в юридичній науці досліджується вкрай нечасто. Можна констатувати наявність наукових розробок специфіки та соціальної ролі периферії в соціології, економічній географії та політології. Зокрема, вельми важливу методологічну роль відіграють роботи І. Пилипенка, М. Дністрянського, І. Міщенко, О. Гафурової, О. Павлова та ін.

Мета статті полягає у виявленні основних напрямів та проблем правового оформлення периферії в правовому просторі України.

Виклад основного матеріалу. Справедливими виглядають зауваження спеціалістів у царині суспільної географії – наукової дисципліни, що часто розглядається як один із структурних елементів урбаністики. Вони підкреслюють, що незважаючи на наявність регіонів різних форм, типів, видів, масштабів, їх центр-периферійна будова в багатьох випадках відзначається спільними рисами, ознаками, проблемами. У суспільній географії основним об'єктом дослідження зазвичай є центр і центральність (місця, події, явища, процеси тощо). Хоча традиційно (і, мабуть, вірно) вважати, що більший вплив на суспільний розвиток мають центри, разом із тим, периферійних регіонів за площею, кількістю більше і вони різноманітніші за своїми типами, видами, геопросторовими масштабами. Відповідно, периферія як складний і неоднозначний об'єкт дослідження потребує окремої уваги. Недостатня теоретико-методологічна розробленість цього питання у вітчизняній суспільній географії ставить окреме завдання дослідження – проведення систематики периферій та периферійності [1, с. 141]. При цьому часто можна зустріти підхід, відповідно до якого периферія у суспільному значенні – це частина суспільного простору, в межах якої швидкість суспільних процесів мінімальна або їх вектор не співпадає з век-

© О.С. Мельничук, 2015

тором розвитку ядер суспільного життя, до яких відносяться, передусім, великі та середні міста [2, с. 85].

Варто при цьому враховувати ту обставину, що, на думку І. О. Пилипенка, генетично слід розрізняти «центр – периферію» як: базові (природні, геопросторові – результат топологічної і, як наслідок, метричної неоднорідності і самоорганізації геопростору) та похідні (штучні, управлінські – результат суспільно свідомого надання центральних або периферійних функцій місцям з певними топологічними та метричними характеристиками) [3, с. 47]. Таке розмежування є надзвичайно важливим і в контексті нашого дослідження, оскільки воно дозволяє продемонструвати, як наділення тим або іншим смислом різних міст сприяє їх становленню як центрів, або ж навпаки – втрати ними центральної ролі в загальнодержавному, регіональному чи локальному масштабі. Дійсно, як видається, в соціальній організації простору центри часто виділяються саме за рахунок символічної функції розташованих в них об'єктів, а не за рахунок суто геометричної центрованості зон (наприклад, у більшості українських міст таку символічну функцію часто виконують будівлі районних чи обласних рад, які розташовані, як правило, на одній з центральних вулиць).

Думається, що зміст більшості проблем, пов'язаних з правовою інституціоналізацією периферії в Україні, має два основних виміри. По-перше, слід усвідомлювати, що взаємозалежність центру та периферії виражається на багатьох рівнях: глобальному (коли ідеться про багатополярну світобудову з багатьма центрами впливу на геополітичну ситуацію у світі в цілому), глокальному або регіональному (наприклад, центр Європи в географічному та символічному сенсі – це різні речі: географічно він в Україні, хоча символічно Україна знаходиться на периферії Європи), державному, локальному (центр-периферійна організація області чи меншого регіону) та внутрішньоміському (центральні та периферійні зони міста). Логічним тут є припущення, що правова інституціоналізація периферії за такої градації можлива лише в контексті розгортання локального рівня центр-периферійних відносин, коли міста-центри відповідним чином оформлюються та структурують довкола себе периферійну зону.

По-друге, периферія, виходячи з окресленої нами методології, завжди є вторинною структурою, залежною від центра. А тому закономірно, що правове оформлення її статусу відбувається із затримкою, порівняно з правовою інституціоналізацією міст. Це часто виражається в доволі суттєвих проблемах периферійних зон у державі, які стають усе менш привабливими для їх мешканців, що веде до їх демографічного, економічного та культурного виснаження.

Зокрема, як підкреслює Н. М. Крестовська, відсутність правового статусу і взагалі правового відображення проблем розвитку сільських просторів веде до суттєвого ускладнення процесів урбанізації [4, с. 35–37]. На цьому акцентує увагу також І. В. Міщенко. На думку дослідниці, врахування «полюсів росту» в рамках кожного окремого анклаву не дозволяє забувати про периферію, оскільки якщо вона буде неефективною, то центр швидко втрачає свої властивості. Залежний статус сільських територій визначається, передусім, неможливістю успішного розвитку села без ефективної урбанізації, як би не парадоксально це не звучало [5, с. 100–101]. Для сільських територій практично недоступними є фактори випереджаючого розвитку, на чому часто робиться акцент в різноманітних програмах розвитку сільських територій в Україні, а тому розвиток села залежить від розвитку міст. Таке становище, як видається, має отримати своє адекватне відображення на рівні реформи децентралізації державної влади.

Дійсно, як показує аналіз українського законодавства з питань розвитку периферійних зон (в українському контексті це здебільшого сільські території), їх правова інституціоналізація у цілому не відповідає образу України як держави, орієнтованої на аграрну модель організації економіки. Це, своєю чергою, суттєво відображається на становленні правового регулювання статусу міст.

На сьогодні українське законодавство з питань статусу та розвитку периферії засновано на актах програмного регулювання. Так, серед них визначальним актом є Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [6], основні положен-

ня якої спрямовані на «забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності». Основне спрямування програми – економічне (зокрема, вона визначає необхідні заходи щодо становлення аграрного ринку та фінансування аграрного сектору економіки), хоча вона і містить цілий ряд заходів соціального характеру. Утім, як видається, виконання цієї програми навряд можна назвати задовільним, особливо з урахуванням того факту, що заявлені в ній очікувані результати надзвичайно далекі від реального становища українського села, яке усе більшою мірою стає «депресивною» периферією.

У 2010 року була прийнята Концепція альтернативної програми – Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [7], яка була скасована через шість місяців після її схвалення. У Концепції зазначалося, що визначення стратегії сталого розвитку сільських територій на основі оптимізації їх соціальної і виробничої інфраструктури, підвищення рівня зайнятості сільського населення, зменшення трудової міграції, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, нарощування його обсягів, покращення якості і безпеки сільськогосподарської продукції, охорони довкілля та відтворення природних ресурсів є оптимальним варіантом розвитку сільських територій та зупинення їх деградації. Утім, складно оцінити, наскільки перспективним є такий підхід з урахуванням тієї обставини, що на сьогодні в Україні немає жодного нормативно-правового акту, який би регламентував статус сільських територій.

Єдиним актом, що встановлює засади розвитку периферійних зон, є Указ Президента «Про Основні засади розвитку соціальної сфери села» [8], який, утім, радше є джерелом «м'якого» права, оскільки його нормативна сила є значно зниженою за рахунок використання в ньому слів «враховувати», «орієнтуватися» тощо. Іншими словами, цей Указ містить рекомендаційні норми. Більшість із них має чітку соціальну спрямованість та охоплює такі проблеми як розвиток соціальної інфраструктури села, розвиток сфери соціальних послуг у селі тощо. Знову ж таки, доволі складно констатувати перспективність чи дієвість цього документу, особливо через 15 років після його ухвалення. Це іще раз підкреслює ту тезу, що урбанізаційні процеси в Україні не можуть ефективно розвиватися без належної нормативно-правової підтримки периферійних територій. Засобів програмного регулювання тут є явно недостатньо. Між тим, норми «м'якого» права містяться не лише в актах, ухвалених на рівні Уряду та Президента України, але й в актах парламенту. Зокрема, можна згадати Постанову Верховної Ради України «Про проведення парламентських слухань про хід реформування та заходи щодо поліпшення ситуації на селі» [9].

За відсутності належних нормативно-правових механізмів забезпечення розвитку периферійних територій має місце і криза інституційних утворень, функціональне призначення яких стосується проблем рівномірного сталого розвитку не лише центрів, але й тих просторів, які є їм підконтрольними. В Україні організаційне забезпечення правового та економічного розвитку периферійних територій представлене кількома консультаційними радами із доволі розмитими повноваженнями. Так, 23 травня 2009 р. була створена, та вже 25 листопада 2009 р. ліквідована Рада сільських та селищних голів при Кабінеті Міністрів України [10] – консультативний орган, рішення та висновки якого мали рекомендаційний характер. Метою Ради було сприяння формуванню ефективного механізму взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на засадах партнерства і відкритості та вироблення взаємоузгоджених позицій; розроблення та подання органам виконавчої влади пропозицій щодо необхідності перегляду нормативно-правових актів з питань удосконалення місцевого самоврядування з метою створення сприятливих умов для його розвитку та удосконалення системи захисту прав сільських і селищних територіальних громад; участь у проведенні оцінки ефективності виконання нормативно-правових актів з питань регіональної політики та місцевого самоврядування і підготовка відповідних рекомендацій; підготовка пропозицій щодо низки питань розвитку сільських територій тощо.

Схожі повноваження має нині діюча Міжвідомча координаційна рада з питань розвитку сільських територій, утворена Постановою Кабінету Міністрів України 27 грудня

2008 р. [11] з метою забезпечення координації реалізації згаданої вище Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. На неї покладено такі завдання: проводить аналіз виконання завдань і заходів програми та за його результатами вносить в установленому порядку Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо досягнення мети Програми; вживає заходів у межах своїх повноважень до організації виконання міністерствами, іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади та науковими установами завдань і заходів програми; сприяє Мінагрополітики у здійсненні контролю за виконанням завдань і заходів Програми; бере у межах своїх повноважень участь у розробленні проектів державних цільових та галузевих програм з питань розвитку сільських територій; розглядає проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань розвитку сільських територій та готує свої висновки; розглядає пропозиції центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та наукових установ, аналізує результати їх діяльності, пов'язаної з виконанням завдань і заходів Програми, та подає Кабінетові Міністрів України відповідну інформацію.

Як видається, головна проблема організаційного забезпечення розвитку периферійних територій в Україні полягає в їх «одержавлені». Тут переконливими виглядають думки тих науковців, які стверджують, що розвиток сільських територій має бути прерогативою органів місцевого самоврядування, а держава має лише здійснювати стратегічну координацію, поєднану з поступовим юридичним оформленням урбанізації [12, с. 279].

У контексті проблематики правової інституціоналізації периферії заслуговує на увагу думка О. І. Павлова, відповідно до якої в українських реаліях є сенс виділяти окремий різновид міст, які він пропонує називати аграрними містами. «Аграрні міста» в інтерпретації автора віднесені законодавцем до категорії малих міст – населених пунктів з чисельністю населення до 50 тис. осіб. Серед 350 малих міст найбільшу частку (понад 45%) становлять такі, що мають населення від 10 тис. до 20 тис. осіб, майже 19% мають від 5 до 10 тис. осіб [13]. Звісно, що не усі з цих міст за своєю типологією належать до аграрно-індустріальних чи аграрних, але більшість із них є опорними пунктами сільської системи розселення й адміністративними центрами і центрами обслуговування сільського населення. Нині завдання полягає у тому, щоб, по-перше, відновити функціональність «аграрних міст», по-друге, перетворити їх на полюси відродження та сталого розвитку сільських територій [14, с. 114].

На думку О.І. Павлова, відновити економічний та соціальний потенціал «аграрних міст» можна за рахунок встановлення ринкової ціни на земельні ресурси, створення земельного банку та надання районним радам права викупу земельних ділянок з передачею останніх в оренду з метою одержання прибутку і його використання для розвитку виробництва насамперед в «аграрних містах» [14, с. 115]. Правова інституціоналізація периферії, як можна переконатися, перебуває у площині більш загальних проблем центр-периферійних відносин, децентралізації влади, правового забезпечення сталого розвитку регіонів тощо. Як видається, теоретико-правовий та законодавчий підходи до питань правового оформлення периферії в українській державі мають орієнтуватися на потенціал урбаністичного ракурсу розвитку територій. Периферія може бути успішною та розвиненою лише за умов розвиненості центрів.

Висновки. Як можна переконатися, правові та організаційні проблеми оформлення статусу периферії в Україні стоять іще більш гостро, ніж інституціоналізація урбанізованих територій. Утім нерозривний зв'язок, який завжди існує між центром та периферією має сприяти тому, аби розвиток міст впливав на вирішення соціально-економічних проблем периферії не просто шляхом агресивної урбанізації, пов'язаної з демографічним виснаженням села, а шляхом стимулювання формування внутрішньої периферійної інфраструктури.

Адекватне юридичне відображення центр-периферійної моделі, коли ключова роль відводиться містам, а не цілим регіонам, є, на наше переконання, запорукою успішної децентралізації державної влади в Україні. Це, по-перше, підтверджується світовим досвідом децентралізаційних процесів, по-друге, дозволяє вирішити проблему розподілу управлін-

ня за рахунок ідеології самопомочі. Міста виступають як урбанізаційні центри в межах державного простору, концентруючи правові ідеї та норми. Кожне місто – це свого роду центр (політичний, правовий, культурний, економічний) того чи іншого регіону. Успішний розвиток регіонів неможливий без успішного розвитку міст-центрів, що підтверджує як світова практика, так і український досвід. Тому ідеологія децентралізації державної влади в Україні має бути заснована не лише на ідеях регіоналістики, але й на ідеях урбаністики.

Список літератури

1. Пилипенко І. О. Систематика периферії у суспільній географії / І. О. Пилипенко // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту. Серія: Географія. – 2009. – Вип. 19. – С. 141-147.
2. Дністрянський М. Периферійність соціального розвитку віддалених депресивних районів України як чинник електоральної активності населення / М. Дністрянський // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Географічна. – 2007. – Вип. 34. – С. 83-89.
3. Пилипенко І. Загальна харктеристика методів суспільно-географічного аналізу систем типу «центр-периферія» / Ігор Пилипенко // Часопис соц.-екон. географії. – 2014. – Вип. 17(2). – С. 47-51.
4. Крестовська Н. М. Правовий вимір незавершеної урбанізації в Україні / Н. М. Крестовська // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. ювілею акад. С. В. Ківалова : у 2 т. – О. : Юрид. літ., 2014. – Т. 2. – С. 35-37.
5. Мищенко И. В. Пространственные аспекты устойчивого развития сельских территорий / И. В. Мищенко // Вестник Томск. гос. ун-та. – 2012. – № 3(19). – С. 95-102.
6. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158, у ред. від 20 грудня 2013 р. // Офіц. вісник України. – 2007. – № 73. – Ст. 2715.
7. Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. № 121-р // Офіц. вісник України. – 2010. – № 12. – Ст. 585. – (Втратило чинність).
8. Про Основні засади розвитку соціальної сфери села : Указ Президента України від 20 грудня 2000 р. № 1356/2000 // Офіц. вісник України. – 2000. – № 51. – Ст. 2201.
9. Про проведення парламентських слухань про хід реформування та заходи щодо поліпшення ситуації на селі : Постанова Верховної Ради України від 28 листопада 2002 р. № 256-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 52. – Ст. 381.
10. Про утворення Ради сільських та селищних голів при Кабінеті Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2009 р. № 495 // Офіц. вісник України. – 2009. – № 39. – Ст. 1296. – (Втратила чинність).
11. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань розвитку сільських територій : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 р. № 1124, у ред. від 29 квітня 2013 р. // Офіц. вісник України. – 2008. – № 100. – Ст. 3315.
12. Гафурова О. В. Теоретико-методологічні підходи до визначення інституту соціального розвитку села / О. В. Гафурова // Часопис Київ. ун-ту права. – 2012. – № 2. – С. 277-281.
13. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст : Закон України від 4 березня 2004 р., № 1580-IV, у ред. від 10 червня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 24. – Ст. 332.
14. Павлов О. І. Формування системи управління розвитком сільських територій / О. І. Павлов // Економіка агропромислового комплексу. – 2009. – № 12. – С. 109-115.

Стаття надійшла 20.04.2015 р.

О.С. Мельничук, канд. юрид. наук, доцент
Национальный университет «Одесская юридическая академия»
кафедра теории государства и права
Фонтанская дорога, 23, Одесса, 65009, Украина

ПЕРИФЕРИЯ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕ И ЕЁ ПРАВОВОЕ ОФОРМЛЕНИЕ

Резюме

Статья посвящена вопросам правового обеспечения развития периферийных территорий в современном украинском государстве. Основной акцент сделан на проблеме формирования правового статуса периферии в контексте политико-правовой институционализации центр-периферийных отношений. Сделан вывод о том, что недостаточно эффективная урбанизация в Украине создает препятствия для правового развития периферии, так как она не обладает самостоятельным значением и всегда зависима от центра. Анализ существующих правовых актов в этой сфере показывает, что попытки перевести проблему периферии в плоскость государственного управления не могут увенчаться успехом, а потому упор должен быть сделан на формировании правового статуса периферии в пределах местного самоуправления. В этой связи устойчивое развитие периферийных территорий (как и центров) требует реформирования системы распределения ресурсов с акцентом на децентрализации и деконцентрации власти. Это позволит ускорить институционализацию центр-периферийных отношений в отдельных частях государственного пространства и тем самым решить проблему экономической самостоятельности регионов.

Ключевые слова*:* центр-периферийные отношения, правовая урбанистика, периферия, правовое оформление периферии.

O.S. Melnychuk, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
National University «Odessa Law Academy»
Department of Theory of State and Law
Fontanska doroga str., 23, Odessa, 65009, Ukraine

PERIPHERY IN THE MODERN UKRAINIAN STATE AND ITS LEGAL FORMALIZATION

Summary

The article is devoted to the questions of legal support of the development of peripheral areas in the modern Ukrainian state. The main emphasis is made on the issue of the formation of a legal status of the periphery in the context of the political and legal institutionalization of the center-periphery relations. It is concluded that the lack of effective urbanization in Ukraine creates obstacles for the legal development of the periphery, since it has no independent value and is always dependent on the center. Analysis of the existing legal acts in this area shows that attempts to translate the problem of the periphery under the state control can not succeed, that is why main emphasis should be placed on the formation of the legal status of the periphery within the local government. In this regard, the sustainable development of peripheral areas (as well as centers) requires reforming the system of local government with a focus on decentralization and deconcentration of power. This will speed up the institutionalization of center-periphery relations in parts of the public space and thus solve the problem of the economic autonomy of the regions.

Key words*:* center-periphery relations, legal urbanistics, periphery, legal formalization of periphery.

УДК 340+347.97

Р.С. Притченко, старший преподаватель
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ

Определяются основные методы исследования судебной практики. Анализируются классические и новые методологические подходы к пониманию сущности судебной практики, анализу ее содержания и определения форм судебной практики.

Ключевые слова: метод исследования, методология, судебная практика.

Постановка проблемы. Каждое научное исследование невозможно без системной методологической основы, с помощью которой исследуется предмет познания. Не является исключением и судебная практика, которая представляет собой звено, фактически связующее сферу правотворчества и правореализации. Большинство проводимых ранее исследований опиралось на положения марксистско-ленинской диалектики. Исследование судебной практики с учетом классических и новых методологических подходов обеспечивает более точное понимание судебной практики; способствует более подробному анализу содержательных элементов судебной практики; позволяет более обоснованно определить формы судебной практики.

Анализ последних исследований и публикаций. Комплексный анализ судебной практики, предпринятый в 1975 году под руководством С.Н. Братуся [1], предоставил богатую пищу для размышления о сущности, содержании и формах судебной практики в советской правовой системе, но с методологической точки зрения, учитывая приверженность авторов материалистической диалектике и учитывая влияние «партийности» [2, с.66-72] советской науки, этот комплексный анализ ощутимого прорыва не принес.

Чуть позже, к проблеме методологии юридической практики в целом, в рамках того же диалектического материализма, обратился В.М. Сырых [3, с.37-56], который, развивая методологический арсенал исследователя в начале XXI века, уже больше внимания постарался уделить логическим основаниям изучения практики [4, с.115-128].

Оригинальностью, в ряду указанных исследований, характеризуется работа Райнгольда Циппелиуса «Юридическая методология», где автор, опираясь на современные достижения философии и юриспруденции, проводит анализ методов применения правовых норм, в частности, судебными органами [5, с.125-153].

В последнее время, к проблемам методологии исследования юридической практики, как основы парадигмоформирования правовой модели системы права, обращался И.Л. Белый [6, с.162-209], а методология практической деятельности в целом, была объектом исследования А.М. Новикова и Д.А. Новикова [7, с.231-359].

Наиболее обширный анализ методологии исследования судебной практики, с уклоном на нормотворческую составляющую этой категории, в современных условиях провел П.А. Гук [8].

Цель статьи. Направленность нашего научного поиска обоснована необходимостью комплексного анализа методологических основ исследования сущности, содержательных элементов и форм судебной практики, как связующего звена правотворческой и правоприменительной сфер правовой действительности.

Изложение основного материала. Методология исследования судебной практики является, по сути, организацией такого исследования [9, с.77]. Методология всегда направлена на исследование предмета. В нашем случае этим предметом выступает судебная практика, как основанная на правоприменительном опыте судебная деятельность, результатом которой является выработка правоположений [10, с.21]. Классическая и современная мето-

© Р.С. Притченко, 2015

дология исследования судебной практики объединяет в себе определенное мировоззрение, концептуальные принципы познания, разнообразные методы исследования.

Одно из классических направлений в научном исследовании принадлежит диалектическому материализму, который исходит из материалистического взгляда на окружающий мир и диалектического признания всеобщей взаимосвязи предметов и явлений. От этих мировоззренческих основ отталкиваемся и мы, считая, что предмет нашего исследования необходимо рассматривать с начальных онтологических позиций, а также исходя из постоянно существующей взаимосвязи судебной практики с окружающей ее средой.

Основу исследования судебной практики составляют классические методологические принципы комплексности и всесторонности познания, плюрализма мнений. Они ориентируют исследование сущности судебной практики ее содержания и форм: в комплексе достижений различных наук (в основном гуманитарных); на основе анализа ее взаимодействия с сопутствующими объектами (государством, властью, правом, обществом) и с учетом различных научных точек зрения на исследуемые элементы судебной практики.

Кроме того, полноценное исследование судебной практики невозможно без его проведения на основе методологических принципов современной науки, а именно: принципа детерминизма, принципа соответствия и принципа дополнительности. Они ориентируют исследование сущности судебной практики ее содержания и форм: исходя из причинности их появления на основе совокупности предшествующих им по времени обстоятельств (опыт применения правовых норм возникает на основе совокупности рациональных, полезных и прогрессивных умозаключений о регулировании общественных отношений); опираясь на понятия и сохраняя значение тех научных выводов, справедливость которых доказана на эмпирическом уровне (формулировка видового понятия судебной практики на основе сопоставления с родовым понятием юридической практики и типовым понятием социальной практики); посредством принесения в исследуемые элементы определенных изменений (судебной практикой определяется не вся судебная деятельность, а только та, которая сопряжена с конкретизацией применяемых судом норм права к обстоятельствам конкретного дела либо сопряжена с необходимостью преодоления «пробела в праве»).

Среди методов исследования судебной практики, отталкиваясь от мировозренческих позиций, сразу выделим диалектический метод при помощи которого исследуются начала формирования судебной практики, ее эволюционное развитие и становление в качестве основанной на опыте судебной деятельности со своим специфическим результатом. В соответствии с законами диалектики, формирование судебной практики поступательно и обусловлено общественными противоречиями, а накопленный опыт применения правовых норм в итоге дает результат в виде сформулированного судом правоположения. Судебная практика не формируется сама по себе. Появление и развитие судебной практики зависит: от наличия у судьи необходимого опыта, а также от характеристик судебного органа, статус которого позволяет придать судебной деятельности необходимую направленность и зафиксировать особый результат этой деятельности.

Путь эволюционного развития судебной практики непосредственно связан на каждом этапе с государственным устройством, экономикой, правовой культурой, правовым общением, правосознанием в обществе. Регулирование общественных отношений достигается за счет обычаев, договоров, судебных прецедентов, нормативных актов. Однако, разрешение конфликтных ситуаций возложено на суды, которые по результатам рассмотрения спора принимают решение. Неоднократное применение судами норм, регулирующих спорные общественные отношения, создает единообразие в процессе рассмотрении спора и вырабатывает единое правило применения этих нормы в определенной спорной ситуации.

В непосредственной связи с диалектикой находится историческое исследование, а исторический метод дает нам возможность глубже понять каким образом проходило формирование судебной практики на том или ином этапах ее развития.

Становление судебной практики проходило на фоне существования крайне агрессивных форм судопроизводства (самосуд, ордалии, судебный поединок). Только с образованием

развитого государства, развития правовой культуры общества, судопроизводство начало осуществляется в рамках установленных правил и принципов.

Д.А. Керимов отмечает, что «единство исторического и логического подходов – основополагающий принцип философии права» [11, с.110]. Соответственно, использование исторического метода обуславливает применение его спутника – логического метода.

Знание и соблюдение законов логики позволяет избежать неверных, ошибочных выводов, исключить ложные и неподтвержденные умозаключения, окончательно доказать истинность предмета научного познания с помощью логических закономерностей.

Логический метод исследования аккумулирует в себе такие основные исследовательские приемы и операции, как анализ и синтез, дедукцию, индукцию, определение, классификацию, сравнение.

Так, исследования теоретической сущности судебной практики методом анализа и синтеза позволяет выделить основные её виды, показать механизм формирования, функции. На основе синтеза происходит объединение и обобщение основных признаков понятия судебной практики.

Дедуктивные умозаключения позволяют проследить наличие в судебной практике деятельностной составляющей, характерной для общего понятия социальной практики. Индуктивное умозаключение позволяет сформулировать общее понятие судебной практики на основе частных понятий судебной власти, судебной деятельности, опыта, правоположения.

При помощи логической операции определения устанавливается смысл стержневых категорий: судебной практики, ее субъектов и объектов, правоположения и т.д. Классификация, как логическая операция, позволяет разделить объем некоторых стержневых категорий (например, судебной практики и ее функций).

Особое место среди познавательных операций, задействованных в исследовании судебной практики, занимает сравнение. Развитие юридического познания зачастую взаимосвязано с проблематикой диалектических категорий, выяснения координационных и субординационных связей изучаемых элементов, необходимостью анализа внутреннего содержания этих элементов. Потребность исследования взаимосвязи и внутреннего содержания возникает и по отношению к методологическим категориям, одной из которых является сравнение. В силу важности суждений о сходстве или различии многочисленных сущностных и содержательных элементов судебной практики, в исследовательском процессе последней, используется полноценный сравнительный метод.

По своей гносеологической природе сравнение и сравнительный метод близки, однако сравнение как таковое – отнюдь не прерогатива сравнительного метода и сравнительного правоведения. Сравнение может применяться во всех областях научного познания, и не зависимо от сравнительного метода, они не могут быть противопоставлены друг другу, поскольку логические приемы всегда включаются в содержание метода как системы познавательных средств и приемов, используемых в определенном порядке для проведения исследования.

Сравнительный метод является одним из важных средств изучения правовых явлений. С его помощью исследуются проблемы судебной практики в правовых системах мира, что позволяет выявить общие закономерности возникновения, развития и формирования судебной практики.

Метод системного анализа предоставляет широкие возможности в области выявления общетеоретических проблем судебной практики, позволяет найти её место в структуре правовой системы государства, выявить основные способы взаимодействия судебной практики с различными правовыми институтами и явлениями в правовой системе, проанализировать процессы стабилизации, обновления и сохранения судебной практики как связующего звена правотворческих и правоприменительных областей правовой системы.

Изложенные позиции позволяют говорить о том, что исследование судебной практики предполагает задействование научных методов и эмпирического уровня, и теоретического,

и метатеоретического уровня, что подчеркивает сложность и многогранность исследуемого объекта.

Классическая методология обеспечивает научный поиск энергией на протяжении длительного времени, но стремительность темпов развития общества и государства, «глобализация правовой сферы, перспективы либерализма и гуманизма» [12, с. 95] в цивилизационном строительстве ставят перед исследователем все более сложные препятствия. Правовые стандарты современного мира формировались и утверждались на протяжении нескольких столетий, отечественный же научный поиск был долгое время скован рамками марксистко-ленинской философии. В этой связи наполнение методов научного поиска новым содержанием и их конструктивное обновление даст позитивный результат только с учетом социально-научных традиций нашего государства и правовой ментальности нашего народа.

Из числа современных методов исследования судебной практики мы выделим синергетический метод, который выражается в исследовании связи судебной практики с другими социальными практиками (адвокатской, нотариальной и т.п.), а также во влиянии на судебную практику других социальных формирований – народных заседателей, присяжных и т.д. Синергетический метод позволяет полностью раскрыть субъектный состав судебной практики и выявить влияние на нее так называемых участников судебной практики, в частности научно-исследовательских и учебных заведений юридического профиля.

Кроме того, углубление представления о судебной практике как целостной категории трех взаимосвязанных элементов – опыта, деятельности и результата – позволяет достичь интегративный метод. Этот способ теоретического познания и практического освоения социально-правовой действительности, предоставляет возможность исследователю «собрать» воедино, объединить на общей основе все внутренние и внешние компоненты судебной практики, отобразив тем самым ее социально-государственную природу, ее особую нормативность и обязательность. Интегративный подход позволяет точнее подойти к оценке объективного и субъективного в судебной практике, осмыслить роль фактической деятельности в процессе формирования правоположений, а следовательно, и природу так называемых «судебных норм», не отторгая и не относя их к не правовым факторам.

Выводы. По нашему мнению, мировоззренческая позиция диалектического материализма, принципы плюрализма мнений, всесторонности и комплексности познания, а также принципы детерминизма, соответствия и дополнительности, классические и современные методы научного поиска, позволяют объективно и гармонично подойти к исследованию судебной практики, раскрыть общие закономерности возникновения и развития данного явления, выявить её содержание, формы, функции, взаимодействие с другими правовыми явлениями, влияние на правотворчество и правореализацию, процедуры формирования, практическое применение ее результатов и достичь единообразного понимания природы судебной практики.

Список литературы

1. Судебная практика в советской правовой системе / под ред. С. Н. Братуся. – М. : Юрид. лит., 1975. – 328 с.
2. Сурилов А. В. Теория государства и права / А. В. Сурилов. – К. ; О. : Выща шк., 1989. – 439 с.
3. Сырых В. М. Метод правовой науки: (Основные элементы, структура) / В. М. Сырых. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.
4. Сырых В. М. Логические основания общей теории права : в 2 т. – М. : Юрид. дом «Юстицинформ», 2000. – Т. 1 : Элементный состав. – 528 с.
5. Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус. – К. : Реферат, 2004. – 176 с.
6. Белый И. Л. Философская проблематика парадигмоформирования права / И. Л. Белый. – О. : Феникс, 2010. – 375 с.
7. Новиков А. М. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : КРАСАНД, 2014. – 632 с.
8. Гук П. А. Судебная практика как форма судебного нормотворчества в правовой системе России: общетеоретический анализ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / П. А. Гук. – М. : Ин-т гос. и права Рос. акад. наук, 2012. – 49 с.
9. Новиков А. М. Методология: Словарь системы основных понятий / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 208 с.

10. Притченко Р. С. Сущностные характеристики судебной практики / Р. С. Притченко // Вісник ОНУ. Серія: Правознавство. – 2014. – Т. 19. – Вип. 2(23). – С. 17-21.
11. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 521 с.
12. Плавич В. П. Проблеми сучасного праворозуміння: Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз / В. П. Плавич. – О. : Астропринт, 2011. – 232 с.

Статья поступила 13.04.2015 г.

Р.С. Притченко, старший викладач
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Резюме
В статті йдеться про поєднання світоглядних позицій, методологічних принципів, класичних і новітніх методів дослідження судової практики які являють собою основні способи пізнання її суті, змісту та форм існування, як ланки яка поєднує сферу правотворчості та правозастосування. Лише поєднання класичних та новітніх методик дослідження дозволяє об'єктивно, гармонічно та глибоко дослідити суттєві та змістовні характеристики судової практики.

Ключові слова: метод дослідження, методологія, судова практика.

R.S. Prytchenko**,** Senior Lecturer
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General law and International law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

METHODOLOGY RESEARCH OF JUDICIAL PRACTICE

Summary
This article is devoted to unification of ideological position, methodological principles, classical and modern methods of research of judicial practice. They are the main methods of perception of their essence, content and form of being as a link to unify lawmaking and law enforcement. Only the unification of classical and modern methods of research allow to investigate considerable and content features of judicial practice unbiased and deeply.

Key words: methods of research, methodology, judicial practice.

УДК 340.137.2

Т.В. Степанова, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВОГО СТАТУСУ» ТА СУМІЖНИХ КАТЕГОРІЙ

У статті досліджується співвідношення понять «правовий статус», «правове положення», «правове становище», а також «процесуальний статус», «процесуальне положення», «процесуальне становище». Обґрунтовується доцільність ототожнення понять «положення» і «становище» та розмежування понять «статус» і «положення». Пропонується уніфікація використання досліджуваної термінології в матеріальному та процесуальному праві для чіткого окреслення об'єкту та предмету досліджень.

Ключові слова: правовий статус, правове положення, правове становище, процесуальний статус, процесуальне становище.

Постановка проблеми. Останнім часом не тільки юристи-правознавці, але й наукові співробітники недостатньо уваги приділяють теоретичному осмисленню основних понять права. Так, спостерігається неоднакове тлумачення терміну «правовий статус» та суміжних з ним понять, які використовуються у великому спектрі правових досліджень без належного обґрунтування, а іноді – суперечливо, що визначає актуальність та своєчасність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження склали роботи Н.В. Вітрука, Л.Д. Воеводіна, А.А. Стрємоухова та інших вчених. Проте роботи вказаних та деяких інших авторів були присвячені питанням співвідношення лише окремих суміжних понять.

Метою статті є дослідження співвідношення понять «правовий статус», «правове положення», «правове становище», а також «процесуальний статус», «процесуальне положення», «процесуальне становище» для уніфікації використання досліджуваної термінології.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі існує дискусія стосовно використання термінів «правовий статус», «правове положення», «правове становище».

Більшість вчених схиляються до ототожнення цих понять. Так, М.І.Матузов, О.В.Малько визначають сутність правового статусу особи як юридично закріплене положення людини в суспільстві [1, с.183]. О.В.Скакун наполягає на тому, що це слова-синоніми, і вони етимологічно збігаються [2, с.378]. Л.Д.Воєводін вказує, що правовий статус особи – це місце людини в суспільстві та державі [3, с.50] та зазначає, що за підсумками аналізу конституцій окремих країн прийшов до висновку, що при застосуванні понять «статус», «положення», «становище» та інших подібних категорій, які визначають місце суб'єкта правового спілкування, окрім виняткових випадків, між згаданими термінами не робиться будь-яких відмінностей [3, с.12].

Деякі науковці відстоюють позицію про доцільність розмежування понять «правовий статус» і «правове положення». Зокрема, М.В. Вітрук, відокремлюючи правове положення від правового статусу, характеризує положення як більш широке поняття та наводить такі його елементи: правовий статус, громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії [4, с.40]. Він наполягає, що правове положення – це узагальнююча категорія, що розкриває всі елементи закріпленого в праві стану особи, які знаходяться між собою у визначених зв'язках та в соціальному плані обумовлені тим місцем, котре особа займає в системі суспільних відносин [4, с.10-11]. За думкою О.І.Харитонової, навпаки, правовий статус асоціюється із стабільним правовим станом суб'єкта, а правове положення змінюється в залежності від правовідносин, в яких він бере участь [5, с.71].

© Т.В. Степанова, 2015

За підсумками аналізу застосування вказаних термінів при проведенні наукових досліджень також не можна дійти однозначного висновку про межі використання цих понять.

Зокрема, термін «правове становище» було використано в назвах дисертаційних досліджень І.В.Лукач «Правове становище холдингових компаній за законодавством України», О.В.Щербини «Правове становище акціонерів за законодавством України» та деяких інших. При цьому за аналізом змісту вказаних авторефератів стає зрозумілим, що їх автори є прибічниками думки про ототожнення понять «статус» та «положення».

Термін «правовий статус» досить часто використовується в різних галузях права. Зокрема, вказаний термін було використано в назвах дисертаційних досліджень Ю.Ю. Бальція «Правовий статус міського голови в Україні», Є.В.Булатова «Правовий статус установи як учасника господарських відносин», Л.В.Винара «Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою», І.Я.Заяця «Правовий статус області в Україні», М.Г.Ісакова «Правовий статус підприємства як суб'єкта господарювання», Л.Л.Лабенської «Правовий статус депутатів місцевих рад», І.В.Назарова «Правовий статус Вищої ради юстиції», О.М.Ярошенка «Правовий статус сторін трудових правовідносин» та деяких інших.

Слід зауважити, що серед вказаних робіт у дослідженнях Л.Л.Лабенської і І.В.Назарова терміни «правовий статус» і «правове становище» використовуються як тотожні. Зокрема, І.В.Назаров у дисертаційному дослідженні доходить висновку, що нормативно-правове визначення положення Вищої ради юстиції в системі державної влади входить до структури правового статусу Вищої ради юстиції [6, с.14], тобто він є прибічником розмежування цих понять, причому узагальнюючим поняттям вважає статус.

«Правове положення» використовується як синонім терміну «правовий статус» у роботі І.Я.Заяця. М.Г.Ісаков, О.М.Ярошенко використовують як синоніми всі три терміни: «правовий статус», «правове становище», «правове положення». Так, О.М.Ярошенко, надаючи визначення правового статусу, вказує, що «це визнаний нормами права правовий стан суб'єкта права, який відображає його становище у взаємовідносинах із іншими суб'єктами права» [7, с.8].

А в дисертаційних дослідженнях Л.В.Винара і Є.В.Булатова взагалі не використовується інших термінів, крім терміну «правовий статус», що вказує на те, що вони є прибічниками розрізнення вказаних понять. Розмежовує поняття «становище» і «статус» і Ю.Ю.Бальцій, використовуючи перший термін у визначенні місця міського голови у системі органів місцевого самоврядування [8, с.12].

В дослідженнях процесуального спрямування також немає чіткої термінологічної визначеності: при дослідженні учасників різних видів судочинства автори використовують терміни «процесуальне становище» (В.В.Вапнярчук «Процесуальне становище особи, яка провадить дізнання»), «процесуальний статус» (О.І.Литвинчук «Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України»).

Одночасно деякі дослідники вважають за можливе користуватися терміном «правовий статус» і для характеристики певного учасника процесу (О.В.Белькова «Правовий статус свідка в кримінальному процесі України»). При цьому О.В.Белькова у своєму дослідженні чітко визначає, що терміни «правовий статус» і «правове становище» використовуються як тотожні, оскільки ці поняття за своєю етимологією є синонімами [9, с.10]. Вказана дослідниця досить широко розуміє правовий статус особи як систему соціально припустимих, нормативно закріплених та гарантованих авторитетом держави можливостей особи як суб'єкта правовідносин [9, с.9]. Вважаємо вказане визначення занадто широким тлумаченням змісту поняття «правовий статус».

О.Г.Юшкевич використовує термін «процесуально-правовий статус» [10, с.10-103], маючи на увазі права та обов'язки певного учасника в процесі. Проте, з нашої точки зору, використання даного терміну можливе виключно у випадку комплексного розкриття і правового, і процесуального статусів особи. Наприклад, вважаємо обґрунтованим використання даного терміну для дослідження фізичної особи, оскільки, з одного боку, фізичні особи можуть вступати в будь-які правовідносини, що не суперечать чинному законодавству, а з іншого боку, в процес фізична особа може вступити в якості позивача, відповідача, третьої

особи, іншого учасника справи, і в кожному з цих випадків вказана особа набуває певного процесуального статусу. І якщо здійснюватиметься дослідження взаємовпливу участі фізичної особи в правовідносинах і визначення її місця в системі учасників, то в такому дослідженні цілком ймовірно може бути використано термін «процесуально-правовий статус».

Серед вчених спостерігається також і напрямок ухилення від визначення теоретичних питань формулювання правового (процесуального) статусу (положення) шляхом формулювання проблеми в більш загальному вигляді (наприклад, дисертаційні дослідження О.В.Анпілогова на тему: «Правове регулювання участі прокурора в адміністративному судочинстві щодо захисту прав та свобод громадянина», М.А.Малетича на тему: «Фізична особа, зацікавлена у розгляді справи, як учасник господарського процесу», які взагалі не аналізують проблему правового або процесуального статусу).

Щодо останньої роботи, то, на нашу думку, тему дисертаційного дослідження «Фізична особа, зацікавлена у розгляді справи, як учасник господарського процесу» сформульовано некоректно, оскільки немає такого учасника процесу, як «фізична особа» – в процесі фізична особа може виступати в якості позивача, відповідача, третьої особи, перекладача, судового експерта, посадової особи підприємства, організації або іншого органу.

Поряд з визнанням тотожності термінів «правове положення» та «правове становище», вважаємо, що термін «правовий статус» має самостійний зміст. Останнє поняття є більш вузьким та включає лише права, обов'язки та відповідальність. Правове положення (становище) є більш широким, об'ємним поняттям та включає також правосуб'єктність, місце в системі, принципи, гарантії реалізації і захисту прав.

В процесуальній сфері може бути трансформовано лише термін «правовий статус» – в «процесуальний статус», що включає права, обов'язки та відповідальність особи в процесі. Тобто, правовий статус відносно процесуального статусу виступає як загальне та спеціальне.

Щодо терміну «процесуальне положення», то вважаємо можливим використання даного поняття лише відносно визначення місця певної особи в системі суб'єктів (учасників) процесу (процесуальне положення адвоката як представника сторони у справі, процесуальне положення судового експерта в процесі), тобто, у випадках, коли необхідно визначитися з колом та змістом взаємовідносин конкретного учасника процесу з іншими учасниками.

З цього приводу цікавою є позиція та обґрунтування О.І.Литвинчука про «рівнозначність за змістом» понять «процесуальний статус» і «процесуальне положення»: виходячи з контексту, стилістичної переваги можна використовувати те чи інше словосполучення [11, с.17].

Вказаний автор розглядає поняття «процесуальний статус слідчого» як систему закріплених у кримінально-процесуальному законі функцій, прав і обов'язків, процесуальних гарантій діяльності та відповідальності слідчого за порушення норм цього закону, що відображає його *фактичне положення у взаємовідносинах з іншими учасниками* кримінального процесу в ході провадження досудового слідства [11, с.17] (виділено мною – Т.С.).

Аналізуючи вказану дефініцію, слід звернути увагу на те, що автор зводить систему функцій, прав, обов'язків, гарантій та відповідальності до визначення місця учасника процесу серед інших учасників. Хоча, на нашу думку, процесуальний статус учасника процесу – це те стабільне, чим наділений учасник в процесі і що не залежить від взаємовідносин з іншими учасниками у справі. Безперечно, всі учасники справи знаходяться у зв'язку між собою для досягнення спільними зусиллями мети розгляду справи – її вирішення та винесення підсумкового акта. Проте, не можна говорити про те, що наявність у учасника процесу прав брати участь у справі, надавати пояснення та докази, брати участь у дослідженні доказів, ознайомлюватись з матеріалами справи лише «відображає його фактичне положення у взаємовідносинах з іншими учасниками». Так, будь-який учасник процесу зобов'язаний виконувати вказівки суду, поважно ставитися до інших учасників процесу та ін., однак це не визначає його фактичне положення у взаємовідносинах з іншими учасни-

ками. Тому не можна погодитися з таким визначенням процесуального статусу та ототожненням термінів «процесуальний статус» та «процесуальне положення».

Враховуючи вищезазначене та визначаючи співвідношення «процесуального положення», «правового статусу» та «процесуального статусу», слід зауважити, що, на нашу думку, процесуальне положення суб'єкта не є складовою ані правового, ані процесуального статусу учасника процесу.

Так, фізична особа апріорі має певні права та можливості, не пов'язані з судовим процесом, володіє право- та дієздатністю, які вона набуває до вступу в судовий процес і незалежно від нього. Господарський суд при залученні фізичної особи в процес лише перевіряє наявність у особи правосуб'єктності, що вказує на позапроцесуальний характер даної властивості фізичної особи.

Вступивши в процес, наприклад, в особі позивача, фізична особа набуває процесуальний статус позивача (всі права, обов'язки та відповідальність будь-якого позивача в господарському процесі) та певного процесуального положення відносно інших учасників судового процесу.

Тому слід визнати, що правоздатність та дієздатність фізичної особи (які виникають відповідно з моменту народження та досягнення певного віку), як і правосуб'єктність суб'єкта господарювання (яка виникає в момент його державної реєстрації) належать до складу правового положення. Вступаючи в конкретні правовідносини, обираючи конкретні види господарської діяльності (наприклад, укладаючи договір поставки), особи наділяються певним правовим статусом (правами, обов'язками та відповідальністю за невиконання обов'язків за договором поставки), а при вступі в процес залежно від того, яким учасником процесу стає вказана особа – відповідним процесуальним статусом.

Тобто, правове положення наявне в особи в будь-який момент часу, а процесуальне положення, правовий або процесуальний статус – при вступі в правовідносини (матеріальні або процесуальні).

При цьому слід зауважити, що, оскільки вступ у правовідносини можливий як в активній формі (наприклад, укладання договору, подання позову позивачем), так і в пасивній формі (наприклад, якщо відповідач по справі взагалі не з'явився в процес та не надав жодного пояснення по справі), то правовий і процесуальний статус означає лише наділення певними правами суб'єкта, але не зобов'язання ними користуватися. З іншого боку, господарський суд може встановити обов'язок виконання певних дій (явка в судове засідання, надання експертного висновку, тощо), невиконання яких може привести до негативних наслідків.

Слід зауважити, що з питання структури процесуального статусу також немає єдності думок. Так, О.О.Бондаренко до структури процесуального статусу включає процесуальні права, гарантії процесуальних прав, процесуальні обов'язки і ретроспективну відповідальність за їх невиконання [12, с.6]. О.І.Литвинчук включає до структури процесуального статусу функції, права та обов'язки, процесуальні гарантії діяльності та відповідальність за порушення норм закону [11, с.6].

А.Є.Голубов вважає, що його складовими є: суб'єктивні права (свободи), юридичні обов'язки та законні інтереси особи [13, с.8]. Вказана позиція є цікавою з огляду на те, що законний інтерес є «двигуном» особи у справі, і система прав та можливостей певного учасника процесу повинна будуватися, виходячи з законних інтересів такої особи. Проте, не завжди в процесуальному законодавстві України було встановлено можливості захистити свої права особам, які з незалежних від них обставин не були залучені в процес в першій інстанції. Лише в ході судової реформи 2001 року вони отримали право подавати касаційні скарги, і тільки в ході судової реформи 2010 року – отримали можливість ініціювати процес апеляційного оскарження. Проте, законний інтерес цих осіб в отриманні вказаного права був наявний, тому з часом таке право було встановлено на законодавчому рівні.

З іншого боку, процесуальний статус – це законодавчо встановлене коло можливостей певного учасника процесу. І законні інтереси не належать до такого кола, а лише є напрямком удосконалення законодавства та метою, для задоволення якої особа вступає в процес.

Висновки. На підставі вищевказаного слід підсумувати, що правове положення (становище) є найбільш широким поняттям та наявне в особи в будь-який момент часу, а процесуальне положення, правовий або процесуальний статус – при вступі в правовідносини (матеріальні або процесуальні).

Процесуальне положення визначає місце учасника в системі учасників процесу. Правовий і процесуальний статус включають права, обов'язки та відповідальність за невиконання обов'язків, що виникають в ході участі відповідно в матеріальних або процесуальних правовідносинах.

Доцільним видається уніфікувати використання досліджуваної термінології в матеріальному та процесуальному праві для чіткого окреслення об'єкту та предмету досліджень.

Список літератури

1. Теория государства и права : учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2002. – 512 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
3. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособие / Л. Д. Воеводин. – М. : Инфра-М : Норма, 1997. – 304 с.
4. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 210 с.
5. Административное право Украины : учебник / под общ. ред. С. В. Кивалова. – Х. : Одиссей, 2004. – 880 с.
6. Назаров І. В. Правовий статус Вищої ради юстиції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / І. В. Назаров. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2005. – 20 с.
7. Ярошенко О. М. Правовий статус сторін трудових правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / О. М. Ярошенко. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1999. – 18 с.
8. Бальцій Ю. Ю. Правовий статус міського голови в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ю. Ю.Бальцій. – О. : Одес. нац. юрид. акад., 2006. – 18 с.
9. Белькова О. В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Белькова. – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2005. – 20 с.
10. Юшкевич О. Г. Процесуально-правовий статус спеціаліста в адміністративному судочинстві / О. Г. Юшкевич // Право і Безпека. – 2011. – № 4. – С. 100-103.
11. Литвинчук О. І. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. І. Литвинчук. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. – 20 с.
12. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. О. Бондаренко. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 19 с.
13. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Є. Голубов. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2005. – 20 с.

Стаття надійшла 11.04.2015 р.

Т.В.Степанова, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

О СООТНОШЕНИИ ПОНЯТИЯ «ПРАВОВОГО СТАТУСА» И СМЕЖНЫХ КАТЕГОРИЙ

Резюме

В статье исследуется соотношение понятий «правовой статус», «правовое положение», а также «процессуальный статус», «процессуальное положение». Обосновывается целесообразность разграничения понятий «статус» и «положение». Предлагается унификация использования исследуемой терминологии в материальном и процессуальном праве для четкого определения объекта и предмета исследований.

Ключевые слова: правовой статус, правовое положение, процессуальный статус, процессуальное положение.

T.V. Stepanova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I.I. Mechnikov National University
The Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ABOUT THE CORRELATION OF THE NOTION OF «LEGAL STATUS» AND RELATED CATEGORIES

Summary

The article deal with the correlation of the notions of «legal status», «legal position», «legal condition», «procedural status», «procedural position», «procedural condition». The reasonability of the equation of the notions of «position» and «condition» as well as distinction of the notions of «status» and «position» is grounded. The author proposes to unify the use of the terminology in question in the material and procedural law in order to determine the objects and topics of legal studies in future.

Key words: legal status, legal position, legal condition, procedural status, procedural position.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.4

***З.В. Кузнєцова*,** канд.юрид.наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено визначенню етапів сучасного конституційного процесу в Україні. На основі тенденцій праворозуміння, новітніх досягнень вітчизняної науки конституційного права, аналізу його найновіших джерел зроблено спробу розкрити сутність політичної реформи у процесі практичної реалізації Конституції України.

Ключові слова: Конституція України, політико-правова реформа, конституційний процес, правова процедура, система влади.

Постановка проблеми. Перспективи подальшого розвитку України неможливі без переосмислення положень чинного Основного Закону для формування принципово нових конституційних засад розбудови демократичної, соціальної правової держави та гармонійно розвиненого громадянського суспільства.

Після прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 08 грудня 2004 року конституційна реформа залишається особливо актуальною з огляду на політичну, економічну, фінансову, правову нестабільність, яка вже не перший день знаходиться серед найактуальніших питань на порядку денному політичного життя держави.

Особливим завданням реформи є зміна ідеології державної діяльності, в якій пріоритетне місце має зайняти людина. Але в суспільстві нічого не зміниться на краще, доки влада не почне жити за правом, поважати право, ставити права людини понад усе не в деклараціях, а в щоденному житті. А для цього владі потрібно передусім навчитися поважати Конституцію.

З моменту, коли була прийнята Конституція і до сьогодні в Україні з'явилося дуже багато проектів конституційної реформи. Проекти змінювались, але сам процес внесення змін до Конституції затягувався у часі, оскільки ніхто з учасників політичного процесу не бажав поступатися владними повноваженнями.

Сучасний підхід до розробки Конституції потребує, щоб вона розроблялась при участі народу країни. А в основу новітньої конституційної доктрини має бути покладено три вихідні ідеї: по-перше, модернізацію системи стримувань та противаг між гілками влади; по-друге, забезпечення єдності виконавчої влади при збереженні її формування парламентом за результатами загальнонаціональних виборів; по-третє, розвиток народовладдя в Україні. Перед владою стоїть завдання перетворити пострадянську Україну на цивілізовану європейську державу, і сучасна Конституція повинна їй відповідати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика реформування механізму вдосконалення Конституції України ставала предметом дослідження в роботах багатьох вітчизняних вчених та практиків, таких як: Євграфов П. Б., Тацій В. Я., Рудик П. А., Теліпко В., Шемшученко Ю., Князевич Р., Стрижак А., та багатьох інших вчених-правознавців.

Метою статті є аналіз найважливіших тенденцій і перспектив конституційної реформи для створення сучасних соціально-політичних передумов системи вітчизняного конституціоналізму.

Це припускає необхідність дослідження основних етапів механізму удосконалення Конституції України, аналіз ключових рішень і документів, які визначали зміст цих етапів,

© З.В. Кузнєцова, 2015

виділення основних суперечностей процесу реформації і вироблення рекомендацій теоретичного і практичного плану щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Політико-правова реформа вже кілька років поспіль є однією з центральних проблем політичного життя країни та привертає до себе значну суспільну увагу. Сучасний стан життєдіяльності держави дехто з науковців пов'язує з недосконалістю Конституційної реформи 2004 року. Вважаючи тим самим, що така реформа призвела до дисбалансу в розмежуванні повноважень законодавчої і виконавчої гілок влади. Інші вважають, що більшість сучасних політиків та політичних сил страждають на правовий нігілізм. Відсутність правової культури як всієї української нації так і окремих її представників відіграє ключову роль у нагнітанні політичної нестабільності в країні. Однак з точки зору законотворення Конституція країни повинна бути побудована таким чином, щоб звести до мінімуму можливість маніпулювання її засадами у будь-яких політичних конфліктах.

Процес реформування системи влади в Україні розпочався одразу ж після набуття нею незалежності й триває досі. До прийняття Конституції України 1996 р. цей процес був, скоріше, пошуком моделі організації влади, яка б могла найбільш органічно замінити попередню. Незважаючи на те, що Конституція отримала високу оцінку Венеціанської комісії «Демократія через право», у процесі практичної реалізації Основного Закону виникло багато проблем, які випливали з незавершеності формування правової бази політичної системи України. Адже в ньому фактично було закладено не баланс, а конфлікт виконавчої та законодавчої влади. Уряд практично не контролювався парламентом, а парламент не відчував відповідальності за дії уряду. Тому така модель влади не могла влаштовувати українське суспільство. І вже в 1997 р. було здійснено перші спроби конституційного реформування.

Конституція 1996 року була визнана однією з найдемократичніших у Європі. Положення розділів I «Загальні засади» та II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», безперечно, відповідають міжнародним стандартам у галузі конституційного права. Водночас більшість інших розділів Основного Закону, положеннями котрих регламентується формування, повноваження та організація роботи органів державної влади, ще зберігають пережитки радянської командно-адміністративної системи. Особливо це стосується такої важливої складової громадянського суспільства, як місцеве самоврядування, котре, хоча й визнається та гарантується відповідно до статті 7 Конституції України, на практиці лишається цілком залежним від «милості» центральної влади [1, с. 22].

Дискусії щодо політичної реформи вперше було виведено на рівень законопроектів про внесення змін та доповнень до Конституції України у 1998 році, коли на розгляд парламенту винесли два законопроекти, в першому з яких пропонувалося скасувати розділи, що регулюють діяльність Президента та Конституційного Суду України [2], а в другому – фактично повернутися до радянської моделі державного правління шляхом розширення повноважень парламенту, запровадження інституту Президії Верховної Ради України та скасування посади Президента [3]. Ці законопроекти не були підтримані парламентом.

У 2000 р. за народною ініціативою було проведено всеукраїнський референдум з питань внесення змін до Конституції в частині організації політичної системи [4, ст. 68]. Хоча народ України дав ствердну відповідь на всі чотири поставлені запитання, жодного закону щодо внесення змін до Конституції України за наслідками референдуму не прийнято [5]. Парламент схвалив лише один пункт: Президент України отримав право достроково розпускати Верховну Раду.

Після виборів народних депутатів України 2002 р. наявна модель організації президентсько-парламентської форми влади вичерпала себе, постала потреба у сучасній формі державного устрою. Україна потребувала досконалішого інструмента управління національним розвитком. І українське суспільство намагалося його знайти.

Основним завданням змін до Конституції України було створення ефективної, політично відповідальної влади, гілки якої б не конфліктували чи конкурували між собою, а змагалися за кращу пропозицію для суспільства.

Лише в серпні 2002 р., після публічного виголошення Президентом України ідеї реформування, реформа почала набирати потужніших обертів. 26 грудня 2002 року утворено Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради з опрацювання проектів законів про внесення змін до Конституції України.

Протягом 2003–2004 років за ініціативою Президента України проведено «всенародне обговорення» проекту змін до Конституції. Це заклало підвалини формування нинішньої будови влади в Україні, яка була закріплена в грудні 2004 року, коли протистояння в суспільстві досягло критичної межі. Політичний консенсус призвів до появи 8 грудня 2004 року ухвалених парламентом змін до Конституції України [6, ст. 44], які передбачав проект закону, що всупереч вимогам статті 159 Конституції не був розглянутий Конституційним Судом України на предмет відповідності приписам її статей 157 та 158.

Українська практика застосування конституційних норм неодноразово ставала підґрунтям для ініціювання змін до Конституції України. У Верховній Раді України, починаючи з 28 червня 1996 року, до сьогодні було зареєстровано більше десятка проектів законів України про внесення змін до Конституції України. Окремі законопроекти передбачали виключно точкове вдосконалення тих чи інших положень Основного Закону, при цьому деякі з них мали на меті докорінно реформувати державу.

Як наслідок, до Конституції України було внесено зміни законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII, від 21 лютого 2014 року № 742-VII. Вважаємо за необхідне звернути увагу на зміст цих законів.

Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 08 грудня 2004 року № 2222-IV було запроваджено зміни до організації функціонування органів державної влади в Україні та привнесено до форми державного правління елементи парламентсько-президентської республіки. А саме: зміни до Конституції України передбачали суттєве посилення повноважень та ролі Верховної Ради України у системі «стримувань і противаг». Одночасно із запровадженням парламентського способу формування Кабінету Міністрів України було запропоновано окремі інші інструменти функціонування держави як парламентсько-президентської республіки. Разом з тим такі зміни не мали комплексного характеру, що стало предметом критики вітчизняними та міжнародними експертами. Зокрема, у Висновку Венеціанської Комісії від 10 – 11 червня 2005 року було висловлено ряд зауважень змістовного характеру до нової редакції Конституції України.

Стало очевидним, що конституційна реформа 2004 року створила неефективну владну вертикаль в державі. А системним недоліком такої реформи є порядок призначення та підпорядкування членів Кабінету Міністрів України. Внаслідок нового порядку зовнішня та внутрішня політика України опиняються в руках різних гілок влади.

Разом з тим, зазначені зміни було протиправно визнано неконституційними Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010. Конституційним Судом України було прийнято рішення про відновлення дії попередньої редакції норм Конституції України, тобто у редакції її прийняття 28 червня 1996 року [7].

У попередньому підсумку можна констатувати, що починаючи з моменту часткового набрання чинності змін до Конституції України – з січня 2006 року – механізм державної влади був суттєво розбалансований – виникло багато зайвих ускладнень у відносинах вищих органів влади, перманентно виникали політичні конфлікти, мали місце непорозуміння всередині органів державної влади, численні порушення Конституції з боку вищих органів державної влади.

Саме така ситуація змусила Президента України, як гаранта Конституції, Указом від 27 грудня 2007 року № 1294/2007 «Про Національну конституційну раду» та Указом Президента України від 18 лютого 2008 року № 139/2008 «Про склад Національної конституційної ради» створити в Україні Національну конституційну раду, основним завдання якої стала підготовка пропозицій щодо концепції системного оновлення конституційного регулювання та основних положень проекту нової редакції Конституції України та забезпечення їх громадського обговорення.

Президент України неодноразово підкреслював, що Національна конституційна рада повинна підготувати проект Конституції, який буде орієнтований не на задоволення короткочасних інтересів якоїсь персони або політичної сили, а сприятиме ефективнішій співпраці органів влади для виконання зобов'язань перед громадянами.

Але вже 22 жовтня 2009 року парламент відмовив у направленні на висновок до Конституційного Суду України проекту нової редакції Конституції України, напрацьованого Національною конституційною радою [8], і ця рада припинила свою діяльність.

Влада в Україні вже не раз демонструвала, що для своїх політичних інтересів готова ігнорувати положення Конституції. 30 вересня 2010 року відновлено дію Конституції України в редакції 1996 року на підставі Рішення Конституційного Суду у справі про дотримання процедури внесення змін до Конституції України від 08 грудня 2004 року.

Рішення про відновлення редакції норм Конституції України 28 червня 1996 року, прийняте Конституційним Судом України, стало предметом досить жорсткої й фахової критики як вітчизняних, так і міжнародних експертів. Так, на неприпустимість такого способу внесення змін до Конституції України було звернуто увагу Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанською Комісією) у Висновку від 17 – 18 грудня 2010 року (CDL-AD(2010)044). Більше того, Венеціанською Комісією звернуто увагу на порушення легітимності органів державної влади в умовах відновлення редакції норм Конституції України 28 червня 1996 року.

Основний Закон держави потребував і потребує подальшого серйозного вдосконалення. Саме тому варто згадати Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 1 лютого 2011 року № 2952-VI. Закон мав на меті вирішити неузгодженості у зв'язку із прийняттям зазначеного Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010.

21 лютого 2011 року Указом Президента України створено Науково-експертну групу під головуванням першого Президента України Леоніда Кравчука, що мала «напрацювати пропозиції щодо механізму створення і діяльності Конституційної Асамблеї, а також проаналізувати концепції реформування Конституції України» [9]. Концепцію формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї було схвалено 25 січня 2012 року [10]. З метою напрацювання пропозицій щодо змін до Конституції України, керуючись частиною другою статті 102 та відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України, Президент України Указом від 17.05.2012 р. № 328/2012 створює Конституційну Асамблею як спеціальний допоміжний орган при Президентові України [11].

Спираючись на зарубіжний досвід діяльності спеціальних органів установчої влади та сучасні політико-правові процеси в Україні, пропонується й у нас провести конституційну реформу через спеціальний орган установчої влади – Конституційну Асамблею України.

Однак на самому початку реалізація цього задуму видавалася доволі проблематичною. Тому і цей вітчизняний конституційний процес набув тривалого, еволюційного характеру. До речі, на це звернула увагу й Парламентська Асамблея Ради Європи, яка рекомендувала Україні інтенсивніше проводити підготовку до конституційної реформи та завершити її, не очікуючи результатів парламентських виборів жовтня 2012 року [12]. Діяльність Конституційної Асамблеї була припинена указом Президента України «Про ліквідацію Конституційної Асамблеї» від 01.12.2014 року № 901/2014.

Наступним кроком в механізмі вдосконалення Конституції України став прийнятий Верховною Радою Закон України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» від 19 вересня 2013 року № 586-VII, який був направлений виключно на реформування конституційно-правового статусу Рахункової палати.

До ключових моментів конституційної трансформації слід віднести ухвалення українським парламентом Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 року, де-факто повернувши дію Конституції України в редакції від 08 грудня 2004 року № 742-VII [13].

Саме суспільно-політичні процеси в Україні протягом листопада 2013 року – лютого 2014 року обумовили прийняття Верховною Радою України Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України». Цим Законом відновлено дію окремих положень Конституції України зі змінами, внесеними законами України від 08 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII. Таким чином, сьогодні діє Конституція України із врахуванням змін від 08 грудня 2004 року, що передбачає функціонування в Україні парламентсько-президентської форми державного правління.

Поверненням до Конституції в редакції 2004 року процес вдосконалення конституційних норм не завершується. Для подальшої трансформації Основного Закону Верховна Рада, відповідно до частини третьої статті 89 Конституції України, приймає постанову «Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України» від 04.03.2014 року № 849-VII (далі ТСК). Її створення передбачено також пунктом 1 розділу II Коаліційної угоди.

ТСК «готує узгоджений законопроект про внесення змін до Конституції України з урахуванням висновків Венеціанської комісії». Таке її завдання відповідає і ст.85 Регламенту Верховної Ради України. А після включення Коаліційної угоди до Програми діяльності Кабінету Міністрів на 2015 рік, зазначені положення стали й частиною урядової Програми.

29 квітня 2014 року у Верховній Раді відбулося відкрите парламентське засідання у формі громадських слухань з питань обговорення внесення змін до Конституції України, які повинні забезпечити фундамент демократичних перетворень в нашій державі. Зміни до Конституції мають стосуватися трьох блоків: пошуку балансу влади на центральному рівні для вдосконалення парламентсько-президентської форми правління; децентралізації та наділення реальними повноваженнями органів місцевого самоврядування; реформування судової системи. Оскільки, і це вже стало очевидним, без розширення прав місцевого самоврядування неможливо побудувати сильні регіони і сильну країну. Відповідно, основною метою внесення змін до Конституції повинна бути не боротьба за владу, а розподіл влади для подолання й знищення політичної й економічної корупції, яка виникає за монополії на владу й ресурси, знайти баланс між повноваженнями Президента, Уряду й Парламенту.

Указом за № 119/2015 від 03 березня 2015 року Президент України, відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Основного Закону, утворив Конституційну Комісію як спеціальний допоміжний орган при Президентові. Основним завданням Комісії стало «внесення змін до Конституції вже у 2015 році, головним змістом яких повинна стати децентралізація влади» [14].

Таким чином, Комісія утворена з метою напрацювання узгоджених пропозицій щодо змін до Конституції України із залученням до цієї роботи представників різних політичних сил, громадськості, найкращих фахівців та найавторитетніших політиків вітчизняного та міжнародного експертного середовища, сприяння досягненню громадського та політичного консенсусу щодо вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин в Україні.

Загалом, якщо давати оцінку статусу та напряму діяльності парламентської і президентської комісій, то слід зауважити, що і статус і тематика роботи цих комісій однакова: підготовка узгоджених змін до Конституції України. Між тим, процес іде повільно, суперечливо, неузгоджено. Одним із проявів цього, є ініціювання паралельних конституційних комісій парламентом і Президентом, які практично ведуть до одного – гальмування конституційної реформи, в частині територіального устрою, місцевого самоврядування, місцевої виконавчої влади [15].

У Венеціанській комісії стурбовані тим що конституційна реформа в Україні проходить занадто повільно в той час як поправки до Конституції в частині децентралізації мають вступити в силу до кінця цього року.

Згідно Конституції, восени мають відбутись чергові місцеві вибори. Якщо доти змін в частині територіального устрою і місцевого самоврядування не буде, то вибори пройдуть згідно сучасної територіальної організації місцевого самоврядування, і реформи відтермі-

новується як мінімум, на п'ять років. Також конституційна реформа у частині децентралізації є частиною мінських домовленостей, які мають бути реалізовані ще цього року.

Висновки. Проблема ефективного функціонування органів публічного управління в Україні не може бути вирішеною без докорінного реформування конституційно-правового статусу та засад діяльності органів місцевого самоврядування та органів державної виконавчої влади в областях і районах. Необхідність розширення повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня (села, селища, міста) та наділення їх відповідними фінансовими і матеріальними ресурсами є вкрай важливим й економічно доцільним. На актуальність цього питання неодноразово звертали увагу представники інститутів громадянського суспільства, органи місцевого самоврядування та їх об'єднання, вітчизняні науковці і практики конституціоналісти.

Органи місцевого самоврядування повинні отримати низку додаткових повноважень щодо організації належного вирішення питань місцевого значення, які можуть бути вирішеними найбільш ефективно саме на відповідному рівні. З точки зору політичної та соціальної доцільності, одночасно з відповідними повноваженнями органи місцевого самоврядування мають отримати належні правові механізми їх реалізації, а також необхідне матеріально-фінансове забезпечення.

Серед першочергових завдань, що їх має здійснити влада, це реформи в частині децентралізації, реформи в економічній, фінансовій, правоохоронній сферах, подолання корупції. На законодавчому рівні необхідно закріпити правові засади для успішної імплементації цих перетворень. Оскільки ризики, зумовлені нереформуванням країни, набагато більші для суспільства, ніж ризики від запровадження реформ. Є великі сподівання, що впровадження глибинних реформ забезпечить політичну й соціальну стабільність, створить передумови належної системи управління в державі.

Список літератури

1 Стрижак А. Конституційна реформа в Україні: передумови, мета та способи реалізації / А. Стрижак // Віче. – 2014. – № 23. – С. 21-31.

2. Про внесення змін до Конституції України (статті 10, 13, 36, 121, 122, розділ XII) [Електронний ресурс] : проект Закону України від 21 жовтня 1998 р. № 2181. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=4864

3. Про внесення змін і доповнень до Конституції України [Електронний ресурс] : проект Закону України від 22 грудня 1998 р. № 2339. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc 4_1?pf3511=5217

4. Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою : Указ Президента України від 15 січня 2000 р. № 65/2000 // Офіц. вісник України. – 2000. – № 3. – Ст. 68.

5. Про підсумки всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 р. [Електронний ресурс] : повідомлення Центральної виборчої комісії від 25 квітня 2000 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n000235900

6. Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.

7. Рішення Конституційного Суду України № 20рп/2010 від 30 вересня 2010 р. у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8 грудня 2004 р. (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v020p71010

8. Про внесення змін до Конституції України [Електронний ресурс] : проект Закону України від 31 березня 2009 р. № 4290. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4290&skl=7

9. Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 21 лютого 2011 р. № 224/2011. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/13153.html

10. Питання формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 25 січня 2012 р. № 31/2012. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/14411.html

11. Про Конституційну Асамблею [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 17 травня 2012 р. № 328/2012. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/328/2012

12. Резолюція № 1862 (2012) Парламентської асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інститутів в Україні» від 26 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_a57

13. Про відновлення дії окремих положень Конституції України [Електронний ресурс] : Закон України від 21 лютого 2014 р. № 742VII. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74218
14. Про Конституційну комісію [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 3 березня 2015 р. № 119/2015. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/19018.html
15. Борис Беспалий. Конституційна комісія як гальмо конституційної реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://radaprogram.org/experts/3-konstytuciyna-komisiya-yak-galmo-konstytuciynoyi-reformy

Стаття надійшла 20.04.2015 р.

З.В. Кузнецова, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра конституционного права и правосудия
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ МЕХАНИЗМА УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНСТИТУЦИИ УКРАИНЫ

Резюме

Статья посвящена рассмотрению этапов современного конституционного процесса в Украине. На основании тенденций правопонимания, новейших достижений отечественной науки конституционного права, анализа его современных источников осуществлена попытка раскрыть сущность политической реформы в процессе практической реализации Конституции Украины.

Ключевые слова: Конституция Украины, политико-правовая реформа, конституционный процесс, правовая процедура, система власти.

Z.V. Kyznetcova**,** Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

POLITICAL AND LEGAL FRAMEWORK MECHANISM TO IMPROVE THE CONSTITUTION OF UKRAINE

Summary

The article is devoted to the modern stage of the constitutional process in Ukraine. Based on the trends of thinking, new achievements of native science of constitutional law, latest analysis of its sources, the article attempts to discover the essence of political reform in the practical implementation of the Constitution of Ukraine.

Key words: Constitution of Ukraine, political and legal reform, constitutional process, the legal procedure, the system power.

УДК 342.717.477

***А.В. Левенець*,** викладач
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ІНОЗЕМЦІВ В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ

Статтю присвячено аналізу існуючих на сьогодні міжнародно-правових документів в галузі муніципально-правового статусу іноземців. Визначено основні тенденції розвитку міжнародних стандартів щодо прав іноземців, проаналізовано найбільш важливі положення міжнародних договорів, які надають іноземцям можливість максимально використовувати ці права та гарантують їх.

Ключові слова: міжнародні стандарти, іноземці, національний режим, права та свободи іноземців.

Постановка проблеми. З середини XX ст. доктрина прав людини набула характеру універсальної системи людських цінностей, яка є визначальною не лише для кожної окремо взятої розвинутої країни, але й для всього міжнародного співтовариства. Рівень забезпечення, охорони та гарантування основних прав людини виступає тим критерієм, який покладено в основу оцінки ступеня цивілізованості держави, а відтак і ставлення до неї інших членів світової спільноти. Держава, яка вважає себе цивілізованою, має прагнути до створення таких умов, за яких кожна особа на її території буде відчувати себе захищеною та рівноправною, незалежно від національності, раси, кольору шкіри та навіть громадянства. Лише за умови, що така політика стане типовою (стандартною) для всіх держав, може виникнути нормативний клімат, що сприяє дотриманню прав людини, вирішенню гуманітарних проблем, створенню співдружності правових держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науці конституційного права правовому статусу іноземців та осіб без громадянства було присвячено праці багатьох відомих учених-юристів. Серед них насамперед, слід назвати таких як М. Баймуратов, О.Бобокал, І. Бойко, Л. Галенська, О. Заржицький, Т. Кирилова, І. Ковалишин, Т. Мінка, Г. Москаль, О. Тіунов, С. Чехович, Р. Чорнолуцький, В. Яворський. Досить активно останнім часом досліджуються права іноземців саме в місцевому самоврядуванні як членів територіальної громади. Разом із тим слід підкреслити, що міжнародно-правові стандарти як важлива нормативна складова, на якій має базуватись статус іноземців в будь-якій демократичній державі, досі залишався поза увагою спеціалістів.

Мета статті. Основним завданням та метою статті є аналіз положень міжнародних міждержавних регіональних договорів, що стосуються правового статусу іноземців як членів територіальних громад. Враховуючі широкі міграційні процеси, які супроводжують світове співтовариство протягом останніх декілька десятиліть в результаті глобалізації, максимальна співпраця держав в цій галузі та одноманітне вирішення спільних проблем можливе лише на підставі міжнародних договорів, в яких закріплюється спільний механізм реалізації прав іноземців та які держави-учасниці в однаковій мірі беруть на себе зобов'язання виконувати. Саме через це наукове дослідження є актуальним та має практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти правового статусу людини на сьогодні представлені низкою міжнародних актів, першочергове місце серед яких посідають: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.) та багато інших. Особливою рисою цих актів є те, що більшість їх норм мають універсальний або регіональний характер і закріплюють права та свободи за кожною лю-

© А.В. Левенець, 2015

диною, яка на законних підставах знаходиться або проживає на території держави, в тому числі і за іноземцями.

Основною проблемою при визначенні правового статусу іноземця є проблема конкуруючої юрисдикції. Тобто іноземець є одночасно підпорядкованим двом правопорядкам: держави місцеперебування (він знаходиться під її територіальною юрисдикцією) та держави громадянства (матримоніальної держави. – Авт.) (особистою юрисдикцією).

Правовий статус іноземців визначається національним законодавством держави перебування із урахуванням принципів і норм міжнародного права. Однак нині немає єдиного міжнародного договірного документу, який би врегульовував правовий статус іноземців на міжнародному рівні. Міжнародне співробітництво у цій сфері в основному ведеться на двосторонньому міждержавному рівні. Проте можна згадати декілька багатосторонніх документів, у яких розглядають окремі аспекти правового статусу іноземців.

Наприклад, стаття 13 Загальної декларації прав людини встановлює: «1. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання в межах кожної держави. 2. Кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатися у свою країну» [1].

Особливе місце серед міжнародних документів в галузі прав людини займає Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, прийнята в Римі в 1950 року. Безпосередньо положення щодо іноземців міститься в Протоколі № 7 до цієї Конвенції, підписаному у Страсбурзі 22 листопада 1984 року. Згідно статті 1 цього документу, іноземець, який законно проживає на території держави, не може бути висланий за її межі інакше, ніж на виконання рішення, прийнятого відповідно до закону, і повинен мати можливість:

а) наводити аргументи проти свого вислання;

б) вимагати перегляду своєї справи;

в) бути представленим з цією метою перед компетентним органом або перед особою чи особами, призначеними цим органом [2].

В п. 2 цієї ж статті йдеться про те, що іноземець може бути висланий до здійснення вказаних прав, якщо таке вислання є необхідним в інтересах публічного порядку або зумовлене міркуваннями національної безпеки.

Особливе місце в системі міжнародних документів, що визначають статус іноземців, займає Декларація про права людини відносно осіб, що не є громадянами країни, в якій вони проживають, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 1985 року [3].

В Декларації насамперед визначено, що під терміном «іноземець» в ній розуміється будь-яка особа, яка не є громадянином визначеної держави, тобто іноземний громадянин, особа без громадянства, біженець та ін. Також в ст. 2 закріплено, що положення Декларації жодним чином не використовуються до іноземців, які незаконно перетнули кордон або знаходяться на території держави, та також передбачено, що кожна держава самостійно встановлює правовий режим іноземців, враховуючи при цьому свої міжнародні зобов'язання, в тому числі у сфері захисту прав людини. Відповідно до ст. 5 Декларації, іноземці користуються: правом на життя і особисту недоторканність; жоден іноземець не може бути безпідставно арештований чи утримуватися під вартою або бути позбавлений волі інакше як на підставі рішення компетентного органу; правом на захист від незаконного втручання в особисте та сімейне життя; правом на рівність перед судами і всіма іншими органами й установами, що здійснюють правосуддя; на шлюб, на створення сім'ї; правом на свободу думок, поглядів, совісті та релігії; правом сповідувати свою релігію або переконання із урахуванням лише таких обмежень, які передбачені законом і які є необхідними для захисту громадської безпеки, порядку, здоров'я або моралі населення чи основних прав і свобод інших осіб; правом на збереження своєї рідної мови, культури та традицій; правом на переказ доходів, заощаджень або інших особистих грошових коштів за кордон з урахуванням внутрішніх валютних правил; правом володіти майном як одноособово, так і спільно з іншими з урахуваннями внутрішнього законодавства. Крім того, іноземці, які на законних підставах перебувають на території держави, користуються правом на вільне пересування і

свободу вибору місця проживання в межах держави. Вони мають право на захист держави громадянства, для чого їм має бути надано право на вільний доступ у дипломатичне чи консульське представництво держави громадянства. З іншого боку, іноземці зобов'язані дотримуватися законів держави перебування та нести відповідальність за їх порушення нарівні з громадянами.

Ще одним важливим документом в галузі прав іноземців є Європейська конвенція про поселення № 19, прийнята Радою Європи в 1955 році. Держави-учасники цієї конвенції зобов'язалися сприяти в'їзду на свою територію іноземних громадян, дозволяти їм вільно пересуватися нею, заохочувати їхнє проживання, за винятком випадків, що суперечать суспільному порядку, національній безпеці, здоров'ю чи моральності населення.

Конвенція передбачала надання громадянам держав-учасників національного режиму стосовно багатьох аспектів життя, у тому числі особисті та майнові права, їх судові та адміністративні гарантії, здійснення прибуткових видів діяльності, питання заробітної плати та умов праці в цілому тощо.

Положення Конвенції про поселення щодо сприяння в'їзду розвинула Європейська угода про правила, які регулюють пересування осіб між державами-членами Ради Європи (далі – РЄ) № 25 (Угода щодо пересування), яку було відкрито для підписання 1957 році в Парижі. Вона передбачала спрощений режим пересування осіб між державами-членами РЄ: для в'їзду на територію держави вимагався лише один документ із зазначених кожною договірною державою у Додатку до Угоди. При цьому власникові такого документа дозволявся повторний в'їзд на територію держави без дотримання будь-яких формальностей, навіть якщо його громадянство є спірним. Результатом подальшого розвитку міжнародних стандартів в галузі прав іноземців стала Європейська Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні, прийнята у Страсбурзі 5 лютого 1992 року (далі – Конвенція 1992 року). Особливістю цього міжнародного документу є те, що на відміну від згадуваних нами вище, положення яких відносно правового статусу іноземців в основному стосувались закріплення мінімального обсягу найголовніших особистих, економічних та соціальних прав та свобод – права на життя, свободу совісті, релігії, свободу пересування, рівність перед законом та судом, право на працю, на власність та ін., Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні закріплює можливість надання іноземцям низки політичних прав, щоправда – з деякими обмеженнями і лише на місцевому рівні. Однак, роль цього документу від того не стає меншою, він є відповідним нормативним провісником майбутнього правового статусу іноземців на теренах єдиної Європи.

Конвенція 1992 року стосується участі іноземних громадян у громадському житті на місцевому рівні. Для тих з них, хто проживає у місцевій громаді, численні питання їх повсякденного життя – наприклад, проживання, освіта, користування комунальними послугами, громадським транспортом, закладами культури і спорту – залежать від рішень, які приймаються місцевими органами влади. Крім цього, іноземні громадяни приймають активну участь у житті місцевої громади та підвищенні її добробуту. Отже, для країн, які поділяють демократичні принципи Ради Європи, буде справедливим дослідити питання про той значний внесок, який інколи досить значна група громадян, яка протягом тривалого часу проживає на відповідній території, може зробити у процесі прийняття рішень з питань, які становлять інтерес для цієї групи [4, с.105].

Конвенція 1992 року складається з трьох відносно автономних частин: 1) Глава А закріплює свободу поглядів, зборів та асоціації; 2) Глава В встановлює право іноземців, які постійно мешкають на території держави, створювати свої представницькі органи влади на місцевому рівні та 3) Глава С наділяє правом голосу на місцевих виборах (активне виборче право. – Авт.) іноземців, які постійно проживають на території держави протягом визначеного періоду часу. Також важливим положенням Конвенції є те, що ч.1 ст.1 закріплює право держав-учасниць приєднавшись до Конвенції, застосовувати як всі її глави, так і частково ті глави, реалізація яких не буде суперечити внутрішньому законодавству окремих держав.

Отже розглянемо більш детально зміст Конвенції про участь іноземців в суспільному житті на місцевому рівні. Так, ст. 3 Конвенції передбачає надання державами-учасницями іноземцям-постійним мешканцям відповідної території на тих самих умовах, що й власним громадянам, права на свободу виявлення власних поглядів, під яким розуміється право дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів, а також в цій же статті передбачено право на свободу мирних зборів і свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

Слід відмітити, що вказані права для іноземців держава-учасниця може обмежувати в деяких випадках, які перелічені в ст. 9 Конвенції: в умовах воєнного або надзвичайного стану, в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням або злочинам, для захисту здоров'я і моралі, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Однак основною сутністю вказаної статті Конвенції є те, що в усіх державах іноземних громадян не повинні піддавати дискримінації стосовно використання визначених тут прав. Одночасно не можна заперечувати того факту, що законодавство з питань прав іноземних громадян, яке діє у деяких державах-членах, надає певну свободу вибору щодо накладення окремих обмежень на їх політичну діяльність. Формулювання статті 9, на яку, зокрема, робиться посилання у статті 3, надає державам можливість застосовувати до визначених згідно зі Статтею 3 прав обмеження, передбачені Європейською конвенцією прав людини [4, с.107].

Стаття 5 Конвенції 1992 року передбачає право іноземців, які в значній кількості постійно проживають на території держави-учасниці, створювати свої консультативні органи або вживати інші організаційні заходи для створення механізмів взаємодії з органами місцевого самоврядування та забезпечення форуму для обговорення та формулювання думок, побажань і проблем постійних мешканців-іноземців у питаннях, які особливо їх стосуються у зв'язку із суспільним життям на місцевому рівні, в тому числі діяльністю і обов'язками відповідного органу місцевого самоврядування. Вказана стаття не лише закріплює відповідне право іноземців на своєрідну асоціацію – на створення консультативних органів, але й обов'язок органів місцевого самоврядування не перешкоджати та всіляко сприяти створенню таких органів. При цьому в Конвенції не встановлюється конкретна кількість іноземців-постійних мешканців, яка є достатньою для створення своїх органів. Як нам видається, це питання віддано на вирішення кожною державою окремо, оскільки сутність та розмір місцевих громад в різних державах значно відрізняється, а тому й поняття «значна кількість» для кожної з них може бути різною.

Ще одне питання, яке також згідно Конвенції, має визначатись кожною державою самостійно, це спосіб формування та характер таких консультативних органів: або він має обиратись іноземцями безпосередньо, або має формуватись асоціаціями чи інше. Тобто, Конвенція не стільки надала конкретний управлінсько-організаційний алгоритм дій державам-учасницям щодо цього права, скільки загальну направленість та максимальну автономію кожній з місцевих громад самостійно вирішувати вказані питання, враховуючі свої власні традиції та особливості.

Мабуть одним з найцікавіших прав, яке визначила Конвенція 1992 року для іноземців, які постійно проживають на території держави-учасниці, це право голосу на місцевих виборах, причому згідно статті 6 Конвенції передбачено надання як права голосувати за кандидатів в місцеві органи влади нарівні із власними громадянами, так і висувати свою кандидатуру, якщо вона відповідає загальним вимогам, які встановлені для своїх громадян, тобто активне і пасивне виборче право. Важливим є також те, що вказана стаття Конвенції передбачає мінімальний термін постійного проживання іноземця на території місцевої громади, у виборах влади якої він може приймати участь: не менше п'яти років. Однак, в цій же ст. 6 Конвенції передбачено, що по-перше, за рішенням кожної держави право голосу

на місцевих виборах може бути обмежено лише правом голосувати (активне виборче право. – Авт.), а по-друге, термін проживання іноземця може бути змінено як в більший, так і в менший бік.

Взагалі наділення іноземців виборчими правами є цікавим питанням, яке викликає багато дискусій в державах сучасного світу, тому ми зупинимось на ньому більш детально.

На сучасне національне виборче законодавство багатьох держав світу безпосередній вплив здійснюють норми міжнародного та європейського права, однак єдиної формули виборчого статусу іноземних громадян досі не вироблено. Вирішення вказаних питань відбувається досить по-різному – від повного виключення іноземців з електорального життя держави до дозволу брати участь у загальнодержавних виборах. Прикладом першого може виступити досвід Бразилії, Основний Закон якої в ст. 14 встановлює, що іноземці не можуть бути зареєстровані як виборці. Від такого повного ігнорування впливу іноземців на внутрішньодержавну політику разюче відрізняється досвід країн Британської Співдружності, що допускає в деяких випадках громадян Співдружності до формування вищих органів державної влади.

Участь іноземних громадян у виборах регулюється актами різної юридичної сили зарубіжних правових систем. У деяких країнах на вищому конституційному рівні містяться передумови для включення іноземців в число виборців [5]. Так, у ст. 51 Основного Закону Італійської Республіки 1947 р. передбачається, що італійці, які не є громадянами Республіки, можуть бути прирівняні в законодавчому порядку до громадян країни щодо заняття виборних посад. Стаття 13 Конституції Іспанії допускає наділення іноземців виборчими правами на умовах взаємності в силу договору чи закону. Однак більш поширено регулювання представництва іноземців в поточному виборчому законодавстві, що деталізує та конкретизує конституцію. Причому подібна регламентація найчастіше носить розширювальний характер. Так, в порядку деталізації Конституції Іспанії ст. 6 Закону «Про права і свободи іноземців, що проживають на території Іспанії» 2000 року не тільки підтверджує виборчі права іноземців-резидентів на муніципальних виборах, а й гарантує захист прав тим іноземним громадянам, які не можуть брати участь у місцевих виборах. Мова йде про надання їм права вибрати демократичним шляхом власних представників для прийняття участі в дебатах і рішеннях муніципалітетів, до яких вони належать. Окрім того, Закон закріплює обов'язок місцевих адміністрацій скласти списки іноземців, які проживають в їх муніципалітетах та мають право приймати участь у виборах [6].

Висновки. Здійснене нами наукове дослідження свідчить про те, що ціла низка основоположних міжнародних актів в галузі прав людини закріпила так званий мінімум прав та свобод іноземців, а також обов'язок кожної держави забезпечувати ці права всім особам, які на законних підставах перебувають або проживають на її території. Кожна розвинута демократична держава встановила в своєму законодавстві національний правовий режим іноземців, під яким розуміється, що іноземець (іноземний громадянин чи особа без громадянства) користується тими самими правами, свободами та обов'язками, що і власні громадяни, за окремими виключеннями, встановленими в законодавстві.

Попри рекомендаційний характер багатьох положень зазначених міжнародних документів, а також збереження за державами широких дискреційних повноважень щодо обмеження сфери їхнього застосування, ці документи стали важливим кроком у поліпшенні правового статусу іноземців та зміцненні міжнародних зв'язків, заклали основи для подальшого розвитку міжнародного законодавства у цій сфері, особливо у межах ЄС [7, с.95-99].

Подальший розвиток України в напрямку демократичної правової держави та її повноцінна інтеграція в європейське співтовариство неможливі без сприйняття основних визнаних міжнародних стандартів в галузі прав людини взагалі, та окремих категорій зокрема, як то іноземців, осіб без громадянства та ін. Отже імплементація цих стандартів в національне законодавство є одним з пріоритетних завдань нашої держави на сучасному етапі.

Список літератури

1. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22.11.1984 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_804
3. Декларація про права людини відносно осіб, що не є громадянами країни, в якій вони проживають, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_227
4. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні / за ред. В. В. Толкованова. – К. : Крамар, 2011. – С. 105.
5. Трыканова С. А. Реализация избирательных прав иностранными гражданами на выборах органов местного самоуправления в России и Европейском союзе: теория и практика [Електронний ресурс] / С. А. Трыканова // Муниципальная служба: правовые вопросы. – 2010. – № 3. – Режим доступу: http://www.juristlib.ru/book_9422.html
6. Про права та свободи іноземців, що проживають на території Іспанії [Електронний ресурс] : Закон від 11 січня 2000 р. № 4/2000. – Режим доступу: http://www.russpain.ru/resident/res-zakon2.htm
7. Юлдашев О. Х. Міжнародне приватне право: теоретичні та прикладні аспекти / О. Х. Юлдашев. – К. : МАУП, 2004. – С. 95-99.

Стаття надійшла 18.04.2015 р.

А.В. Левенец, преподаватель
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра конституционного права и правосудия
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ СТАНДАРТЫ ПРАВ ИНОСТРАНЦЕВ В МЕСТНОМ САМОУПРАВЛЕНИИ

Резюме

Статья посвящена анализу существующих на сегодня международно-правовых документов в области муниципально-правового статуса иностранцев. Определены основные тенденции развития международных стандартов в сфере прав иностранцев, проанализированы наиболее важные положения международных договоров, которые предоставляют иностранцам возможность максимально использовать эти права и гарантируют их.

Ключевые слова: международные стандарты, иностранцы, национальный режим, права и свободы иностранцев.

A.V. Levenets, Lecturer
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF THE RIGHTS OF FOREIGNERS IN LOCAL GOVERNMENT

Summary

This article analyzes the existing today international legal instruments in the field of municipal and legal status of foreigners. The main trends in the development of international standards in the field of the rights of foreigners, considered the most important international treaties that provide an opportunity to maximize the use of these rights by foreigners and guarantee it to them.

Key words: international standards, foreigners, national treatment, the rights and freedoms of foreigners.

УДК 342.726-054.57:001.4

А. М. Мхітарян, аспірантка
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА» У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Статтю присвячено визначенню поняття «національна меншина». Розглянуто проблемні аспекти сутності цього терміну та співвідношення теоретичних визначень з дійсністю. Також охарактеризовані основні підходи розуміння цього поняття у зарубіжних країнах.

Ключові слова: національна та етнічна меншина, етноконфесійна ознака, поліетнічність, мультикультуризм.

Постановка проблеми. Останнім часом світове співтовариство все частіше стикається з проявами порушення прав людей, які відбуваються на підґрунті релігійних, мовних, расових та інших розбіжностей. Такі явища як катастрофічні наслідки політики багатонаціональних держав та право сили у вирішенні етнополітичних проблем; зростаюча світова тенденція посилення боротьби корінних народів та етнонаціональних меншин за свої права та намагання здобути статус суб'єктів національного та міжнародного права; вибух в багатьох поліетнічних країнах світу етнічнополітичних конфліктів, їх потенційна здатність до ескалації, що загрожує безпеці як окремих країн, так і цілих регіонів світу, обумовлюють необхідність посилення уваги до правового регулювання етнонаціональних відносин та актуальність досліджень в галузі статусу національних меншин в зарубіжних країнах та в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї теми займаються Дубровін Ю.А., Мьодова Ю.А., Шатава Л., Овчинніков В.О., Прудникова М.М., Скатуліна О.В., Соколовський С.В. та інші. Однак серед вчених, які досліджують складові елементи статусу національних меншин, не існує єдиної думки щодо сутності цього суб'єкту конституційних правовідносин, кваліфікуючих ознак, за якими можна виділити національну меншину, співвідношення понять «етнос» та «нація».

Мета статті. Одним з невирішених питань в галузі національних меншин залишаються питання термінологічного характеру. Досі не існує єдиного визначення поняття «національна меншина». Часто до однієї категорії людей у різних країнах застосовуються різні поняття, що ускладнює розуміння цього явища. Окрім того, певні дискусії викликає співвідношення понять «етнічна меншина, група» та «національна меншина». Це в свою чергу передбачає необхідність вивчення вказаного явища не лише з позицій права, але й етнології, соціології та інших наук.

Виклад основного матеріалу. Під натиском етнонаціональної проблеми розпалося багато імперій. Серед новітніх прикладів – розпад СРСР та Югославії. Національне питання залишається складною внутрішньою проблемою у Великобританії (проблема Ольстеру, пов'язана із прагненням частини населення до виходу із складу Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії та приєднання її до Ірландської Республіки), Бельгії (фламандсько-валлонський конфлікт), Канаді (англо-канадський і франко-канадський конфлікти), у США (негритянське, мексиканське, кубинське питання тощо).

Саме факт існування у світі понад 2000 національно-етнічних спільностей свідчить про існування особливого типу соціальних відносин – міжнаціональних.

Проаналізувавши праці вчених-етнологів можна зробити наступні висновки. Етнос і нація є різними соціальними утвореннями і можуть існувати одночасно, при цьому етнос історично первинний. «Етнічність з'явилася в результаті розпаду родоплемінних відносин…» [1, с. 25]. Нація не є вищою стадією розвитку етносу, вона «виникає як про-

© А. М. Мхітарян, 2015

дукт активності інститутів держави і розвивається навколо «каркаса» інститутів держави» [2, с. 15].

На думку Ю. І. Семенова, «сутність етнічної спільності найбільш яскраво проявляється в етнічних процесах: етнічної асиміляції, етнічного злиття, етнічного включення і етнічного розщеплення. Вони відбуваються стихійно і багато в чому незалежно від свідомості і волі людей. Сутність же нації найбільш чітко виражається у національних рухах, які представляють собою діяльність мас людей, спрямовану на досягнення певних цілей, причому найчастіше політичних. Нація в цих рухах виступає як певна суспільна, перш за все політична, сила, з якою треба рахуватися» [3, с. 248]. З точки зору С. Е. Рибакова, «відмінність між етносом і нацією на рівні особистості зумовлено різною природою цих феноменів – природною у етносів і в певному сенсі штучної у нації» [4, с. 36]. Тому нація – це більш символічна соціальна структура, яка виражена в почутті приналежності індивіда або групи до певної спільноти громадян держави. Тобто не всі нації є етносом (азербайджанці) та не всі етноси є націями (цигани, народи мунда та ін.). Частіше одна нація включає декілька етносів (американці, французи, китайці, в'єтнамці, росіяни та ін..), які пов'язані між собою політично.

Саме тому, Соколовський С. В. наголошує, що «поняття «національна меншина» – це перш за все правове поняття» [5, с. 6]. Цікавою є думка чеського вченого Леоша Шагави: «У різних країнах цей термін трактується по-різному: десь кажуть «етнічні групи», десь – «мовні групи», а де і – «етнічні меншини». Я віддаю перевагу терміну «етнічна група», тому що, користуючись цим терміном, я можу говорити і про чехів, і про індіанців – про всіх. Тобто, я застосовую цей термін по відношенню до всіх національностей. Так чи інакше, кожен народ – меншість по відношенню до будь-якого іншого народу. Але коли ми говоримо про меншини, ми маємо на увазі народи, що живуть у складі якої-небудь держави, чисельність яких невелика порівняно з державотворчими народами. Наприклад валлійці у Великобританії або саами в Норвегії і так далі» [6].

Виходячи з вищенаведеного, розглядати термін «національна меншина» завжди треба у контексті певної держави та як правову категорію.

У правовій науці існує багато різних визначень поняття «національна меншина». Виділимо схожі риси всіх цих визначень національної меншини:

1) це певні етнічні групи;
2) проживають на території певної держави;
3) є громадянами цієї держави;
4) самоідентифікують себе як представники іншої нації.

У деяких визначеннях вказується, що національними меншинами є етнічні групи, які не визнають себе корінним населенням певної держави. З цим не можна погодитися. Наприклад, індіанці хоча і є корінним народом Північної Америки, однак є національною меншиною, та ж ситуація з австралійськими аборигенами. Тому доцільним вважаємо вживання терміну «державотворча нація» замість «корінне населення». Інколи автори вказують на компактність проживання нацменшин на певній території з метою отримання автономії. Дійсно деякі національні меншини, які проживають на певній території держави прагнуть до автономії, а іноді і до незалежності. Прикладом можуть буди каталонці, баски, шотландці, ірландці, грузинські вірмени, вірмени Карабаху, тибетці тощо. Але це пов'язано, насамперед, з тим, що саме ці нації є автохтонами на цій території і тут іде мова про міжнародний принцип права націй на самовизначення.

Проблемним питанням є сам факт визначення меншини. Як саме визначити чи є та чи інша етнічна група національною меншиною у певній державі. Відносно цього є три критерії: кількісний, якісний та «індивідуальне ставлення». За кількісним критерієм меншиною є національна група, яка складає менше половини іншої частини населення. Однак іноді населення країни може буди досить різнорідним та ні одна група не буде складати більшість. До того ж бувають випадки, коли національна меншина у країні взагалі, є більшістю на певній території (чеченці, татари, валлійці, баски, каталонці тощо).

О. Клайнберг критикує підхід, згідно з яким «...меншина обов'язково повинна бути меншою за розміром, ніж домінуюча група». Автор вважає незадовільним, якщо предметом розгляду є саме статус, положення меншини. В такому контексті «меншість фактично може становити більшість населення, як у випадку з чорними африканцями в Південній Африці». Тому, на думку О. Клайнберга, не треба обмежувати термін «меншина» тільки його кількісним змістом [7, с. 15]. До того ж тут визначається фактор домінування більшості на меншістю. Однак є багато прикладів домінування меншості над більшістю. Наприклад, білошкіре населення у Північній Африці, алавіти у Сирії, арабо-сунітська меншина в Іраці, тутсі у Бурунді тощо.

Якісним критерієм визначення меншини є володіння стійкими етнічними, релігійними і мовними характеристиками, які відрізняють її від більшості населення.

Капоторті Ф. виділяє третій підхід до визначення меншини – «індивідуальне ставлення» – «прояв, нехай навіть непрямий, почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій, релігій і мови». Представники меншин можуть виразити свою самобутність двома способами. Перший – коли група прагне зберегти свої характерні особливості; таке почуття солідарності зазвичай проявляється в тих випадках, коли групі протягом тривалого часу вдається зберігати свої відмінні риси. Друга форма самоідентифікації пов'язана з прийняттям рішення про належність чи неналежність до меншості. Деякі члени меншин можуть віддати перевагу асиміляції – це їх право, і ніхто – ні меншість, ні більшість – не повинна перешкоджати їм. Тут необхідно відзначити, що якщо меншість зустрічає перешкоди на шляху асиміляції, то тут ми маємо справу з дискримінацією, а не з захистом самобутності [8].

Таким чином, ми проаналізували теоретичні аспекти визначення поняття «національна меншина». Тому доцільним буде розглянути законодавчі підходи у різних країнах.

Через неоднозначність самого поняття «національна меншина» навіть у спеціальних міжнародних договорах не дається термінологічного визначення. У Пояснювальній доповіді до Рамкової конвенції про захист національних меншин яка була прийнята у Страсбурзі 01 лютого 1995 року, зазначається, що спеціально не було дано визначення національним меншинам, щоб уникнути розбіжностей серед держав-членів Ради Європи [9, п. 12]

Після аналізу норм Конвенції можна зробити висновок, що до національних меншин відносяться не лише за етнічною ознакою, а і за релігійною, культурною та мовною. Цієї позиції дотримуються і Канада, Литва, Латвія, Молдова, Вірменія тощо. У цих країнах не існує окремого поняття «релігійна меншина» або «мовна меншина».

На відміну від них є низька країн де поділ на меншини здійснюється, перш за все за релігійною (конфесіональною) ознакою.

До таких країн відноситься Ліван та багато країн Близького Сходу. Перш за все всі конфесії поділяються на мусульманську та християнську громади. Християнська громада поділяється на маронітів, греко-православних, греко-католиків (мелькіти), вірмени Вірменської Апостольської церкви, сиро-яковіти, сиро-католики, вірмено-католики, несторіани. Мусульманські громади поділяються на сунітів, шиїтів, друзив. Єдиною етнічною меншиною у Ливані є вірмени, оскільки інші конфесії представлені арабами. Всі конфесії представлені у парламенті Ливану, за традицією президент держави обирається з маронітів, а прем'єр-міністр з мусульман сунітів. За конфесійною ознакою національні меншини поділяються і в Сирії, Єгипті, за етноконфесійною ознакою поділяють в Ізраїлі.

Цікавим є визначення меншин у Індії. Ця країна є найбільш різнорідною не тільки в етнічному та конфесійному плані – досі de facto діє кастовий поділ. На території Індії проживають представники декількох сотень етнічних груп, представники 1652 мовних груп, державними є 21 мова, діють більше 10 релігійних конфесій. Однак, окрім проблем національного та релігійного характеру, існують проблеми поділу на касти. Навіть якщо особа не відноситься до національної меншини, але є представником нижчих каст, вона не наділяється (de facto) всіма правами. Наприклад, бенгалець-індуїст та бенгалець-мусульманин, хіндустанець та тамілець мають однаковий правовий статус, однак індієць-брахман та індієць-шудр фактично будуть мати різний правовий статус. Тож в Індії меншини скла-

дають, по-перше, нижчі касти (хоча за кількістю вони є більшістю), по-друге, релігійні конфесії (не індуїсті), по-третє, етнічні групи.

Є країни, які взагалі не визнають національні меншини (Франція, Туреччина, Росія, КНДР). Позиція Франції спирається на положенні про рівноправ'я всіх французів, незважаючи на національність та релігію. Тож законодавець прирівнює всіх громадян Франції до французів, незважаючи на етнічне походження. Однак це призводить до конфліктів з етнічними меншинами (зокрема, з арабською громадою). Туреччина не визнає національних меншин на своїй території, щоб не надавати рівних з турками прав курдам (які прагнуть до незалежності або широкої автономії) та амшенцям (вірменам Туреччини). Саме з цією метою турками визнаються всі, хто розмовляє турецькою мовою (мовний критерій), що призводить до нівелювання поняття національна меншина.

Але все ж у Європі можна помітити тенденцію демократичного відношення до меншин. До того ж багато країн Європи є поліетнічними, що виключає саму можливість ігнорування національних меншин (виняток – Франція), котрими визнаються громадяни відповідних країн, які самоідентифікують себе з іншою етнічною групою, мають культурну, мовну та релігійну самобутність.

Висновки. Таким чином, ми розглянули основні проблеми та підходи до визначення поняття «національна меншина» та співвідношення з поняттям «етнічні меншини». Вивели основні критерії виділення меншин: кількісний, якісний та індивідуальне ставлення.

Законодавства різних країн по різному підходять до визначення того, хто є національною меншиною: етнічні групи (Італія), мовні групи (Індія), расові групи (США) або релігійні (конфесіональні) групи (Ізраїль, Ліван, Сирія). До того ж іноді є і додаткові ознаки, які виділяють меншину, наприклад, каста у Індії. Окрім цього, є держави, які повністю заперечують існування національних меншин через правові (Франція, Росія) та політичні (Туреччина, КНДР, Росія) аспекти.

Список літератури

1. Заринов И. Ю. Исторические рамки феномена этничности / И. Ю. Заринов // Этнограф. обозрение. – 1997. – № 3. – 60 с.
2. Дахин А. В. Соотношение этнической и национальной идентичности. Россия, Южная Корея, Канада / А. В. Дахин // Философ. науки. – 2003. – № 9. – 52 с.
3. Семенов Ю. И. Этносы, нации, расы / Ю. И. Семенов // Социальная философия : учебник / под ред. И. А. Гобозова. – М. : Издатель Савин С. А., 2003. – 408 с.
4. Рыбаков С. Е. Анатомия этнической деструктивности. 1. Два облика национализма / С. Е. Рыбаков // Вестник МГУ. Серия 18, Политология и социология. – 2001. – № 3. – 70 с.
5. Соколовский С. В. «Понятия «национального меньшинства» у нас нет» / С. В. Соколовский // Этнограф. вестник. – 2014. – № 4. – 42 с.
6. Матеріали інтерв'ю з Леошом Шагави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://murtazali.livejournal.com/128571.html.
7. Klineberg O. The study of Multinational Societies / O. Klineberg // Multinational Society. Papers of the Ljubljana Seminar Rowley. – 1975. – 150 p.
8. Capotorti F. Study on the rights of the persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities / F. Capotorti // Human Rights Study Series. – 1978. – № 5. – 100 p.
9. Пояснювальна доповідь до Рамкової конвенції про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_AtGlance/PDF_Text_FCNM_ru.pdf

Стаття надійшла 17.04.2015 р.

А. М. Мхитарян, аспирантка
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра конституционного права и правосудия
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОТНОСИТЕЛЬНО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ «НАЦИОНАЛЬНОЕ МЕНЬШИНСТВО» В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Резюме
Статья посвящена определению понятия «национальное меньшинство». Рассмотрены проблемные аспекты сущности этого термина и соотношение теоретических определений с действительностью. Также охарактеризованы основные подходы понимания этого понятия в зарубежных странах.

Ключевые слова: национальное и этническое меньшинство, этноконфесиональный признак, полиэтничность, мультикультуризм.

A. M. Mkhitarian, Postgraduate
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

REGARDING THE DEFINITION OF «NATIONAL MINORITY» IN FOREIGN COUNTRIES

Summary
The article is devoted to the definition of «national minority». Consider the problematic aspects of the essence of this term and the ratio of the theoretical definitions of reality. Also describes the main approaches and principles in foreign countries.

Key words: national and ethnic minority, ethno-confessional character, polyethnicity, multicultural.

УДК 342.56

С.В. Степанов, канд. юрид. наук, старший викладач
Одеський національний економічний університет
кафедра правознавства
Преображенська вул., 8, м Одеса, 65082, Україна

НОВЕЛИ СУДОВОЇ РЕФОРМИ УКРАЇНИ

В статті проаналізовано новели Закону України від 12 лютого 2015 року «Про забезпечення права на справедливий суд», зокрема, низку нововведень, спрямованих на розширення незалежності судової гілки влади та її економічної та політичної самостійності. Виявлено позитивні та негативні аспекти окремих положень Закону та необхідність подальшого вдосконалення судової системи України.

Ключові слова: суд, судова система, судова реформа, судочинство.

Постановка проблеми. Україна як сучасна демократична держава з початку своєї незалежності взяла вектор побудови сучасної європейської правової держави, державна політика якої будується на верховенстві права, ефективному механізмі розподілу влади відповідно до ст. 6 Конституції України на законодавчу, виконавчу та судову владу з нерозривністю принципу незалежності кожної з них. Цей процес активно розпочався з 1992 року, але перед державною владою досі стоїть багато невирішених завдань, пов'язаних з ефективною організацією державної влади, усуненням зловживань владою, недопущенням привласнення влади органом або однією особою, побудовою сталої системи взаємодії гілок влади для підвищення авторитету влади та забезпечення реальних гарантій захисту прав громадян, підприємств та суспільства в цілому.

Метою цієї статті є дослідження новел судової реформи 2015 року та виявлення можливості негативного впливу законодавчої та виконавчої гілки влади на об'єктивність та незалежність судочинства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань вдосконалення правосуддя, незалежності та порядку формування судової гілки влади проводили такі науковці, як К.Колісник, Р.Кубійда, М.Мельник, Н.Сиза, О.Терлецький.

Виклад основного матеріалу. К.С.Колісник зазначає, що система стримувань і противаг є діючою в тому разі, коли компетенція всіх органів державної влади включає в себе як виключні повноваження, так і спільні, за допомогою яких будується механізм взаємодії та взаємозалежності всіх гілок влади [1].

Кожний елемент механізму держави повинен працювати як надійний годинник: законодавча влада – приймати нормативно-правові акти, які здатні регулювати існуючі в державі відносини та забезпечувати злагоджену взаємодію органів виконавчої влади, виконавчі органи – продуктивно регулювати існуючі відносини, а у випадку порушень встановлених правил –припиняти правопорушення та застосовувати гілку судової влади.

Також необхідно звернути увагу на необхідність прозорості діяльності всіх органів, спрощення процедури оскарження дій посадових та службових осіб, забезпечення виконання строків судового провадження, розумності судового процесу та реальне виконання судових актів державною виконавчою службою з отриманням переможцем предмету позову. Саме у зв'язку з відсутністю надійного, прозорого регулятора відносин виникають питання щодо надання гарантій захисту прав фізичних осіб та суб'єктів господарювання органами держави. Будь-яка особа потребує остаточного вирішення кожного питання, важливого для здійснення життєдіяльності або господарювання. Саме тому всі галузеві реформи необхідно приймати після обговорення з професіоналами відповідної галузі, які знайдуть кращий спосіб усунення недоліків існуючого порядку. Необхідно проводити конференції, відкриті обговорення із науковим товариством, суддівським корпусом щодо реформ у сфері судоустрою, виконавчою службою у сфері виконавчої політики тощо.

© С.В. Степанов, 2015

Що стосується саме судової реформи, то необхідно зазначити, що останні роки увага законодавця до існуючих проблем судочинства значно підвищилась. Активне реформування судочинства почалось ще з 2001 року (так звана «мала судова реформа»), яке стало черговим та, очевидно, не остаточним етапом реформування судоустрою і судочинства. Значною була й судова реформа 2010 року. Наступний етап реформування відбувся з прийняттям Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року, який вніс зміни до ряду законів.

Експерти з аналізу судової реформи критично її оцінюють, вважаючи, що у разі, якщо формування суддівського корпусу здійснюватиметься по критеріях політичної лояльності, як це було під час правління В. Януковича, то судова реформа не дасть абсолютно нічого – ми побачимо зміну осіб, але не самої системи [2].

У зв'язку з цим вбачається доречним проаналізувати деякі положення вказаного Закону, який набрав чинність лише 28 березня 2015 року та поки об'єктивно не проявив себе в дії, та визначити їх вплив на поліпшення діяльності судів в Україні.

1. Важливість збереження гілки господарських судів є дуже позитивним моментом нового Закону.

Незважаючи на те, що Президент України та прем'єр-міністр неодноразово заявляли про їх ліквідацію з передаванням справ судам загальної юрисдикції.

Навколо цього питання розгортаються жорсткі дискусії з моменту проголошення незалежності України. При всіх звинуваченнях діючих господарських судів до їх роботи немає дорікань глобального характеру, до того ж в умовах глобалізації економічних відносин, при аналізі європейського законодавства та розвитку спеціалізованих комерційних судів стає зрозумілим необхідність виділення, підтримки та зміцнення вітчизняних господарських судів як судів майбутнього.

Незважаючи на важкі умови існування, господарські суди вже зарекомендували себе професійними, ефективними та життєздатними. Провадження з вирішення спорів проходять у повній відповідності до чинного законодавства. Тому залишення системи господарських судів у судовій системі України заслуговує на схвалення.

2. Розширення повноважень Президента України. У п.п.1, 3 статті 19 досліджуваного Закону передбачено, що Президент наділяється повноваженнями утворення, реорганізації і ліквідації судів на підставі пропозицій Державної судової адміністрації України.

Підставами для утворення чи ліквідації суду є зміна визначеної цим Законом системи судів, потреба поліпшити доступність правосуддя, необхідність оптимізації видатків державного бюджету або зміна адміністративно-територіального устрою.

Необхідно звернути увагу на те, що положення про ліквідацію судів без внесення змін до Конституції України не може бути реалізовано, а у разі змін це призведе для значної маніпуляції головами судів та їх повної підконтрольності Президенту України, що є неприпустимим.

Всі пам'ятають старі часи, коли високопоставлені особи при певному інтересі впливали на правосуддя та отримували потрібні рішення.

Необхідно погодитись з Н.П.Сизою та О.М.Терлецьким, які зазначають, що судова влада повинна бути відокремленою від законодавчої та виконавчої, які не повинні мати засобів втручання у процес здійснення правосуддя [3, с.197; 4, с.354].

Це явище потрібно викоріняти, оскільки довіра до судової влади полягає не лише у не корумпованих суддях, але і у відсутності впливу з боку влади.

Викликає зауваження і спрощене формулювання щодо «ліквідації судів на підставі пропозиції Державної судової адміністрації України». Тобто, законодавцем не встановлено чіткої форми такого звернення, строків, умов, тощо, що не можна визнати виправданим.

3. Щодо дисциплінарної відповідальності суддів статтею 92 Закону уточнюються і розширюються підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Список розширився до 14 конкретних підстав, включаючи відмову громадянам у доступі до правосуддя, безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги, будь-яке інше порушення закону. А відповідно до п.1 статті 97 розширився також перелік дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до суддів. До них належать:

1) попередження;

2) догана – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця;

3) сувора догана – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом трьох місяців;

4) тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді;

5) переведення судді до суду нижчого рівня;

6) висновок про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади з підстав порушення присяги.

Розширення списку видається обґрунтованим, оскільки до реформи 2015 року законодавство передбачало тільки два види санкцій для суддів: догана або звільнення.

4. Реальна відкритість судових процесів. Цікавою новелою видаються нові положення, викладені у статті 11 Закону, щодо відкритості судового засідання. Стаття надає можливість брати участь у судовому засіданні не тільки сторонам спору, але й стороннім особам, представникам засобів масової інформації. До того ж будь-яка особа має право використовувати видео- і аудіозапис без отримання окремого дозволу суду, що слід визнати доцільним.

5. «Спрощення» суддівського самоврядування реалізується у статті 125 Закону, яка зберігає за зборами суддів, Радою суддів України, з'їздом суддів України статус органів суддівського самоврядування.

Таким чином, суддівське самоврядування не спрощується, а залишається практично в незмінному вигляді (скасовуються лише конференції вищих спеціалізованих судів), чим, по-перше, виконуються рекомендації Венеціанської Комісії з реформування системи правосуддя в Україні та, по-друге, значно спрощується система самоврядування і скасовується принцип призначення делегатів «згори».

Тому представляється правильним скасування конференції судів, на яких вирішувалися питання внутрішньої діяльності суду, не пов'язані із здійсненням правосуддя.

6. Вдосконалення роботи Верховного Суду України. Особливу увагу необхідно приділити розширенню повноважень Верховного Суду України. Після проведення судової реформи 2010 року Верховний Суд був позбавлений основної частини своїх повноважень, в результаті чого втратив значення як остаточна судова інстанція, яка може об'єктивно впливати на судову практику. Навіть доля провадження повністю знаходилась у руках вищого спеціалізованого суду, який приймав рішення щодо передачі справи до Верховного Суду України.

Позитивним моментом судової реформи 2015 року є повернення Верховному Суду права самостійно вирішувати будь-які справи, а також розширення підстав для перегляду судових актів нижчестоящих судів.

Слід визнати позитивним також впровадження механізмів, якими унеможливлюється винесення різних за своєю суттю судових актів з приводу одних і тих самих питань різними палатами Верховного Суду, що відбувалося останнім часом досить часто.

Висновки. Доречно підсумувати, що в цілому Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», без сумніву, несе позитивні зміни. Але він не може у повній мірі «працювати» без внесення змін до Конституції та інших законів. Вказаний нормативно-правовий акт потребує доскональної оцінки та уважного моніторингу практичних ускладнень його застосування та подальшої глибокої реформи судової системи для її налагодженої роботи з метою захисту прав та законних інтересів фізичних осіб та суб'єктів господарювання.

Список літератури

1. Колісник К. С. Роль системи стримок і противаг в контексті врівноваження влади та запровадження політичної реформи як подолання кризи влади в Україні [Електронний ресурс] / К. С. Колісник // Ключевые проблемы современной науки – 2010 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Pravo/63101.doc.htm
2. Как новый закон изменит судебную систему и станет ли суд справедливым [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.segodnya.ua/politics/pnews/kak-novyy-zakon-izmenit-sudebnuyu-sistemu-i-stanet-li-sud-spravedlivym-603522.html
3. Сиза Н. П. Система елементів права на справедливий суд / Н. П. Сиза // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – № 20. – Ч. 1, т. 4. – С. 194-199.
4. Терлецький О. М. Окремі проблеми забезпечення об'єктивності та незалежності судочинства в Україні / О. М. Терлецький // Часопис Київ. ун-ту права. – 2013. – № 2. – С. 351-355.

Стаття надійшла 15.04.2015 р.

С.В. Степанов, канд. юрид. наук, старший преподаватель
Одесский национальный экономический университет
кафедра правоведения
Преображенская ул., 8, г. Одесса, 65082, Украина

НОВЕЛЛЫ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ УКРАИНЫ

Резюме

В статье проанализированы новеллы Закона Украины от 12 февраля 2015 года «Об обеспечении права на справедливый суд», в частности, ряд нововведений, направленных на расширение независимости судебной ветви власти и ее экономической и политической самостоятельности. Выявлены положительные и отрицательные аспекты отдельных положений Закона и необходимость дальнейшего совершенствования судебной системы Украины.

Ключевые слова: суд, судебная система, судебная реформа, судопроизводство.

S.V. Stepanov, Candidate of Juridical Sciences, Senior Lecturer
Odessa National Economic University
Department of Law
Preobrazhenska st., 8, Odessa, 65082, Ukraine

NOVELS OF JUDICIAL REFORM OF UKRAINE

Summary

The article analyzes the novel of the Law of Ukraine on February 12, 2015 «On ensuring the right to a fair trial", in particular, a number of innovations aimed at increasing the independence of the judiciary and its economic and political independence. The positive and negative aspects of certain provisions of the Act and the need for further improvement of the judicial system of Ukraine.

Key words: the court, the judicial system, judicial reform, judicial proceedings.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 342 (477)

А.В. Максименко, заступник начальника управління у справах іноземців та осіб без громадянства – начальник відділу по роботі з біженцями Головного управління Державної міграційної служби України в Одеській області, здобувач
Одеський державний університет внутрішніх справ
кафедра адміністративного права та адміністративного процесу
Успенська 1, Одеса, 65014, Україна

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті досліджуються адміністративно-правові основи діяльності Державної міграційної служби України. Розкрито особливості становлення та реформування міграційної служби на сучасному етапі. Визначено основні завдання та форми діяльності структурних підрозділів ДМС України.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус**,** Державна міграційна служба України, повноваження, функції, форми та методи діяльності, завдання.

Постановка проблеми. Правова основа діяльності ДМС знаходиться на стадії формування й відповідно вимагає внесення певних змін, доповнень у існуючі нормативно-правові акти та прийняття нових. Так, відповідно до Положення Державна міграційна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України. ДМС України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Сьогодні відбувається зміна сутності паспортно-реєстраційної системи, перехід від контрольного її характеру до наглядового, основним призначенням якого є забезпечення реалізації фізичними особами передбачених Конституцією України та іншими нормативними актами прав, свобод та законних інтересів.

Мета статті. Статтю присвячено дослідженню адміністративно-правового статусу Державної міграційної служби України (далі – ДМС України), розгляду її основних напрямків діяльності, пошуку нових методів управління у сфері реалізації державної міграційної політики, визначенню шляхів удосконалення організаційного та правового забезпечення діяльності ДМС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційно-правовим питанням забезпечення міграційної політики присвячено праці як вітчизняних (О. М. Джужа, І. Б. Березовський, В. О. Іващенко, В. В. Коваленко, В.І.Кривенко, О. В. Кузьменко, В. М. Куц, О. А. Малиновська, А. П. Мозоль, О.В. Надьон, В. О. Новік, К.М. Рудой, А. М. Черняк, С. Б. Чехович, В. І. Шакун, М.О. Шульга та ін.), так і зарубіжних вчених (М. Війєрс, Р. Вольвенд, В.В.Лунєєв, М. Пуглі, Дж. Солт, Р. Хавсман, П. Холмс, А. Шлоенхард).

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що процес створення ДМС розпочався в Україні ще у 2002 році, коли у Плані дій «Україна – ЄС» в сфері юстиції та внутрішніх справ в розділі «Міграція і притулок» було зафіксовано завдання України створити міграційну службу, яка б взяла на себе розробку всього комплексу завдань, які стоять перед українською міграційною політикою. У 2009 році була проведена спроба створення Державної міграційної служби відповідно до Постанови КМУ № 643 «Про утворення Державної міграційної служби України» від 24 червня 2009 р. [1], яка втратила чинність 16 липня

© А.В.Максименко, 2015

2010 року згідно з Постановою КМУ № 559 «Деякі питання державного управління у сфері міграції» від 7 липня 2010 р. [2], відповідно до якої нещодавно створена служба була ліквідована. Вже 6 квітня 2011 р. Президент України видав Указ № 405 «Питання Державної міграційної служби України» [3], яким було затверджено Положення про Державну міграційну службу України (далі – Положення). У свою чергу 15 червня 2011 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову № 658 «Про утворення територіальних органів Державної міграційної служби» [4].

ДМС України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства внутрішніх справ України, іншими актами законодавства України, дорученнями Президента України та Міністра внутрішніх справ тощо. Правову базу діяльності ДМС України можна поділити на групи: міжнародні документи та національні нормативно-правові акти.

До міжнародних документів слід віднести: Європейську Конвенцію про громадянство, ратифіковану Україною 20 вересня 2006 р. [5]; Конвенцію про статус біженців від 28 липня 1951 р., ратифіковану Україною 10 січня 2002 р. [6]; Угоди між Україною та іншими державами щодо спрощеного порядку зміни громадянства [7; 8; 9] та ін.

Національну правову базу діяльності ДМС України можна поділити на дві групи: зовнішні (прийняті не ДМС України) та внутрішні (прийняті ДМС України) нормативно-правові акти. В свою чергу зовнішні нормативно-правові акти, якими регулюється в своїй діяльності ДМС України, можна поділити на певні підгрупи в залежності від сфери діяльності ДМС України, зокрема на: 1) ті, які регулюють загальні положення діяльності ДМС України (Закон України «Про центральні органи виконавчої влади», Укази Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», «Питання Державної міграційної служби України», «Про Концепцію державної міграційної політики», Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Державної міграційної служби», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики» та ін.); 2) ті, нормами яких врегульовані питання реєстрації місця проживання та перебування (Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження зразків документів, необхідних для реєстрації місця проживання в Україні» та ін.); 3) ті, нормами яких врегульовані питання міграції (Закони України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про імміграцію», Постанови Кабінету Міністрів України «Про Правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію», «Про затвердження Типового положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні» та ін.); 4) ті, нормами яких врегульовані питання громадянства (Конституція України, Закони України «Про громадянство України», «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», Постанова Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон»); 5) ті, нормами яких врегульовані питання притягнення до відповідальності за порушення правил паспортно-реєстраційної системи та щодо нелегальної міграції (Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України тощо); 6) ті, нормами яких врегульовані інші питання діяльності ДМС України (Постанови Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг», «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» тощо).

До внутрішніх нормативно-правових актів слід віднести: Наказ ДМС від 5 листопада 2012 р. № 263 «Про затвердження рекомендацій щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників Державної міграційної служби України», Наказ ДМС від 6 квітня 2011 р. № 28 «Про затвердження Положень про головні управління (управління) Державної міграційної служби» та ін.).

Особливої уваги заслуговує Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (далі – Закон), який набрав чинності 6 грудня 2012 р. [12]. Відповідно до цього Закону в Україні розпочато процес поступового впровадження документів, що міститимуть безконтактний електронний носій із біометричними даними власника документа. Слід зазначити, що ще з 1 квітня 2011 р. в 188 країнах розпочато перехід на біометричні паспорти.

Прийняттю вищезазначеного Закону передувало ветування його Президентом України, і навіть після того, як зауваження Президента України були враховані законодавцями, цей Закон піддається критиці з боку громадян, державних службовців та представників влади. Здебільшого невдоволення останніх викликане наступним. По-перше, в Законі існує термінологічна плутанина: замість паперового внутрішнього паспорта вводиться пластикова карта, але вона зберігає стару назву – «паспорт громадянина України». Виходячи з міжнародної практики, паспортом називають документ, оформлений у вигляді книги, призначений для виїзду за кордон, а внутрішній пластиковий ідентифікатор називають «посвідченням особи» (ID-картою). У багатьох країнах світу існує єдиний документ – ID-карта з чипом, куди занесені ті чи інші біометричні дані. Українцям же, як і раніше, доведеться отримувати два документи: внутрішній і для виїзду за кордон. По-друге, відсутність у новому паспорті громадянина України відомостей про місце проживання. Оскільки багато адміністративних та соціальних послуг прив'язано до місця проживання, громадянам доведеться регулярно звертатися до чиновників за довідками про місце проживання, оскільки в паспорті ця інформація не передбачена, а адміністративні послуги (зокрема, отримання довідок) необхідно оплачувати. Хоча частина 9 ст. 21 Закону і передбачає можливість внесення до паспорта громадянина України додаткової змінної інформації, передбаченої Законом, не розкривається зміст такої додаткової інформації, що може призвести до бюрократичних перепон.

На наш погляд, необхідно на законодавчому рівні визначити, які відомості можуть належати до додаткової змінної інформації. По-третє, незрозуміло, чому види на тимчасове і постійне проживання мають термін дії всього один рік. Це було б виправдано для посвідки на тимчасове проживання, тоді як посвідка на проживання могла би мати більш тривалий термін дії. Ще одним досить спірним нововведенням є покладання обов'язку на кожного громадянина України, незалежно від віку, отримати паспорт громадянина України. Паспорт громадянина України оформлюватиметься всім особам, починаючи від народження і незалежно від віку на кожні 10 років. По-перше, дане нововведення ускладнює процедуру реєстрації батьками новонародженої дитини. По-друге, не зрозуміла аргументація законодавця щодо встановлення 10-річного терміну дії паспорта громадянина України. На думку Загороднього А.Ф., таке нововведення призведе до надмірного навантаження на органи державної влади та до зайвих витрат громадян України, оскільки безкоштовно паспорт громадянина України видаватиметься тільки вперше [13].

Слід зазначити, що у цілому світова практика довела доцільність біометричних паспортів, які спрощують систему нагляду за дотриманням правил паспортно-реєстраційної системи, сприяють протидії незаконній міграції, однак механізм їх введення має бути відпрацьований і гарантувати повну безпеку даних, які в ньому містяться.

Відповідно до Положення основними завданнями ДМС України є: 1) внесення пропозицій щодо формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів; 2) реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

На наш погляд, до завдань ДМС України необхідно також віднести здійснення нагляду за дотриманням законодавства у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців

та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Адже серед повноважень ДМС України є ряд саме наглядових. Так, ДМС здійснює державний контроль за дотриманням законодавства у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, у випадках, передбачених законодавством, притягає порушників до адміністративної відповідальності [10].

Або можна врахувати досвід більшості європейських країн, в яких наглядові та контрольні функції покладаються не на міграційні служби, які акцентують увагу на гуманітарних завданнях, а на правоохоронні органи. Так, в Європі 14 міграційних служб входить до складу міністерств внутрішніх справ, 6 – до складу міністерств юстиції, деякі – до складу міністерств, які відповідають за соціальну політику [13]. Слід зазначити, що ДМС України здійснює свої повноваження як безпосередньо, так і через підрозділи міліції міграційного контролю МВС України, які на теперішній час не діють належним чином, бо не мають належної правової регламентації. Так, згідно з Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 405 «Питання Державної міграційної служби України» в системі Міністерства внутрішніх справ України було створено підрозділ міліції міграційного контролю, який функціонально підпорядковано Державній міграційній службі України.

Слід звернути увагу на те, що діяльність працівників ДМС України, які виконують завдання з реалізації державної політики у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції, а також притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері реєстрації фізичних осіб, видачі документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, потребує детальної правової регламентації з метою недопущення порушень прав та свобод людини [16].

Крім того, паспортно-реєстраційна система – це сукупність урегульованих нормами права відносин з приводу оформлення та видачі паспортів, вирішення питань громадянства України, реєстрації та обліку фізичних осіб за місцем їх проживання (перебування), організації міграційної роботи, забезпечення умов для реалізації фізичними особами суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а також нагляду за виконанням покладених на них обов'язків.

Сутність паспортно-реєстраційної системи як об'єкта наглядової діяльності полягає у тому, що: по-перше, обов'язок щодо нагляду за додержанням громадянами та посадовими особами встановлених законодавством правил паспортно-реєстраційної системи, в'їзду, виїзду, перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію іноземців та осіб без громадянства покладено на визначене коло суб'єктів державної влади; по-друге, в процесі функціонування цієї системи забезпечується збереження паспортів, які можуть використовуватися з метою вчинення правопорушень, бути предметами чи знаряддями вчинення протиправних діянь; по-третє, за допомогою паспортно-реєстраційної системи здійснюється: а) нагляд за реєстрацією та обліком фізичних осіб за місцем проживання (перебування); б) боротьба з незаконною міграцією; в) нагляд за набуттям (припиненням) громадянства України; г) нагляд за дотриманням іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні, транзитного проїзду через її територію; д) розшук осіб, які не сплачують аліментів, відповідачів і державних боржників; по-четверте, за допомогою паспортно-реєстраційної системи забезпечується передбачене Конституцією України та іншими законодавчими та підзаконними актами право громадян на вільне пересування, право бути учасником цивільно-правових та інших відносин, право брати участь у виборчому процесі тощо; по-п'яте, нагляд, який здійснюється за дотриманням правил паспортно-реєстраційної системи, має велике значення у профілактиці інших, не пов'язаних з правилами паспортно-реєстраційної системи, правопорушень [15].

Висновки. Державна міграційна служба займає особливе місце серед суб'єктів наглядової діяльності у сфері паспортно-реєстраційної системи в Україні. З огляду на те, що ДМС України була створена відносно недавно, ефективній її діяльності заважають ряд організаційних та правових проблем. Таким чином, необхідно розробити та прийняти відповідний Закон України «Про Державну міграційну службу України», в якому визначити

адміністративно-правовий статус ДМС України, її завдання, функції та повноваження, правові основи діяльності, систему органів ДМС України, особливості їх взаємодії з іншими органами влади, особливості проходження служби в органах ДМС України, забезпечення діяльності, особливості контролю і нагляду за діяльністю останніх тощо.

Список літератури

1. Про утворення Державної міграційної служби України [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 24 червня 2009 р. № 643. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643-2009-%D0%BF
2. Деякі питання державного управління у сфері міграції [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 7 липня 2010 р. № 559. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/559-2010-%D0%BF
3. Питання Державної міграційної служби України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 405. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/405/2011
4. Про утворення територіальних органів Державної міграційної служби [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 15 червня 2011 р. № 658. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/658-2011-%D0%BF
5. Європейська Конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. № ETS 166, ратифікована Україною із застереженням та заявою Законом від 20 вересня 2006 р. № 163-V (163-16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_004
6. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р., ратифікована Україною 10 січня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011
7. Про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають в Республіці Білорусь, і громадянами Республіки Білорусь, які постійно проживають в Україні [Електронний ресурс] : Угода між Україною та Республікою Білорусь від 12 березня 1999 р., ратифікована 21 жовтня 1999 р. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/112_510
8. Про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають в Республіці Таджикистан, і громадянами Республіки Таджикистан, які постійно проживають в Україні [Електронний ресурс] : Угода між Україною та Республікою Таджикистан від 6 липня 2001 р., ратифікована 11 липня 2002 р.. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/762_004
9. Про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають у Киргизькій Республіці, та громадянами Киргизької Республіки, які постійно проживають в Україні, і запобігання випадкам без громадянства та подвійного громадянства [Електронний ресурс] : Угода між Україною і Киргизькою Республікою від 28 січня 2003 р., ратифікована 20 листопада 2003 р.. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/417_025
10. Питання Державної міграційної служби України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 405. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/405/2011
11. Про затвердження рекомендацій щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників Державної міграційної служби України [Електронний ресурс] : наказ ДМС України від 5 листопада 2012 р. № 263. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/normatyvna-baza/nakazy-dms-ukrainy/891-nakaz-vid-05-11-2012-n-263-pro-zatverdzhennya-rekomendatsij-shchodo-zovnishnogo-viglyadu-dres-kodu-pratsivnikiv-derzhavnoji-migratsijnoji-sluzhbi-ukrajini
12. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус [Електронний ресурс] : Закон України від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5492-17/print1333571674562819
13. Загородній А. Ф. Державна міграційна служба України як суб'єкт наглядової діяльності у сфері адміністративно-реєстраційної системи [Електронний ресурс] / А. Ф. Загородній // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 2(4). – Режим доступу: http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-4-2013
14. Максименко А. В. Основні напрямки діяльності Державної міграційної служби України / А. В. Максименко // Правова держава. – 2014. – № 18. – С. 41-46.
15. Максименко А. В. Протидія організованим злочинним угрупованням, що спеціалізується на нелегальній міграції / А. В. Максименко, К. М. Рудой // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – О. : ОДУВС, 2015. – С. 84-85.
16. Рудой К. М. Актуальні проблеми протидії органів внутрішніх справ України нелегальній міграції / К. М. Рудой // Правова держава. – 2014. – № 18. – С. 47-51.

Стаття надійшла 19.04.2015 р.

А.В. Максименко, заместитель начальника управления
по делам иностранцев и лиц без гражданства – начальник отдела по работе с беженцами
Главного управления Государственной миграционной службы Украины
в Одесской области, соискатель
Одесский государственный университет внутренних дел
кафедра административного права и административного процесса
Успенская, 1, Одесса, 65014, Украина

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ГОСУДАРСТВЕННОЙ МИГРАЦИОННОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Резюме

В статье исследуются административно-правовые основы деятельности Государственной миграционной службы Украины. Раскрыты особенности становления и реформирования миграционной службы на современном этапе. Определены основные задачи и формы деятельности службы в сфере реализации государственной миграционной политики.

Ключевые слова: административно-правовой статус, Государственная миграционная служба Украины, полномочия, функции, формы и методы деятельности.

A.V. Maksimenko, depchief of management in matters of foreigners and persons without citizenship – a chief of department on work with refugees of Main administration of Government migratory service of Ukraine in Odessa, Applicant
Odesa State University of Internal Affairs
the Department of Administrative Law and Administrative Process
Uspenska street, 1, Odessa, 65014, Ukraine

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF GOVERNMENT MIGRATORY SERVICE OF UKRAINE

Summary

The article investigates administrative and legal frameworks of activity of Government migratory service of Ukraine. The features of becoming and reformation of migratory service are exposed on the modern stage. Basic tasks and forms of activity of service in the field of realization of public migratory policy is certain.

Key words: administrative and legal status, Government migratory service of Ukraine, authority, function, form and methods of activity.

УДК 342 (477)

***К.М. Рудой*,** канд. юрид. наук, доцент, професор
Одеський державний університет внутрішніх справ
кафедра адміністративного права та адміністративного процесу
Успенська, 1, Одеса, 65014, Україна

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ЯК НАПРЯМОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено організаційно-правовому забезпеченню сфери протидії корупції: проблемам, тенденціям та механізмам вирішення сучасних законодавчих недоліків.

Ключові слова: запобігання корупції, антикорупційна стратегія, форми антикорупційної діяльності, удосконалення антикорупційного законодавства.

Постановка проблеми. Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» [9] основною метою антикорупційної реформи є суттєве зменшення корупції в Україні, зменшення втрат державного бюджету та бізнесу через корупційну діяльність, а також підвищення позицій України у міжнародних рейтингах, що оцінюють рівень корупції. Це буде досягнуто завдяки належній реалізації нової Антикорупційної стратегії та успішному впровадженню нових антикорупційних механізмів.

На сьогоднішній день корупція досягла рівня, що загрожує національній безпеці України, вона є одним з основних факторів, що підриває довіру населення до влади всередині країни, а ззовні шкодить міжнародному іміджу української держави та реалізації програми Європейської інтеграції. Враховуючи системність і поширеність цього явища, заходи, які вживаються для її запобігання та припинення, не виявилися ефективними, що підтверджується динамікою змін щорічного індексу сприйняття корупції, визначеною неурядовою організацією Transparency International, згідно з яким Україна протягом 2013-2014 рр. перемістилася з 152-го на 142-е місце [10]. Ця тенденція дає можливість прийти до висновку, що в Україні відбувається формування нової концепції боротьби з корупцією, що дає можливість застосувати широкомасштабне оновлення антикорупційного законодавства та вироблення теоретичного фундаменту для здійснення антикорупційних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність зазначеної проблеми підтверджується значною кількістю зарубіжних та вітчизняних науковців, які займались розробкою проблем боротьби з корупцією. Серед вітчизняних науковців необхідно відзначити роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: Л.В. Багрій-Шахматов, А.І.Берлач, В.М. Гаращук, М.Ю. Бездольний, Л.Р. Біла-Тіунова, Б.В. Волженкін, Д.Г. Заброда, Д.І. Йосифович, М.І. Мельник, А.І. Мізерій, О.Я. Прохоренко, А.І. Редька, О.В. Терещук, М.І. Хавронюк та ін.

Мета статті. Статтю присвячено актуальним проблемам організаційно-правового забезпечення запобігання і протидії корупції, а також розкриттю окремих напрямків удосконалення правоохоронної діяльності у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. За результатами нового Індексу сприйняття корупції 2014 році від Transparency International Україна так і не подолала межу «корупційної ганьби». Отримавши лише один додатковий бал, в порівнянні з 2013 роком, Україна залишається в клубі тотальне корумпованих держав. 26 балів зі 100 можливих і 142 місце зі 174 позицій – такі показники України в цьогорічному Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) від Transparency International. Україна вчергове опинилась на одному щаблі з Угандою та Коморськими островами як одна з найбільш корумпованих країн світу [10].

Такі невтішні результати, на думку міжнародної антикорупційної спільноти, спричинені малопомітним поступом у руйнуванні корупційних схем, отриманих у спадок від всіх правлячих режимів часів незалежності України. На сучасному етапі корупція є однією з головних загроз для національної безпеки і для демократії в Україні, зокрема, корупція:

© К.М. Рудой, 2015

гальмує соціальний прогрес, передусім, становлення демократичного громадського суспільства; заважає повноцінній реалізації прав і свобод громадян; заперечує принцип верховенства права, а її швидке поширення й надалі обумовлене недосконалістю як правових норм, так і моральних якостей вітчизняного суспільства; утискає свободу слова і преси, оскільки корумпована влада й корумпований бізнес, від яких переважно й залежать вітчизняні ЗМІ, зацікавлені в неадекватному, некоректному висвітленні мас-медіа корупційних процесів в країні; поширюється внаслідок недосконалості системи державного управління від найнижчого до найвищого рівня, яка досі дозволяє чиновникам на власний розсуд розпоряджатися національними ресурсами; сприймається владою й переважною більшістю населення як звичне явище, а можливість її подолання викликає сумніви.

Загрозу національній безпеці корупція становить і в діях держави під час виконання нею своїх зовнішньополітичних функцій. Це призводить до падіння міжнародних рейтингів України і небажання закордонних інвесторів вкладати свої капітали в її розвиток [9].

На думку експертів, Україна з усіх пострадянських країн має найбільші шанси на успішну протидію корупції. Однак для цього потрібні комплексні та злагоджені дії як державної влади, так і громадянського суспільства, оскільки корупція має здатність легко та швидко пристосовуватися до змін у суспільстві та державі [11, с. 75]. Наслідками подальшого впливу корупції в Україні цілком можуть стати: зростання соціально-політичної напруги (в притул до реальної революційної ситуації); подальша криміналізація та тінізація економіки; підрив фінансово-економічної системи країни; девальвація моральних цінностей вітчизняного суспільства; міжнародна політична та економічна ізоляція тощо.

Саме тому життєвою необхідністю подальшого розвитку держави є запобігання і протидія корупції. Це питання є важливим і для суспільного прогресу, нормального життя та запобігання іншим викликам і загрозам. Потужний потенціал України в економічній, політичній, правовій та соціальній сферах дає змогу розраховувати на покращання антикорупційної ситуації в нашій країні.

Відповідно до цього, основними причинами виникнення корупції в Україні можна назвати: розшарування суспільства на бідних і багатих, нерівномірність розвитку ринкового господарства; низький рівень заробітної плати державних службовців порівняно з заробітною платою у приватному секторі; суперечності між швидкозмінними умовами ринкового господарства та чинним законодавством; суперечності між законодавчою та морально-етичною нормами підприємництва; існування законодавчих актів широкого спектра дії і наявності у державних службовців великих можливостей їх використання за власним розсудом; часта зміна чиновницького апарату і насамперед його керівного складу; суцільний правовий нігілізм; неефективна система контролю [11, с. 76].

С вищезазначеного переліку можна зробити висновок, що одними з найголовніших факторів корупції є: економічні, організаційні, правові відносини які відбуваються в державі. Але слід звернути на ще однин із головних факторів корупції, як «ментальність суспільства».

Ментальність – це система образів, які містяться в основі уявлень індивіда про світ і власне місце у ньому, що визначають вчинки і поведінку людей. Ментальність формується століттями, залежно від традицій культури, соціальних структур і усього середовища життєдіяльності людини, і сама, у свою чергу, їх формує, виступаючи як важливий чинник культурно-історичної динаміки. Іншими словами, ментальність, з одного боку, є результатом культури і традицій, а, з іншого – сама є глибинним витоком розвитку культури.

Корупція в України є складним соціальним явищем, що негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства і держави, загрожує демократії та правам людини, реалізації принципу верховенства права, підриває соціальну справедливість, легітимність публічних інститутів, добробут, завдає шкоди суспільству, соціальному прогресу та національній безпеці. Корупція стала універсальною проблемою, яка впливає на всі сфери суспільного життя, а найбільше вражає сферу взаємовідносин громадян з органами державної влади та місцевого самоврядування, з якими найчастіше стикаються громадяни при реалізації своїх конституційних прав [1].

Корупція в Україні має особливості, які відрізняють її від корупції в розвинених країнах. І тут варто звернутися до світового досвіду, зокрема до технології протидії корупції кризового типу, використаної Ф.Рузвельтом у межах так званого «Нового курсу», який був застосований для виведення США зі стану Великої депресії 1929-1933 рр. (Згідно з Програмою боротьби з організованою злочинністю Федеральним урядом було створено об'єднання – «Ударні сили», що діяли під загальним керівництвом Міністерства юстиції США та в тісному контакті з правоохоронними органами штатів. Їх головним завданням було виявлення груп організованої злочинності, а також пошук доказів злочинної діяльності учасників незаконного підприємництва та корумпованих чиновників. З метою виконання поставлених завдань кожна ударна група має у своєму складі державних обвинувачів і оперативних співробітників ФБР, Адміністрації по застосуванню законів про наркотики (АПЗН), Бюро внутрішніх доходів, Служби еміграції і натуралізації, представників Берегової охорони та Митної служби США. Таким чином, кожний підрозділ володів можливостями тих служб, співробітники яких входять до його складу. Ефективність діяльності зазначених федеральних формувань базувалася на об'єднанні зусиль найбільш досвідчених співробітників правозастосовчих органів. Правовий режим діяльності ударних груп визначався кримінально-процесуальним законодавством і спеціальними інструкціями Міністерства юстиції США). Подібного підходу в Україні немає.

Нинішня антикорупційна діяльність української держави зводиться до маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) й хаотичних дій із «вдосконалення» інституцій кримінальної юстиції (правоохоронних органів) [2; 8]. Вже досить тривалий досвід такої протидії в Україні свідчить про її низьку результативність. Аналіз практики протидії корупції в Україні показує, що вона не основана на адекватних уявленнях про причини та основні проблеми поширення корупції.

Окремо хотілось би зробити акцент на тому, що за показниками сприятливості умов для ведення бізнесу в державі Україна швидко втрачає позиції, і це є тривожним сигналом. Так, у загально-агрегованому рейтингу корумпованості CPI Україна «просіла» на 10 пунктів за параметром політичної та фінансової корупції (складова CPI індексу взята з даних дослідження Political Risk Services International Country Risk Guide). В цьому дослідженні до уваги беруться показники надмірної вибіркової протекції та підозріло тісних зв'язків між політикою та бізнесом. Державні установи та чиновники частіше вимагають від бізнесу сплати хабарів, про що свідчить падіння відповідного рейтингу України на 5 пунктів (складова CPI індексу взята з даних дослідження World Economic Forum Executive Opinion Survey).

Отже, проаналізувавши стан корупції в Україні вважаємо доцільним приділити увагу щодо питання удосконалення важелів по боротьби з цією «соціальною хворобою». Для того, аби в Україні відбулися реальні антикорупційні зміни, Transparency International закликає Уряд, Парламент та Президента України зробити п'ять негайних кроків:

1. Належним чином запустити роботу нових антикорупційних органів (Національне антикорупційне бюро України), ухваливши правки до антикорупційних законів та передбачивши необхідні ресурси на створення інституцій та добір кваліфікованих кадрів;
2. Невідкладно ухвалити розроблене експертами законодавство про повну прозорість фінансів політичних партій та виборчих кампаній;
3. На основі прийнятої Антикорупційної стратегії України розробити деталізований план дій Уряду у сфері протидії корупції, до виконання якого залучити широку громадськість та медіа [4; 9];
4. Забезпечити реальне розкриття даних державних реєстрів, передусім, реєстру нерухомості та земельного кадастру;
5. Розпочати регулярні перевірки публічних службовців на доброчесність, в тому числі через співставлення їх стилю життя із задекларованими майном і статками.

Висновки. Основними напрямками державної політики запобігання та протидії корупції як напрямку забезпечення міжнародної безпеки залишаються удосконалення механізму адміністративно-правового регулювання у сфері запобігання та протидії корупції;

продовження роботи щодо імплементації рекомендацій Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) у сфері боротьби з корупцією. Використання досвіду зарубіжних країн у подоланні корупції, таких як Швеція і Сінгапур, надасть можливість в Україні створити публічне суспільство із функцією громадського контролю за діяльністю органів публічної влади, забезпечити державних службовців відповідними гарантіями, наприклад, соціальний пакет державних службовців у Грузії, до якого входять медичне страхування, пенсійне забезпечення, пільги та ін.

Крім того, на законодавчому рівні необхідно визначити поняття «конфлікт інтересів», надати чіткий перелік відносин, що входять до його складу. З метою забезпечення механізму реалізації антикорупційного законодавства, єдиного тлумачення законодавства правоохоронними органами та забезпечення притягнення до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень у антикорупційному законодавстві необхідно визначити коло суб'єктів, які відносяться до посадових осіб публічного права.

Список літератури

1. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page
2. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.12.2014 р. № 76-VIII. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/76-19
3. Про державну службу [Електронний ресурс] : Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-XII. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12
4. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18; Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю [Електронний ресурс] : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3341-12
6. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) [Електронний ресурс] : Конвенція, Міжнародний документ від 27.01.1999 р. № ETS173. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101
7. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 191) (укр/рос) [Електронний ресурс] : Протокол, Міжнародний документ від 15.05.2003 р. № ETS 191. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_172
8. Про Національну раду з питань антикорупційної політики : Указ Президента України від 14.10.2014 р. № 808/2014.
9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/18688.html
10. Індекс сприйняття корупції (Transparency International) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2012/12/121205
11. Берлач А. І. Основні принципи запобігання та протидії корупції в Україні: характеристика та стан додержання / А. І. Берлач // Сучасний стан та перспективи розвитку адміністративного права та процесу : матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 10–11 жовтня 2014 р., м. Одеса. – О. : ОДУВС, 2014. – 208 с.

Стаття надійшла 19.04.2015 р.

***Е.Н. Рудой*,** канд. юрид. наук, доцент, профессор
Одесский государственный университет внутренних дел
кафедра административного права и административного процесса
Успенская, 1, Одесса, 65014, Украина

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ КОРРУПЦИИ КАК НАПРАВЛЕНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Резюме

Статья посвящена актуальным проблемам организационно-правового обеспечения предотвращения и противодействия коррупции, а также раскрытию отдельных направлений усовершенствования антикоррупционной деятельности. Рассмотрены основные задачи государственной политики в сфере борьбы с коррупцией как одного из направле-

ний обеспечения международной безопасности. В статье представлены примеры зарубежного опыта в сфере борьбы с коррупцией; выделены задачи правового обеспечения антикоррупционного законодательства и правоприменительной практики.

Ключевые слова: предотвращение коррупции, антикоррупционная стратегия, формы антикоррупционной деятельности, усовершенствование антикоррупционного законодательства.

K.M. Rudoy, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa State University of Internal Affairs
the Department of Administrative Law and Administrative Process
Uspenska street, 1, Odessa, 65014,Ukraine

ISSUES OF THE DAY OF COUNTERACTION OF ORGANS OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE ILLEGAL MIGRATION

Summary

The article is devoted to the issues of the day of the organizational and legal provision of prevention and counteraction against corruption, as well as opening of separate directions of improvement of anticorruption activity. The basic tasks of public policy are considered in the field of fight against corruption as one of directions of providing international safety. In the article the examples of foreign experience are presented in the field of fight against corruption; the tasks of the legal providing of anticorruption legislation and practice are distinguished.

Key words: prevention of corruption, anticorruption strategy, forms of anticorruption activity, improvement of anticorruption legislation.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.1: 340.11

***О.М. Борщевська*,** здобувач
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ПРИ ПЕРЕГЛЯДІ АКТІВ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

У статті розглядається питання процесуальних строків при перегляді актів господарських судів. Обґрунтовується питання тривалості строків подання скарг чи заяв про перегляд на кожній окремій стадії господарського процесу та строків їх подальшого перегляду. Пропонується уніфікація строків перегляду з огляду на принцип розумності та підкреслюється необхідність законодавчого визначення кінцевого терміну на подачу скарг та заяв про перегляд актів господарських судів.

Ключові слова: господарський процес, перегляд актів господарських судів, господарсько-процесуальні строки.

Постановка проблеми. Актуальність тематики статті обумовлена перш за все тим, що строки при вирішенні господарських справ у порядку перегляду стають все більш вагомим фактором при розгляді судової справи. Це зумовлюється тим, що за відносно невеликий час були прийняті зміни до Господарського процесуального кодексу України, а саме Законом України «Про судоустрій та статус суддів» від 07 липня 2010 року та Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року. Ідеї скорочення та оптимізації процесуальних строків у господарському судочинстві є об'єктивним важелем судової реформи, яка впроваджується в держави. Але слід зауважити, що Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» дещо поступився таким пріоритетом і збільшив деякі процесуальні строки, зокрема при розгляді справ у Верховному Суді України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо тематики статті майже не проводилися, хоча стадії господарського процесу, як такі, в своїх наукових працях розглядали такі вчені як І.Ємельянова, В.М.Коваль, Л.М.Ніколенко, Т.В.Степанова, П.М.Тимченко, але до кола їх наукового інтересу не входили саме строки в цих стадіях господарського процесу, їх вони торкалися опосередковано, як одного з чинників, що зумовлює розгляд справи в судах вищих інстанцій.

Метою даної статті є системне дослідження строків при вирішенні господарських справ у порядку перегляду, оскільки цей інститут господарського процесуального права є досить вагомим важелем втілення принципу оперативності господарського процесу, якій відрізняє саме господарський процес від інших галузей процесуального права.

Виклад основного матеріалу. Процесуальні строки, як часовий чинник, як чинник втілення принципу оперативності та швидкості судового процесу, як кількісний показник процесу ні в якому разі не повинен впливати на такий якісний показник, як правосудність рішення. Саме знаходження цієї «золотої середини» характеризує суд та учасників судового процесу з професійного боку і дає змогу говорити про те, що судова реформа, яка наразі декларується, може з успіхом втілюватися в нашій державі.

Судовий захист прав та свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту. І держава бере на себе такий обов'язок відповідно до частини другої статті 55 Конституції України. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення у правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. А за змістом частини другої статті 64 Конституції України «право на судовий захист не може бути обмежено навіть за умов воєнного або надзвичайного

© О.М. Борщевська, 2015

стану». Така досить вагома позиція законодавця зумовлює, поміж іншим, право на перегляд судових актів з метою встановлення об'єктивної істини по справі. Тому перевірка рішень, ухвал, постанов в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України є гарантією здійснення права на судовий захист.

Досліджуючи вказану проблему, можна виділити два аспекти процесуальних строків щодо перегляду господарських справ: строк для подачі апеляційної, касаційної скарги або заяви до Верховного Суду України, та строк перегляду судових актів господарських судів.

Щодо першого аспекту, то слід зауважити, що тенденція щодо зменшення строків судочинства не повинна бути метою, через яку втрачається об'єктивність та неупередженість судочинства. Зокрема, на даний час відповідно до ст. 93 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) встановлено десятиденний строк для апеляційного оскарження. Однак судова практика вказує на недостатність такого строку для належної підготовки обґрунтованої скарги. На практиці найчастіше такі скарги доповнюються вже в процесі перегляду, оскільки учасники справи, намагаючись не пропустити строк подачі, не в повному обсязі обґрунтовують скарги. Частим при поданні апеляційної скарги є також подання разом з нею клопотання про поновлення строку оскарження у зв'язку з його пропуском. І господарські суди практично завжди відновлюють пропущений строк, оскільки він дійсно є замалим для отримання поштою судового рішення та підготовки на належному рівні апеляційної скарги.

Цікавою з даного приводу представляється редакція ст. 294 Цивільного процесуального кодексу України, що діяла до 07 липня 2010 року і передбачала, що протягом десяти днів з дня проголошення рішення могла бути подана заява про апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції, а апеляційна скарга на рішення суду подавалася протягом двадцяти днів після подання заяви про апеляційне оскарження. Відповідно щодо ухвал строк для подання заяви складав п'ять днів з дня проголошення ухвали, а саму апеляційну скаргу на ухвалу можна було подати протягом десятиденного строку після подання такої заяви. На жаль, вказана позиція не знайшла втілення після уніфікації процесуальних строків у ході реформи від 07 липня 2010 року. Досліджуючи вказані положення, слід відмітити їх раціональність та слушність, оскільки зараз більшість справ у порядку перегляду надходить до судів із клопотанням про поновлення строків для подачі скарги через їх пропуск із поважних причин.

З метою запобігання таким явищам та для раціоналізації перегляду рішень господарських судів вважаємо за потрібне провести уніфікацію строків через визначення строку на подання спочатку заяви про апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції у десятиденний строк з дня проголошення рішення, а потім самої апеляційної скарги у 10-денний строк. Тобто, строк на підготовку та подачу апеляційної скарги буде в цілому складати 20 днів. Цей строк можна вважати достатнім для обґрунтування своєї позиції щодо оскарження рішення господарського суду. Відповідно до оскарження ухвал – п'ятиденний строк для подачі заяви про оскарження та п'ятиденний строк після подачі заяви для подачі самої скарги. При цьому у разі, якщо вказана заява не подана у встановлений строк, то судове рішення набирає чинності через 10 днів після винесення судового акта, як це відбувається і на даний час.

Що стосується строку на касаційне оскарження, то строк в двадцять днів може виявитися недостатнім з тієї позиції, що сторона, яка має оскаржити рішення, повинна ретельно підготуватися, мінімізувати необхідність внесення доповнень та уточнень вже після подачі касаційної скарги, які можуть тільки затягнути господарську справу. Слід враховувати також, що подача касаційної скарги відбувається вже після вступу в законну силу рішення господарського суду, і подача касаційної скарги, як відомо, не заважає виконанню рішення суду. З огляду на це вважаємо за доцільне аналогічно з пропозицією подачі апеляційної скарги закріпити право подавати заяву про перегляд рішення в касаційному порядку у десятиденний строк з моменту винесення судового акта апеляційним господарським судом. Таким чином, надати учасникам процесу десять днів на подання заяви про оскарження в касаційному порядку та двадцять днів – на подачу самої касаційної скарги, що вважаємо цілком розумним строком для підготовки всебічно мотивованої касаційної скарги.

Щодо перегляду судових актів Верховним Судом України, то з урахуванням змін, внесених Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року, заява про перегляд судового рішення господарського суду з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 111^{16} ГПК України, подається протягом трьох місяців з дня ухвалення судового рішення, щодо якого подається заява про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилання на підтвердження підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 111^{16} ГПК України (ст. 111^{17} ГПК України). Однак вказана позиція законодавця нічим не мотивована. В колишній редакції ГПК України згідно змін, що були внесені Законом України «Про судоустрій та статус суддів» від 07 липня 2010 року, такий строк складав один місяць, що було цілком обґрунтовано з огляду на межі підстав для подання заяв про перегляд судових рішень господарських судів, зазначених у ст. 111^{16} ГПК України.

Ще одним фактором законодавчої невизначеності є можливість поновлення строку на оскарження (звернення) через поважні причини. Таке гіпотетичне припущення щодо затягування строків на перегляд рішень сприяє невизначеності сторін господарського судочинства. Тому вважається за необхідне встановити строки, коли заява чи скарга про перегляд судових рішень, ухвал, постанов не будуть прийматися навіть через поважні причини. Це буде сприяти реалізації принципу законності судового акта, оскільки після винесення рішення господарського суду та спливу необхідного часу перегляд такого судового акта буде взагалі неможливий. Тому для подачі апеляційної, касаційної скарги або заяви про перегляд судового рішення господарських судів Верховним Судом України вважаємо за доцільне встановити строк в один рік для будь-яких осіб, оскільки цей строк цілком достатній для усунення всіх поважних причин, які б могли заважати подачі скарги (заяви).

Таким чином, встановлення визначеного строку для ініціювання перегляду судових актів господарських судів не тільки спонукає особу, права чи охоронювані інтереси якої порушено, до звернення до суду, але й служить інтересам іншої сторони, встановлюючи часові межі такого звернення, сприяє стабільності правопорядку в цілому.

Щодо другого аспекту, то в теорії процесуального права визначають два види переглядів судових рішень: повний і неповний [1, с. 14]. Повна апеляція характеризується новим розглядом справи. Даний вид апеляції закріплений, наприклад, у французькому, італійському процесах. Апеляційний суд не лише перевіряє правильність рішень першої інстанції, а й вирішує ту ж справу на тих самих засадах, що і суд першої інстанції. Цілями повної апеляції є усунення помилок суду. Сторони вправі подавати нові докази, що можуть цілком змінити справу порівняно з тим, як вона представлялася суддям першої інстанції. У результаті такого підходу апеляційний суд повинен остаточно вирішити справу і не має права повертати її до суду першої інстанції на нове провадження та вирішення. Для повної апеляції характерна відносна повільність провадження, оскільки можливість дослідження необмеженого обсягу нових доказів вимагає певних витрат часу.

При неповній апеляції, закріпленій, наприклад, у процесі Австрії та Німеччини, апеляційному суду приділяється більш скромна роль: процес доведення сконцентрований у суді першої інстанції, а апеляційний суд повинен переглянути рішення на підставі фактичного матеріалу, наданого сторонами в першій інстанції, та виправити помилки і недогляди нижчого суду. Апеляційне провадження, як правило, використовує письмові засади. Навіть явка сторін у засідання необов'язкова, оскільки справа може бути розглянута на підставі письмових актів і, перш за все, протоколу судового засідання суду першої інстанції, апеляційної скарги та пояснень на неї. Тобто, у відношенні строків розгляду неповна апеляція менш тривала.

Розглянута характеристика повної та неповної апеляції дозволяє встановити, що, виходячи з аналізу ст. 101 Господарського процесуального кодексу України, межі перегляду господарської справи в апеляційній інстанції мають досить широкий спектр, а саме: справа повторно розглядається за поданими доказами, в тому числі новими, але не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в господарському суді першої інстанції. Згідно зі ст. 102 ГПК України на апеляційне провадження відводиться два місяці

з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до провадження. Тобто, апеляційне провадження в Україні можна назвати повним як з огляду на якісні характеристики, так з огляду на кількісні, тобто часові показники відносно строків, які співпадають з розглядом в господарському суді першої інстанції.

Стосовно судів касаційної інстанції треба зауважити, що згідно зі ст. 111^7 ГПК України, переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, касаційна інстанція на підставі встановлених фактичних обставин справи лише перевіряє застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Питання достовірності доказів в суді цієї інстанції не розглядається, а також касаційна інстанція не має права встановлювати чи вважати доведеними обставини судами попередніх інстанцій, не може збирати чи перевіряти докази. Тобто, процес перегляду в даному випадку неповний. Тому й строки розгляду в суді касаційної інстанції повинні бути меншими: ст. 111^8 Господарського процесуального кодексу України закріплює строк розгляду касаційної скарги протягом одного місяця, а ухвали місцевого господарського суду, зазначені в першій частині ст. 106 ГПК України та постанови апеляційного господарського суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду – навіть у строк 15 днів. Тобто, в даному випадку можна побачити яскравий приклад неповного виду перегляду судового рішення та відповідно завданням встановленого процесуального строку для розгляду таких скарг.

Слід звернути увагу на ст. 114 ГПК України, де зазначається, що розгляд заяви про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами розглядаються господарським судом у судовому засіданні у місячний строк зі дня надходження. Причому в ГПК України відсутня стаття, яка б передбачала межі розгляду таких справ. Але, виходячи з логічних посилок, можна дійти наступного висновку: якщо в справі з'явилися нововиявлені обставини, можна визначити, що в процесі здійснення судочинства треба знову збирати, оцінювати докази, тобто вдруге розглядати справу з урахуванням нововиявлених обставин, які можуть суттєво впливати на встановлення об'єктивної істини по справі. Тобто, такий перегляд доречно вважати повним. Більш того, слід звернути увагу на те, що ГПК України не встановлює часові межі, в яких можливо було б подавати заяву до господарського суду, який розглядав справу про перегляд її за нововиявленими обставинами. Не визначивши такий строк, законодавець дає змогу по суті переглядати справи за цією підставою в нескінченний строк, що може негативно впливати на виконання рішення суду або на сторони у справі, які, не маючи впевненості у закінченні строку на перегляд, будуть працювати в напрузі, не маючи підстав вважати рішення господарського суду остаточним. З іншого боку, можна заперечити, що встановивши будь-який прибічний строк на подання заяви про перегляд за нововиявленими обставинами, порушуватиметься право сторони на справедливий суд. На це можна зауважити, що кінцевий термін подання апеляційної та касаційної скарги законодавець передбачив, тому встановлення кінцевого терміну для подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами є цілком обґрунтованим.

На підставі викладеного можна відзначити, що у разі, якщо строк розгляду апеляційної скарги не викликає будь-яких істотних зауважень, оскільки врівноважується відповідним строком розгляду справи по суті в суді першої інстанції, то строк розгляду касаційної скарги є декілька затягнутим з огляду на те, що стадія касаційного провадження є за своєю суттю неповним переглядом, тому недоцільно так затягувати процес. В процесі підготовки до судового розгляду в суді касаційної інстанції колегія суддів на чолі з доповідачем може в повному обсязі оцінити матеріали справи, щоб в одному судовому засіданні вирішити справу, тим більш, як вже вказувалося вище, якщо дати можливість учаснику процесу, який оскаржує рішення в касаційній інстанції підготуватися більш ретельніше за часом – тобто загалом розширяючи строк для підготування касаційної скарги до тридцяти днів (10 днів на заяву про оскарження та 20 днів на саму скаргу). Перегруженість судів справами не може слугувати виправдальним фактором. Суд, виконуючи свої обов'язки щодо здійснення правосуддя, повинен в найкоротшій строк, дотримуючись законодавства, дати змогу сторонам здійснювати далі свою господарську діяльність, не зволікаючись на судову тяганину.

Ст. 114 Господарського процесуального кодексу України визначила місячний строк для розгляду господарської справи за нововиявленими обставинами. Слід зауважити, що, ви-

ходячи з принципів розумності строків у господарському процесі, такий строк не можна вважати достатнім для збору, дослідження та оцінки всіх доказів та повного перегляду господарської справи вдруге. Раніше справи за нововиявленими обставинами переглядали ті самі судді, які розглядали їх вперше. В такому випадку повторне дослідження всіх доказів було не потрібне. Але після реформи 2010 року справи за нововиявленими обставинами розглядає інший суддя, якому необхідний час для ознайомлення з матеріалами справи, визначенням необхідності виклику учасників процесу для дачі пояснень, призначення судової експертизи і т.д.

Тому більш вмотивованим слід вважати строк в два місяці для розгляду господарської справи за нововиявленими обставинами, що може ґрунтуватися на аналогії зі строками розгляду в господарських судах першої та апеляційної інстанцій з огляду на повний порядок перегляду справи в межах господарського судочинства, на відміну від касаційного провадження.

Висновки. Аналізуючи чинне законодавство з огляду на строки господарського процесу, можна зазначити, що скорочення або збільшення строків не повинно відбуватися необґрунтовано, треба завжди мати на увазі те, що дійти об'єктивної істини по справі можна тільки виваженими кроками, які будуть опосередковуватися формулою, яка може мати такий вигляд: реалізація повної процедури розгляду/перегляду – більший строк, реалізація неповної/скороченої процедури розгляду/перегляду – менший строк, що надається законодавцем. Необхідно чітко в законодавчій нормі встановити всі процесуальні строки, щоб їхнє застосування не викликало іншого тлумачення. Також в законодавчому аспекті треба визначити прибічні строки, після спливу яких не будуть прийматися до уваги будь-які поважні причини, які завадили подати скаргу чи заяву про перегляд рішень господарських судів. Все це буде сприяти більш повному, швидкому, максимально ефективному вирішенню справ у господарських судах.

Список літератури

1. Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Є. А. Чернушенко ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2004. – 22 с.

Стаття надійшла 08.04.2015 р.

***Е.Н. Борщевская*,** соискатель
Одесский национальный университет им. И.И.Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ СРОКИ ПРИ ПЕРЕСМОТРЕ АКТОВ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СУДОВ

Резюме

В статье рассматривается вопрос процессуальных сроков при пересмотре актов хозяйственных судов. Обосновывается вопрос продолжительности сроков подачи жалоб или заявлений при пересмотре по каждой отдельной стадии хозяйственного процесса и сроков их последующего пересмотра. Предлагается унификация сроков пересмотра с учетом принципа разумности, подчеркивается необходимость законодательного определения конечного срока на подачу жалоб и заявлений о пересмотре актов хозяйственных судов.

Ключевые слова: хозяйственный процесс, пересмотр актов хозяйственных судов, хозяйственно-процессуальные сроки.

O.M. Borshchevska, Applicant
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PROCEDURAL TERMS WHEN VIEWING ACTS COMMERCIAL COURTS

Summary

The article discusses procedural terms when considering the acts of economic courts. The question of duration of complaints or requests for review at each stage of the economic process and timing of future viewing is substantiated. It is proposed to review the terms of unification in view of the principle of rationality and the necessity of legal deadlines for filing complaints and applications for review of acts of economic courts is emphasized.

Key words: business process, review acts of commercial courts, economical procedural deadlines.

УДК 346.7+334.7

С.П. Буга, старший викладач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЩОДО РЕФОРМИ «УКРЗАЛІЗНИЦІ»

У статті критично досліджуються питання реформування залізничного транспорту, аналізуються мета і програма цієї реформи. Розглядаються стадії реформи і вказуються причини та наслідки відхилення від програми реформування «Укрзалізниці».

Ключові слова: «Укрзалізниця», Державна цільова програма реформування залізничного транспорту, приватизація.

Постановка проблеми. Протягом вже більш як 15 років піднімається питання про реформування «Укрзалізниці», що знаходить як її прихильників, так і противників. Незважаючи на те, що 23.02.2012 р. прийнято Закон України «Про особливості створення державного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» та низка підзаконних актів, реалізувати їх не вдається, а строки створення вказаного Товариства були зірвані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику реформування «Укрзалізниці» досліджували такі автори, як С.Андрощук, О.Бистрицька, С.Гречішин, Н.Шелухін. На жаль, статті вказаних авторів лише поверхнево торкаються деяких проблем в даній сфері, а тому залишається велика кількість невирішених питань як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Метою цього дослідження є розв'язання проблеми гальмування реформування «Укрзалізниці», виявлення основних причин блокування процесу реформування та шляхів подолання правової кризи у галузі залізничних перевезень.

Виклад основного матеріалу. Основи реформування залізничного транспорту були закладені в Концепції державної програми реформування залізничного транспорту, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 651-р. Однак, реформування залізничного транспорту на той час не передбачало утворення із «Укрзалізниці» товариств та приватних компаній, що володіють парком пасажирських та вантажних вагонів. Навпаки, головною необхідною умовою для ефективного реформування залізничного транспорту було збереження залізниць у державній власності.

Надалі реформування залізничного транспорту відбувалося на підставі Директив Європейського парламенту та Ради ЄС (які були затверджені розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 11.06.2008 р. № 821-р та від 15.04.2009 р. № 408-р), а також рекомендацій Всесвітнього банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, інших донорів і приватних інвесторів та знаходилося під постійним моніторингом цих організацій. На затвердження цих рекомендацій в Програмі економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 02.06.2010 р. було зазначено, що «мета реформи полягає в тому, щоб поліпшити якість наявних і здійснити будівництво нових об'єктів транспортної інфраструктури для забезпечення потреб економічного розвитку й підвищення якості життя громадян». Зокрема, було встановлено, що необхідними кроками для поліпшення управління в залізничному секторі є:

– функціональний поділ державних активів Укрзалізниці, створення на їхній базі акціонерних товариств;

– підвищення ефективності корпоративного управління;

– продаж непрофільних активів і подальша часткова або повна приватизація сегментів, які не є природними монополіями;

– забезпечення недискримінаційного доступу приватних операторів до інфраструктурної мережі.

© С.П. Буга, 2015

Кабінет Міністрів України постановою від 16.12.2009 р. за № 1390 затвердив Державну цільову програму реформування залізничного транспорту на 2010-2019 роки, розраховану на 10 років, яку планувалося здійснювати трьома етапами:

– I етап (2010-2012 рр.): удосконалення нормативно-правової бази, необхідної для реформування галузі; утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування (далі – Товариство); впровадження механізму розподілу фінансових потоків за видами господарської діяльності;

– II етап (2013-2015 рр.): формування вертикально інтегрованої виробничо-технологічної системи залізничного транспорту, структурованої за видами діяльності, з упровадженням автоматизованої системи обліку та управління; створення організаційно-правових умов для функціонування приватних операторських компаній пасажирських перевезень; утворення у сфері приміських та регіональних пасажирських перевезень господарських товариств, корпоративні права щодо яких належатимуть місцевим органам виконавчої влади, Товариству та іншим юридичним особам; оптимізація організаційної структури залізничного транспорту;

– III етап (2016-2019 рр.): ліквідація перехресного субсидування пасажирських перевезень за рахунок вантажних шляхом впровадження механізму фінансової підтримки пасажирських перевезень; утворення господарського товариства у сфері пасажирських перевезень у далекому та місцевому сполученні, корпоративні права щодо якого належатимуть Товариству; збільшення кількості приватних компаній, що володіють парком пасажирських вагонів; утворення місцевих залізниць, що володіють об'єктами інфраструктури та рухомим складом, на базі підрозділів промислового залізничного транспорту, малодіяльних та вузькоколійних дільниць; розвиток мережі логістичних комплексів, складських та розподільних терміналів.

По ходу виконання Програми було внесено зміни до законів про транспорт та приватизацію. Так, готуючись до реструктуризації Укрзалізниці, законодавець Законом України від 13.01.2012 р. № 4336-VI вносить зміни в Закон України «Про приватизацію державного майна» і виключає абзац пункту г) ч. 2 ст. 5 Закону: «майнові комплекси підприємств, які здійснюють виробництво основної залізничної техніки (електровози, тепловози, дизель-поїзди, вагони)».

Закон України «Про особливості створення державного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» від 23.02.2012 р. № 4442-VI (надалі – Закон про акціонування «Укрзалізниці») перетворює «Укрзалізницю» в господарську компанію ринкового типу шляхом об'єднання його майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Протягом року планувалося на базі Державної адміністрації залізничного транспорту України, а також підприємств, установ та організацій залізничного транспорту, в тому числі залізниць, закладів охорони здоров'я, навчальних закладів, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, а також вищих навчальних закладів I рівня акредитації, які здійснюють підготовку фахівців для залізничного транспорту, утворити ПАТ залізничного транспорту загального користування. Вказані підприємства, установи та організації залізничного транспорту повинні бути реорганізовані шляхом злиття і увійти до складу цього Товариства, утворюючи єдину юридичну особу, де 100 % акцій закріплюються в державній власності, а засновником є держава в особі Кабінету Міністрів України.

Одночасно законодавець змінює абзац 8 пункту г) ч. 2 ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна», і вказує, що не підлягають приватизації «магістральні залізничні лінії загального користування та розміщені на них технологічні споруди, передавальні пристрої, що безпосередньо використовуються для забезпечення процесу перевезень, а саме: залізничні станції та колії загального користування, тягові підстанції, контактна мережа та інші пристрої технологічного електропостачання, системи сигналізації, централізації, блокування та управління рухом поїздів, об'єкти і майно, призначені безпосередньо для виконання аварійно-відновлювальних робіт». Це майно залишається державною

власністю та закріплюється за Товариством на праві господарського відання. Проте в основному це активи, які пов'язані з функціями держави щодо забезпечення безпеки та регулювання дорожнього руху, що не дають швидкого прибутку при використанні та потребують великих капіталовкладень.

При цьому законодавчо закріплено можливість приватизувати об'єкти освіти, майно яких внесено до статутного капіталу публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування (абзац 10 пункту б) ч. 2 ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна»).

Одночасно вказаним Законом виключили з переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, «майнові комплекси підприємств залізничного транспорту з їх інфраструктурою на території України», загальною кількістю 29 об'єктів, серед яких всі 6 залізниць України, державні проектно-вишукувальні інститути залізничного транспорту, вагоноремонтні заводи та ін.

25 червня 2014 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 200 «Про утворення публічного акціонерного товариства «Українська залізниця», яка регламентує порядок створення Товариства. Згідно п. 5 вказаної постанови Міністерство інфраструктури протягом шести місяців зобов'язано було вжити заходів для припинення Укрзалізниці та підприємств, зазначених у додатку до неї.

Слід зауважити, що акціонування держпідприємств – початковий етап підготовки їх до повної або часткової приватизації. Майже всі приватні компанії, які ведуть бізнес на базі державних активів радянської економіки, пройшли цим шляхом. Цілком ймовірно, що залізничні компанії та інвестори: німецька залізнична компанія Deutsche Bahn, польська PKP, французька SNCF та американська інвестиційна компанія Railroad Development Corporation (колишній оператор залізниць Естонії) – були б зацікавлені вкласти кошти в українську залізницю [1].

Керівники «Укрзалізниці» та профспілок абсолютно правильно заявляють про неможливість сьогодні приватизації ПАТ «Укрзалізниці». Проте, після реформи ця компанія буде абсолютно іншою структурою, яка володітиме виключно інфраструктурою, системами сигналізації, зв'язку, вокзалами, інженерними спорудами та іншими, принципово неприбутковими, але необхідними об'єктами, на утримання яких потрібні значні капітальні вкладення.

Безумовно, перетворення на залізниці за зразком кращого світового досвіду сьогодні вкрай необхідне. Проте, це повинно здійснюватися не за рахунок роздержавлення єдиної транспортної системи країни, що призведе до втрати нормального функціонування всіх галузей суспільного виробництва, повного занепаду соціального і економічного розвитку та остаточної руйнації обороноздатності держави, міжнародного співробітництва України.

Світовий досвід знає різні приклади проведення реформ залізничного транспорту. Так, в Колумбії в процесі неоліберальних реформ національна мережа залізниць була просто знищена. У Великобританії приватизація компанії «Брітіш Рейл» привела до повного занепаду інфраструктури і, як наслідок, руйнації потягів. Зараз британський уряд вимушений вкладати величезні державні кошти на підтримку галузі та втримання безробіття. В Естонії американський інвестор в гонитві за прибутком не виконав інвестиційних зобов'язань і фактично розвалив залізничну мережу [2]. Тому через декілька років залізницю прийшлося націоналізувати, а уряд заплатив суму майже втричі більше і отримало назад розбиту інфраструктуру. У той же час, німецькі, французькі, чеські, іспанські залізниці, що знаходяться в державній власності, є зразком ефективності.

Висновки. Глибокий аналіз показує, що реформа «Укрзалізниці» на даний час взагалі не спрямована на задоволення транспортних потреб держави і суспільства або підвищення життєвого рівня залізничників, а має на меті поступовий розвал структури залізниці.

Проводити реформу «Укрзалізниці» потрібно, але після багатосторонньої обробки концепції, її обговорення в трудових колективах галузі, в науково-технічних кругах, з урахуванням позитивного та негативного досвіду реформування залізниці в усіх пострадянських і постсоціалістичних країнах.

Список літератури

1. Піттман Р. Реорганізація української залізниці [Електронний ресурс] / Рассел Піттман // Економ. правда. – 2015. – 15 січ. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/columns/2015/01/15/521686/
2. Гричишин С. Дороги железные. Реформы убийственные [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://liva.com.ua/railway-ukraine.html

Стаття надійшла 15.04.2015 р.

С.П. Буга, старший преподаватель
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

О РЕФОРМЕ «УКРАИНСКОЙ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ»

Резюме

В статье критически исследуются вопросы реформирования железнодорожного транспорта, анализируются цель и программа данной реформы. Рассматриваются стадии реформы и указываются причины и последствия отклонения от программы реформирования «Украинской железной дороги».

Ключевые слова: «Укрзализныця», Государственная целевая программа реформирования железнодорожного транспорта, приватизация.

S.P. Buga, Senior Lecturer
Odessa I.I. Mechnikov National University
The Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ABOUT REFORM OF «UKRAINIAN RAILWAYS»

Summary

This article critically examines the reform of rail transport, and objectively analyzes the reform program. We considered the stages of the reform and the reasons for and consequences of deviations from the reform program «Ukrainian railways”.

Key words: reform of «Ukrainian railways», State Program of the railway reform, privatization.

УДК 346.1:347.441

В.П. Симонян, аспірант
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЩОДО ПОНЯТТЯ КОНЦЕРТНОГО ДОГОВОРУ

Статтю присвячено визначенню поняття концертного договору. Досліджуються різні думки щодо назви та поняття концертного договору. Визначено сторони концертного договору. Обґрунтовано, що концертний директор може виступати представником виконавця (артиста або групи) при укладанні концертного договору. Розглядається райдер, як невід'ємна складова концертного договору. Обґрунтована необхідність закріплення на законодавчому рівні запропонованих понять.

Ключові слова: концертний договір, замовник, концертний директор, артист, райдер.

Постановка проблеми. Стрімке зростання сфери послуг на даний час є однією з головних закономірностей розвитку економіки і охоплює широке коло видів діяльності, спрямованих на задоволення особистих потреб населення і потреб виробництва, а також потреб суспільства в цілому: від торгівлі, транспорту і фінансування до страхування, посередництва, консультування і задоволення культурних запитів споживачів. Здійснювані в країні економічні реформи не могли не торкнутися культурного життя, яке зазнає в останнє десятиліття вплив протилежних тенденцій.

З формуванням демократичних засад держави в Україні почалося зростання творчої ініціативи громадян, виникнення театрів, музеїв, творчих колективів і об'єднань, поява нових артистів-виконавців, а також залучення артистів із зарубіжних країн. Свободи, отримані діячами та організаціями культури, забезпечили оптимальні умови для її розвитку. З'явилися нові типи споживачів і замовників професійного мистецтва, що будують свої відносини з творчими діячами на ринкових принципах. Ці фактори дали старт становленню відносин у сфері шоу-бізнесу на території сучасної України.

Суспільні відносини, що складаються з приводу надання послуг у сфері культури, є дуже різноманітними і охоплюють різні сторони культурної діяльності. Однак пріоритетним завданням, на мій погляд, є формування правових засобів регулювання надання саме концертних послуг, як найбільш динамічного напряму у сфері культури.

Враховуючи специфіку цього бізнесу, можна казати про його недостатню врегульованість нормативно-правовими актами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці питанням правового регулювання шоу-бізнесу присвячено праці таких науковців, як А.Бертранд, Є.І.Жданова, С.В.Іванов, П.А.Калениченко, Н.В.Кротова, І.А.Силонов, А.В.Хачатур'ян та інших. Проте усі вказані науковці розглядали шоу-бізнес у його загальних правових аспектах або спрямовуючи свої дослідження на конкретний інститут шоу-бізнесу.

Метою даного дослідження є визначення поняття концертного договору.

Виклад основного матеріалу. В Господарському або Цивільному кодексах України немає ні визначення поняття «концертний договір», ні розділу, який міг бути присвячений питанню врегулювання відносин між учасниками концертної діяльності. Взагалі важко знайти будь-які нормативно-правові акти, які були б присвячені культурно-видовищним послугам. У цій сфері прийнято лише Закон України «Про гастрольні заходи в Україні», згідно зі ст. 1 якого гастрольні заходи – це видовищні заходи (фестивалі, концерти, вистави, лекційно-концертні, розважальні програми, виступи пересувних циркових колективів, пересувні механізовані атракціони типу «Луна-парк» тощо) закладів, підприємств, організацій культури, творчих колективів, у тому числі тимчасових, окремих виконавців за межами їх стаціонарних сценічних майданчиків. Гастрольні заходи, за винятком благодійних гастрольних заходів, проводяться з метою отримання доходів [1].

© В.П. Симонян, 2015

Закон України «Про гастрольні заходи в Україні» чітко встановлює, що концерти є видом гастрольних заходів. У ст. 2 даного Закону закріплено, що всі гастрольні заходи мають здійснюватися на підставі договорів, які мають бути укладені відповідно до закону. Проте вважаємо, що цього недостатньо. Законодавцем не затверджено ні типової форми такого договору, ні її суттєвих умов, немає навіть єдиної назви такого договору. На практиці його називають договором надання послуг з організації концерту, договором на проведення концертного заходу, договором організації концерту, договором про надання концертних послуг, договором на надання послуг. Зустрічаються й інші назви договорів, які регулюють вказаний напрямок діяльності.

Пропонуємо використовувати єдину назву для договорів такого виду – концертний договір, оскільки вказана назва за своїм смисловим значенням охоплює всі послуги, а також умови, пов'язані з проведенням концертного заходу. Вказана назва є загальною, під якою можна розуміти кожен вид договору з перерахованих вище і є найбільш змістовною для даного договору, оскільки не конкретизує виконувану дію у своїй назві, як інші назви договорів, наведені вище, кожен з яких у своїй назві ставить акцент на основну послугу, що надається за договором («організація», «проведення», «надання» і т.і.). Тому вважаємо, що найбільш відповідною і єдиною назвою для договору, який використовується як регулятор відносин між замовником концерту і артистом (виконавцем), має бути назва «концертний договір». Слід визнати, що кожний вид розважального заходу має свої особливості, які повинен висвітлювати відповідний договір, з встановленням суб'єкту та об'єкту правовідносин, прав та обов'язків сторін, санкцій за його порушення і т.і. Тому доречно розробити та затвердити на нормативно-правовому рівні типовий концертний договір.

Аналізуючи природу концертної діяльності, можна визначити, що організація концертного заходу – це послуга, оскільки і замовник, і виконавець надають низку послуг для досягнення реалізації угоди. Це дозволяє застосовувати до організації концертних заходів положення глави 63 Цивільного кодексу України. Частина 2 ст. 901 ЦК України встановлює межі дії глави про надання послуг, вказуючи на те, що положення глави про надання послуг можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання. Однак, видається, що договір про надання концертних послуг є дуже специфічним і не розкривається положеннями глави 63 ЦК України.

У шоу-бізнесі склався свій поділ праці, вельми відмінний від того, який притаманний матеріальному виробництву. Звичайно, важлива роль у цьому виробництві приділяється авторові чи виконавцеві, що додає цій індустрії високий ступінь персоналізації. Зокрема, В.В.Лазор вважає, що безпосередніми суб'єктами концертного договору є виконавець (артист) та замовник концерту [2, с.83]. Погоджуючись з його думкою, слід додати, що крім виконавця (артиста) та замовника концерту, суб'єктом договору також може виступати представник виконавця (артиста), ним може бути, наприклад, концертний директор виконавця (артиста).

Як вірно вказують О.О. Доценко та І.І. Пригожин, замовник концерту – це так званий споживач продукту та послуг, які надають виконавці. Замовником концерту може бути як будь-яка фізична особа, так і юридична. Замовниками може бути декілька фізичних або юридичних осіб.

Однак досить рідко концертні договори укладаються між замовником та безпосередньо виконавцем. Зазвичай, ще одним суб'єктом відносин виступає виконавчий продюсер або директор гастрольної діяльності. Виконавчий продюсер вирішує всі питання управлінського, фінансового та творчого характеру. Крім основних функцій, до його завдань входить перевірка справності обладнання, організація роботи всіх учасників проекту. Директор групи, беручи участь у всіх її справах, виїжджає разом з нею на гастролі, вирішує всі питання, пов'язані зі співпрацею з партнерськими організаціями на місцях. Він залагоджує всі відносини з гастрольними відділами партнерів, наприклад, з приводу складання райдера. Слово «райдер» прийшло із західного шоу-бізнесу до нашого вітчизняного. Утворено від слова ride – поїздка, їхати. За змістом райдер – це список вимог, що пред'являються артистом (або групою) організаторам гастрольних виступів. Фактично, це перерахування

всіх тих умов, при яких артисти відчуватимуть себе комфортно до, під час і після виступу. Як правило, райдер ділиться на дві тематичні частини: технічну та господарську. Технічна частина відповідно до своєї назви обумовлює вимоги до технічних аспектів проведення заходу, наприклад, яке буде використовуватися технічне обладнання, піротехнічні засоби та інше. До господарської частини райдера у артистів набагато більший інтерес, тому що ця частина описує побутові потреби артиста. У першу чергу це вимоги до місця, де артист перебуватиме до і після виступу – готель, гримерка, ресторан або їдальня і т.і. Прописуються також будь-які вишукування і бажання артиста. У більшості випадків, чим зоряніший артист, тим значніше його райдер як за обсягом, так і за суворістю вимог його виконання. Райдер є невід'ємною частиною концертного договору. Однак, райдер може бути як окремою частиною (додатком) договору, так і надаватися у самому договорі.

Концертний директор організовує концерти будь-якого масштабу: клубні виступи, турне і т.і. Він відповідає за бронювання квитків, місць у готелі для проживання виконавців, звукорежисера та інших членів творчої групи, формує графік концертної діяльності згідно з пропозиціями та ціновою політикою.

Необхідно завантажувати та розвантажувати тонни обладнання, розміщувати людей і планувати подальші кроки. У цьому гастрольному директору зазвичай допомагають адміністратор турне чи тур-менеджер [3, с. 294].

За аналізом вищевказаного доречно зауважити, що дослідники досі не визначилися з загальним поняттям представника виконавця (артиста). Найбільш коректним є визначення вказаної особи як концертного директора, оскільки саме ця особа безпосередньо займається концертною діяльністю артиста.

У літературі зустрічаються різні назви професій людей, які працюють з артистом (групою) та є представниками артиста (групи) для здійснення різних дій, пов'язаних із здійсненням професійної діяльності артиста (групи). Такими особами можуть бути: виконавчий продюсер, адміністратор турне, гастрольний директор, тур-менеджер, менеджер, директор, концертний директор, адміністратор. Всі ці поняття схожі за своїм смисловим значенням, але зосереджені на різних видах діяльності, оскільки існують як більш широкі поняття, так і більш вузькі за охопленням покладених на них функцій.

Концертний директор є більш вузьким поняттям. Дії особи, яка є концертним директором, пов'язані з регулюванням відносин між замовником концерту і артистом при укладенні концертного договору, а також протягом його дії до закінчення виконання зобов'язань за договором. Концертний директор може виступати представником артиста і підписувати концертний договір від його особи, тим самим виступаючи гарантом виконання всіх зобов'язань за договором з боку артиста.

Є посади, які за своїми функціями схожі з концертним директором, а саме: адміністратор турне, гастрольний директор, тур-менеджер. Проте вказані особи беруть участь в організації концертної діяльності в тому випадку, якщо артист сам вирішує організувати концерт або низку концертів, при цьому назва такого виду заходу буде гастролі або тур (турне).

О.О.Корбут визначає договір надання концертних послуг як правочин, у силу якого одна сторона – професійний виконавець, або посередник-організатор – зобов'язується у встановлені строки надати іншій стороні – замовнику (громадянам, або юридичним особам) – послуги з організації та проведенню концерту для особистих потреб або в інтересах третіх осіб своїми силами або за допомогою залучення до виконання третіх осіб, а інша сторона зобов'язується оплатити ці послуги і виконати обов'язки, передбачені договором.

З вказаним визначенням не можна погодитися, оскільки даний договір укладається між артистом та фізичною або юридичною особою, а іноді – не з самим артистом, а з його представником. Цим представником може виступати концертний директор, як особа, яка безпосередньо займається гастрольною, або концертною діяльністю артиста (або групи). Цей договір містить у собі райдер, в якому вказані головні вимоги щодо послуг, спрямованих на організацію виступу артиста (виконавця), які повинен виконати замовник. Предметом цього договору є виступ артиста (або групи) за грошову винагороду, отриману від замовника (організатора) виступу. При цьому замовник може бути як юридичною особою, так і

фізичною, і його дії спрямовані на реалізацію концертного заходу артистом (виконавцем). Якщо це суб'єкт господарювання, то у більшості випадків він використовує цю угоду для подальшого отримання прибутку від третіх осіб – глядачів, шляхом реалізації квитків на виступ артиста, з яким було укладено договір. Що стосується концертного заходу, то насамперед це кінцевий продукт, який отримує і організатор (замовник), і сам артист після виконання усіх умов щодо організації самого концерту. Можна дати визначення, що концертний захід – це виступ артиста, який являє собою результат належного виконання всіх дій, спрямованих на організацію концерту.

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо, що концертний договір визначає господарсько-правові відносини, у силу яких одна сторона – виконавець (артист, група), або його представник (концертний директор) зобов'язується у встановлені строки реалізувати свій виступ, а його представник гарантує виконання цих зобов'язань, а інша сторона – замовник (юридична або фізична особа) зобов'язується створити усі необхідні умови, вказані у договорі та райдері, для проведення концертного заходу виконавця для особистих потреб або в інтересах третіх осіб та оплатити ці послуги.

Слід погодитись з О.О.Корбут, що досліджуваний договір за своєю правовою природою слід вважати консенсуальним, двостороннім і оплатним.

Цей договір є консенсуальним, оскільки момент укладення договору не збігається з його виконанням, хоча іноді їх може розділяти незначний відрізок часу.

Наявність взаємообумовлених суб'єктивних прав і обов'язків у обох сторін концертного договору дозволяє характеризувати його як двосторонній договір, на відміну від односторонніх, у яких в однієї зі сторін є тільки права, в іншої – тільки обов'язки. Цим концертний договір суттєво відрізняється від договору надання послуг, в якому згідно з п. 1 ст. 903 ЦК України на замовника законодавчо покладено лише один обов'язок – з оплати послуг [4, с.169-170]. Однак, замовник за цим договором не тільки надає винагороду професійному виконавцю за його послугу, але й сам надає низку послуг та створює всі необхідні умови для проведення концерту.

Цей договір породжує зобов'язання по здійсненню виконавцем послуг відповідних дій щодо задоволення потреби глядачів і обов'язок замовника прийняти їх і внести обумовлену договором плату, тому він є оплатним.

І.І. Пригожин виділяє наступну особливість вказаного договору: він може бути як публічним договором, так і не бути таким. Ця обставина залежить від суб'єктного складу договору. Якщо відповідна угода укладається між безпосереднім виконавцем (артистом, групою) і суб'єктом, який не збирається особисто споживати послугу, тобто, по суті, є посередником між виконавцем і глядачем та отримує комерційний або інший інтерес, то такий договір не буде публічним. Кожен такий договір є суто індивідуальним і вимагає ретельного обговорення багатьох моментів. В іншому випадку, коли контрагентом за договором виступає глядач, тобто безпосередній споживач культурно-видовищної послуги, договір буде публічним [5, с.82]. Проте з позицією І.І. Пригожина, що концертний договір не може бути публічним, не можна погодитися, оскільки замовником за цим договором завжди виступає фізична або юридична особа, яка за цим договором переслідує свої інтереси, тобто отримання прибутку від концертного заходу. Однак можна говорити і про те, що замовник може виступати посередником між артистом (виконавцем) та глядачем, але це стосується лише послуги, яку надає артист, тобто самого виступу.

До істотних умов концертного договору, крім предмета, необхідно також віднести умови про ціну, строки, місце, а також райдер, як невід'ємну частину договору, оскільки у всіх без винятку випадках у цьому документі чітко вказується, що всі його вимоги є обов'язковими для виконання. В іншому випадку артист залишає за собою право відмовитися від виступу.

Висновки. Концертний договір є основним та єдиним за своєю юридичною сутністю регулятором господарсько-правових відносин у концертній сфері.

Виходячи з вищенаведеного, пропонується на законодавчому рівні закріпити, що концертний договір визначає господарсько-правові відносини, у силу яких одна сторона – ви-

конавець (артист, група), або його представник (концертний директор) зобов'язується у встановлені строки реалізувати свій виступ, а його представник гарантує виконання цих зобов'язань, а інша сторона – замовник (юридична або фізична особа) зобов'язується створити усі необхідні умови, вказані у договорі та райдері, для проведення концертного заходу виконавця для особистих потреб або в інтересах третіх осіб та оплатити ці послуги.

Список літератури

1. Про гастрольні заходи в Україні : Закон від 10.07.2003 р. № 1115-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 7. – Ст. 56.
2. Лазор В. В. Відмежування трудового договору від цивільних договорів / В. В. Лазор // Право України. – 1997. – № 12. – С. 83-86.
3. Пригожин И. И. Политика – вершина шоу-бизнеса / И. И. Пригожин. – М. : АСТ : Алктгамма, 2009. – 320 с.
4. Корбут О. О. Юридична природа договору надання концертних послуг / О. О. Корбут // Університет. наук. зап. – 2013. – № 4. – С. 168-173.
5. Тотьев К. Публичный договор / К. Тотьев // Хоз-во и право. – 1995. – № 6. – С. 76-83.

Стаття надійшла 08.04.2015 р.

В.П. Симонян, аспирант
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОТНОСИТЕЛЬНО ПОНЯТИЯ КОНЦЕРТНОГО ДОГОВОРА

Резюме

Статья посвящена определению понятия концертного договора. Исследуются различные мнения относительно названия и понятия концертного договора. Определены стороны концертного договора. Обосновано, что концертный директор может выступать представителем исполнителя (артиста или группы) при заключении концертного договора. Рассматривается райдер, как неотъемлемая составляющая концертного договора. Обоснована необходимость закрепления на законодательном уровне предложенных понятий.

Ключевые слова: концертный договор, заказчик, концертный директор, артист, райдер.

V.P. Symonian, Postgraduate
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ABOUT THE CONCEPT OF THE CONCERT CONTRACT

Summary

The article is devoted to the concept of the concert contract. The different opinions about the name and the concept of the concert contract are investigated. The sides of the concert contract are identified. It is proved that the concert director may represent the performer (an artist or a group) at the conclusion of the concert contract. The rider is considered as an integral part of the concert contract. The necessity of fixing the proposed concepts at the legislative level is justified.

Key words: the concert contract, the customer, concert director, artist, rider.

УДК 346.21

***А.В.Смітюх*,** канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЧАСТКИ У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

У статті критично досліджуються актуальні концепції частки у статутному капіталі, пропонується розуміння частки як об'єкту прав sui generis – оборотоздатного субстрату корпоративних прав, покликаного забезпечити корпоративний характер товариства через можливість множинності учасників і їх заміни.

Ключові слова: частка, статутний капітал, господарське товариство.

Постановка проблеми. У багатьох нормах законодавства України згадується така категорія як частка у статутному (складеному) капіталі господарського товариства (далі у тексті – частка). Її важливість вбачається вже з того, що господарське товариство визначається у ч.1 ст.113 ЦК України як юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками, відчуження, спадкування часток є загальнопоширеними фактами повсякденної юридичної рутини. Утім, категорія частки є проблемною, оскільки законодавство не визначає її правової природи, а між вченими з цього питання точаться дискусії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних правознавців домінують наступні підходи до правової природи частки: одні вчені розуміють частку як сукупність корпоративних прав (Н.Бутрин, С.С.Кравченко, С.Я.Рабовська) чи «узагальнене» право, яке складається, у свою чергу, з сукупності корпоративних прав (В.Васильєва, Р.С.Фатхуддинов), інші розуміють частку як майнове право, яке, утім, не зводиться до сукупності корпоративних прав, є відмінним від них (С.А.Бобков, В.М.Кравчук), треті – як складний комплекс прав та обов'язків учасника (Д.В.Ломакін, С.Д.Могілевський, Л.А.Новоселова, В.В. Розенберг, С. Шевченко). Утім, на нашу думку слідування зазначеним вище підходам не дозволяє сформулювати внутрішньо несуперечливу концепцію частки, а відмова від категорії частки як такої спричинила би шкідливі наслідки.

Мета статті полягає у визначенні сутності, правової природи і функціонального призначення частки у статутному капіталі.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно здійснити критичний аналіз підходів поіменованих вище груп вчених щодо правової природи частки.

1. Найбільш поширеною серед українських вчених є точка зору на частку як сукупність корпоративних прав.

Зокрема, С.Я.Рабовська повністю усунула категорію «частка» з ужитку і зазначає, що об'єктом права власності учасника є не частка, а самі корпоративні права [1, с.4]. Н.Бутрин використовує терміни «корпоративні права» і «частка у статутному капіталі» як взаємозамінні [2, с.38], пояснюючи, що розглядає сукупність корпоративних прав як єдиний оборотоздатний об'єкт [2, с.37] і зазначає, що у договорах, якими опосередковується перехід корпоративних прав предметом є саме корпоративні права, а не частка [2, с.39].

Цю ідею детально сформулював і розвинув у своєму дисертаційному дослідженні С.С. Кравченко, який вважає, що частка учасника в статутному (складеному) капіталі господарського товариства є виразником його корпоративних прав, тому об'єктами права власності учасників господарських товариств є корпоративні права [3, с.81], так само дійсним об'єктом, з яким вчиняються правочини мають бути корпоративні права, а не частка в статутному капіталі [3, с. 5].

1а. До попередньої групи примикають також дослідники, які розуміють частку трохи інакше – як певне «узагальнююче» право, що складається, у свою чергу, з сукупності корпоративних прав.

© А.В.Смітюх, 2015

В.Васильєва повністю відмовилася від вживання терміну «частка» і розглядає «корпоративне право» як єдиний оборотоздатний об'єкт, складний сукупний об'єкт цивільних прав (у т.ч. і права власності), що складається із низки самостійних суб'єктивних прав [4, с.110]. Російський автор Р.С.Фатхуддинов визначає частку у юридичному сенсі як суб'єктивне право на участь у діяльності товариства, що складається, у свою чергу, з низки правомочностей учасника, основним з яких є участь в управлінні справами товариства [5, с.10].

Отже, у всіх зазначених вище авторів частка, як правова категорія не має функціонального призначення та окремого змістовного навантаження, і сприймається ними як синонім термінів «сукупність корпоративних прав», «корпоративне право» чи «право на участь у товаристві», які, у свою чергу, також розглядаються як сукупність корпоративних прав. Слід також відзначити, що сукупність корпоративних прав розглядається цими дослідниками як неподільна.

До такої точки зору можна висловити наступні зауваження.

А. Якщо частка – це лише синонім корпоративних прав, що не має власної сутності, то чи можемо ми замінити без жодної шкоди у нормах права термін «частка» на словосполучення «корпоративні права»? Зокрема, ч.2 ст.127 ЦК України буде передбачати, що у разі передання *корпоративних прав* (їх частини) новому учасникові до нього переходять повністю чи у відповідній частині права, що належали учасникові, який передав *корпоративні права* (їх частину), а ч.1 ст.167 ГК України встановлюватиме, що корпоративні права – це права особи, *корпоративні права* якої визначаються у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні і далі – за текстом. В оригінальних формулюваннях наведених вище норм права замість виділеного курсивом словосполучення *«корпоративні права»* вживається термін «частка». Можна бачити, що за подібної заміни ці норми повністю втрачають сенс, натомість у визначенні корпоративних прав виникає класичний circulus in definiendo.

Це доводить існування частки як самостійної категорії, відмінної від корпоративних прав, що має власну сутність.

Б. Один з наведених вище авторів (Н.Бутрин) зауважує, що корпоративні права, на її думку, виникають у засновника (учасника) щодо будь-яких юридичних осіб, незалежно від того, чи формується статутний капітал [6, с.64].

На нашу думку, слід погодитися з тезою про те, що правам учасників будь-яких підприємств, хоча й не будь-яких юридичних осіб, властива подібна правова природа[1]. Утім, якщо корпоративні права держави як учасника ТОВ і держави як засновника казенного підприємства мають єдину природу – чому відчужуватися можуть лише корпоративні права учасника ТОВ? Визнання за цими правами єдиної природи вимагає визнання єдності їх правового режиму. Але відчуження прав засновника державного підприємства суперечить основам концепції державного підприємства: зміні власника державного підприємства передує його реорганізація в АТ (при приватизації), або ж у комунальне підприємство (при передачі у комунальну власність) – при цьому державне підприємство припиняється. Отже, визнання єдиної природи прав учасника ТОВ і прав засновника державного підприємства, разом з констатацією наочної відмінності між господарським товариством і державним підприємством (і ширше – усіма унітарними підприємствами), яка полягає у наявності часток у першому і їх відсутності у другому, є доводом на користь того, що відчужуються не права як такі, а частка, яка є суто функціональним інструментом – оборотоздатним субстратом корпоративних прав, покликаним забезпечити корпоративний характер підприємства через можливість множинності учасників і їх заміни.

---

[1] Йдеться саме про низку прав учасника щодо самого підприємства (отримувати прибуток, майно у випадку ліквідації, інформацію про діяльність підприємства, брати участь в управлінні справами підприємства), але не про права щодо майна підприємства, оскільки корпоративні підприємства володіють належним їм майном на праві власності, а учасник, відповідно, втрачає право власності на свій вклад, тоді як майно унітарних підприємств закріплюється за ними на праві господарського відання чи оперативного управління, а його власником залишається засновник.

В. Аналіз судової практики свідчить про те, що вимоги «визнати право власності на частку у статутному капіталі» є на порядок більш популярними серед позивачів ніж вимоги «визнати корпоративні права». Це свідчить про те, що частка, як дещо відмінне від корпоративних прав має власне буття як феномен правової реальності.

2. Слід відзначити також групу правознавців, що розуміють частку як майнове право, яке, утім, не зводиться до сукупності корпоративних прав, є відмінним від них.

Так, російський автор С.А.Бобков визначає частку у статутному капіталі як майнове право, яке має кількісний вираз у вигляді номінальної вартості, а також часткового співвідношення (у вигляді проценту чи дробі) відносно розміру статутного капіталу, володіння нею наділяє суб'єкта статусом учасника товариства, і – як наслідок комплексом прав (як майнового так і немайнового характеру) і обов'язків щодо товариства та інших учасників [7, с.66]. Подібним чином В.М.Кравчук вважає частку майновим правом, формою фіксації майнової участі в господарському товаристві, яка засвідчує майнову участь у товаристві і є об'єктом цивільних правовідносин, за допомогою якого забезпечується оборотоздатність майнових корпоративних прав [8, с.7, 10-11].

Таким чином, частка виявляється об'єктом прав (зокрема – об'єктом права власності), є формою фіксації інших прав (корпоративних) і сама визнається майновим правом.

З цього приводу слід зауважити, що С.С.Алєксєєв, висловлюючи загальновизнану позицію, визначає суб'єктивне право як забезпечену юридичними обов'язками інших осіб міру дозволеної поведінки, що належить управненій особі в цілях задоволення її інтересів [9, с.114] і підкреслює, що складовими суб'єктивного права є правомочності управненої особи – на власні позитивні дії, на дії інших осіб, на притязання до інших осіб [9, с.118].

Цілком зрозумілим є склад правомочностей і інтереси управленої особи у тому, що стосується права власності на частку так само як і окремих корпоративних прав. Утім, зміст майнового права, яке начебто становить частку, залишається нез'ясованим, і на нашу думку, не може бути з'ясований.

Інтерес учасника щодо визначення належності йому частки реалізується через право власності на частку і відповідні правомочності права власності, інтереси учасника щодо самого товариства реалізуються через окремі корпоративні права і відповідні правомочності, тоді як майнове право, яким начебто є частка, залишається змістовно пустим.

Отже, з розумінням частки як майнового права, відмінного від сукупності корпоративних прав також неможна погодитися.

Необхідно також зазначити, що В.М.Кравчук, на відміну від С.А.Бобкова стверджує, що об'єктом правовідносин, у тому числі правочинів може бути не лише частка, але також і окремі (елементарні) майнові корпоративні права (право на дивіденд, право голосу, право на одержання дійсної вартості частки тощо), і навіть більше – організаційні права, зокрема – право голосу, тому слід визнати їх оборотоздатність як окремих об'єктів прав [8, с.11].

Слід підкреслити, що В.М.Кравчук поєднує визнання оборотоздатності окремих корпоративних прав з концепцією частки як окремого оборотоздатного об'єкту – майнового права, відмінного від корпоративних прав. Утім, якщо окремі майнові корпоративні права визнаються оборотоздатними як такі, то і їх сукупність (повна чи неповна) також є оборотоздатною, отже – категорія частки зберігає сенс лише для облікових цілей, натомість концепція частки як оборотоздатного об'єкту прав виявляється зайвою.

3. Нарешті, у РФ існує група дослідників, які вважають частку складним комплексом прав та обов'язків учасника.

Ці вчені відштовхуються від тези, яку ще у 1912 році висловив В.В.Розенберг, зазначивши, що пай у товаристві це сукупність прав і обов'язків кожного товариша щодо товариства, відома як правовий комплекс [10, с.155]. Д.В.Ломакін [11, с.55], Л.А.Новоселова [12, с.207] і С.Д.Могілевський [13, с.43] так само розуміють частку як комплекс майнових прав і обов'язків учасника товариства щодо інших учасників та самого товариства, обсяг яких визначається залежно від розміру вкладу учасника.

Ці автори полемізують з прихильниками розуміння частки як права, або сукупності прав, зазначаючи, що учасник має щодо товариства не лише права, але й обов'язки: зокрема вносити вклади, не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію, отже – частка не є правом або сукупністю прав [12, с.206].

Утім, річ, на нашу думку, не в тім, що частка це не лише права, але також і обов'язки, а в тім, що частка це не право чи права (що детально обґрунтовувалося вище), і, відповідно – не права плюс обов'язки.

4. Визначаючи правову природу частки слід зауважити наступне. Прихильники розуміння частки як особливого майнового права зазначають, що «частка у статутному капіталі не має ознак речі, оскільки не є предметом матеріального світу, тому річчю вона не є. Не є вона і грошима. Серед зазначених у ст.177 ЦК України об'єктів частка може розглядатися лише як майно, майнові права або інше матеріальне благо. Відповідно до ст.190 ЦК України майном, як особливим об'єктом, вважаються річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки ... частку у статутному капіталі можна віднести до категорії майнового права» [14, с.33]. Подібним чином вибудовується аргументація за якою частка є не окремим майновим правом, а сукупністю прав, чи прав і обов'язків.

Такий підхід є спробою розглядати вочевидь специфічне правове явище (частку) як окремий випадок одного з прямо поіменованих у ЦК видів об'єктів прав, утім, як було доведено вище, частка не може бути зведена до майнового права, сукупності прав, або ж прав і обов'язків. Особливості формулювання ст.177 та ст.190 ЦК України полягають у тому, що зазначене у ст.177 ЦК поряд з речами та майновими правами «інше майно», у свою чергу розкривається у ст.190 ЦК як «річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки». Утім, якби у ст.177 ЦК прямо не згадувалися крім речей та майнових прав також гроші, цінні папери, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, врегульовані іншими нормами законодавства, можливо, дослідники так само намагалися би звести до майнових прав також і всі ці категорії.

На нашу думку, слід визнати особливу правову природу частки, як окремого виду майна, об'єкту прав sui generis, що має бути прямо поіменований серед об'єктів цивільних прав у зазначених вище нормах ЦК України, а також – у ст.139 Глави 14 «Майно суб'єктів господарювання» та у Главі 18 «Корпоративні права. Корпоративні відносини» (ст.ст.167-172) ГК України.

Слід погодитися з Д.В.Степановим, який слушно вказує на те, що частка у статутному капіталі «не є ані грошовою сумою, ані окремим правом чи сукупністю прав ані цінним папером чи сурогатом цінного паперу ... є особливим юридичним інструментом, сутність і призначення якого розкривається у тій ролі, яку він відіграє протягом всього періоду існування ТОВ» [15, с.62].

Частка має яскраво виражену інвестиційну специфіку, вона, на відміну від багатьох інших об'єктів прав, не існує поза інвестиційною діяльністю. Частка як об'єкт прав виникає у зв'язку з тим, що певна особа передає оборотоздатне майно як вклад у власність товариства (у категоріях інвестиційного права – інвестицію), і, відповідно, втрачає право власності на таке майно. Натомість така особа набуває право власності на певний оборотоздатний еквівалент – частку, який стає субститутом, замінником вкладу (у категоріях інвестиційного права – об'єктом інвестування). Частка не є окремим майновим правом, сукупністю корпоративних прав, або корпоративних прав і обов'язків, вона є лише оборотоздатним субстратом корпоративних прав sui generis. Корпоративні права слідують за часткою: той і тільки той, хто є власником частки – той має корпоративні права, і, відповідно – статус учасника товариства.

У підприємствах, відмінних від корпоративних (державних, комунальних, приватних) засновник не втрачає права власності на вклад, який передається підприємству на праві господарського відання, або оперативного управління, відповідно – не отримує у власність частку як оборотоздатний еквівалент вкладу. Але права засновника щодо підприємства, відмінні від права власності на частку, або від права власності на майно підприємства, тобто – права отримувати прибуток підприємства та його майно після ліквідації, право управляти справами підприємства та ін., виникають у будь-якому підприємстві і не є оборотоздатними, не можуть бути предметом правочинів. Оборотоздатною є частка (за наявності).

Враховуючи важливість часток для господарського обороту, необхідною, на нашу думку, є їх ідентифікація за номерами і реєстрація прав на них у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (у всіх видах господарських товариств

крім акціонерних) та визнання того, що акція посвідчує не лише корпоративні права акціонера, щодо товариства, але також і право власності на частку в АТ.

Слід зазначити також, що переважна більшість сучасних українських правознавців, які досліджують проблематику правової природи часток відштовхуються від певного доктринального базису, що був сформульований І.В.Спасибо-Фатєєвою наступним чином: статутний капітал «не існує окремо як об'єкт цивільного права, він є лише бухгалтерсько-правовим засобом ... не підлягає відчуженню як такий. Не можна позначати: право власності на статутний капітал. Не можна на нього звертати стягнення. В той же час, статутний капітал поділений на частки, а значить його частка має мати такий же правовий режим, як і ціле, тобто весь статутний капітал. Якщо так, то за законами логіки і частка не може бути об'єктом права власності, не може відчужуватися, тобто знаходитися в обороті» [16, с.9-10].

Дійсно, якщо буквально слідувати термінології діючого законодавства, «частка у статутному капіталі», «частка у складеному капіталі» є лише частиною, відсотком такого капіталу, вона повинна мати усі його ознаки і виявляється не більше ніж обліковою абстракцією.

Утім, не слід абсолютизувати термінологічний апарат законодавства – це те, що може бути уточнене, або змінене.

Зокрема, В.М.Кравчук, усвідомлюючи суперечливий, неточний характер терміну «частка у статутному (складеному) капіталі» пропонує замінити його терміном «частка участі» або «пай» [8, с.11], російський дослідник Д.В. Ломакін також використовує термін «частка участі», не прив'язаний до категорії «статутний капітал» [17, с.153].

Висновки та пропозиції. Слід погодитися з думкою про необхідність послабити термінологічний зв'язок між поняттями «частка» та «капітал», для чого пропонуємо використовувати термін «корпоративна частка» або «корпоративний пай».

Така частка (пай) не є арифметичним показником, відсотком, похідною від капіталу сутністю, що має всі властивості цілого і розуміється виключно як його частина (тобто не є суто бухгалтерською та обліковою величиною), навпаки, первинним феноменом із власним буттям є частка (пай) – як субститут внесеного конкретним учасником вкладу, як самостійний і самодостатній об'єкт прав sui generis, натомість капітал – це не більше ніж необхідна для певних облікових цілей сумарна вартість вкладів учасників, і, відповідно, сформованих за рахунок цих вкладів часток (паїв).

Отже, пропонуємо розуміти корпоративну частку (корпоративний пай) як субститут переданого у власність господарського товариства корпоративного вкладу і оборотоздатний об'єкт прав, право власності на який реєструється у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, або посвідчується акцією і надає його власникові статус учасника господарського товариства, і, як наслідок – відповідні права щодо такого господарського товариства та інших учасників (корпоративні права).

На нашу думку, таке визначення повністю розкриває сутність корпоративної частки (корпоративного паю) як особливого виду майна і об'єкту прав sui generis – оборотоздатного субстрату корпоративних прав, покликаного забезпечити корпоративний характер підприємства через можливість множинності учасників і їх заміни.

Також, корпоративні частки (корпоративні паї), як особливий вид майна, мають бути прямо поіменовані серед об'єктів цивільних прав у Главі 13 «Речі. Майно» (ст.ст.179-193) ЦК України, а також – у ст.139 Глави 14 «Майно суб'єктів господарювання» та у Главі 18 «Корпоративні права. Корпоративні відносини» (ст.ст.167-172) ГК України.

Список літератури

1. Рабовська С. Я. Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Я. Рабовська. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. – 28 с.
2. Бутрин Н. Корпоративные права как самостоятельный предмет правовой сделки / Н. Бутрин // Legea si Viata. – 2014. – № 5. – С. 35-39.
3. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. С. Кравченко. – К., 2007. – 213 с.
4. Васильєва В. А. Корпоративне право як об'єкт спадкових прав / В. А. Васильєва // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства : зб. наук. ст. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2010. – Вип. XXIII. – С. 109-113.

5. Фатхутдинов Р. С. Правовые проблемы уступки доли в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. С. Фатхутдинов. – М. : Акад. нар. хоз-ва при Правительстве РФ, 2009. – 29 с.
6. Бутрин Н. С. Поняття та зміст корпоративних прав / Н. С. Бутрин // Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав : зб. тез наук. повідомлень учасників, 31 жовтня – 1 листопада 2008 р., м. Херсон / редкол. В. В. Луць, І. Е. Берестова. – К., 2009. – С. 57-65.
7. Бобков С. А. Уступка доли в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью / С. А. Бобков // Журн. рос. права. – 2002. – № 7. – С. 63-69.
8. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / В. М. Кравчук. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2010. – 38 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. II. – 360 с.
10. Розенберг В. В. Товарищество с ограниченной ответственностью: о необходимости введения этой формы в России / В. В. Розенберг. – СПб. : Типогр. ред. период. изд. М-ва финансов, 1912. – 211 с.
11. Ломакин Д. В. Доли участия в уставных капиталах хозяйственных обществ как особые объекты гражданского права / Д. В. Ломакин // Хоз-во и право. – 2008. – № 2. – С. 44-57.
12. Новоселова Л. А. Оборотоспособность доли в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью / Л. А. Новоселова // Объекты гражданского оборота : сб. ст. – М. : Статут, 2007. – С. 197-230.
13. Могилевский С. Д. Общество с ограниченной ответственностью: законодательство и практика его применения / С. Д. Могилевский. – М. : Статут, 2010. – 421 с.
14. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія / В. М. Кравчук. – Л. : Край, 2009. – 464 с.
15. Степанов Д. А. Общества с ограниченной ответственностью: законодательство и практика / Д. А. Степанов // Хоз-во и право. – 2000. – № 12. – С. 54-66.
16. Спасибо-Фатєєва І. В. Проблематика поняття статутного капіталу та пов'язаних з ним об'єктів і прав учасників господарських товариств / І. В. Спасибо-Фатєєва // Проблеми виникнення та припинення корпоративних відносин : зб. пр. наук.-практ. семінару. – Л. : ЛДУВС, 2006. – С. 6-15.
17. Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах / Д. В. Ломакин. – М. : Статут, 2008. – 350 с.

Стаття надійшла 17.04.2015 р.

А.В. Смитюх, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ДОЛИ В УСТАВНОМ КАПИТАЛЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ОБЩЕСТВА

Резюме

В статье критически исследуются актуальные концепции доли в уставном капитале, предлагается понимание доли как объекта прав sui generis – оборотоспособного субстрата корпоративных прав, призванного обеспечить корпоративный характер общества через возможность множественности участников и их замены.

Ключевые слова: доля, уставный капитал, хозяйственное общество.

A.V. Smityukh, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I.I. Mechnikov National University
The Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ON THE LEGAL NATURE OF THE SHARE AT THE STATUTE CAPITAL OF THE COMMERCIAL COMPANY

Summary

The actual concepts of the share in the statute capital are critically investigated in the article. The author proposes the understanding of the share as a sui generis object of rights that may be regarded as a transferable substratum of the shareholder's rights designed to provide corporate format of the company through the possibility of the multiplicity of the shareholders as well as their changeability.

Key words: share, statute capital, commercial company.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.4

С.С. Драганов, аспірант
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ДІЇ ПАТЕНТНИХ ПРАВ: ПРАГМАТИЧНА ПЕРЕОЦІНКА

Статтю присвячено виявленню суперечностей дії територіального принципу патентного права в різних країнах та на міжнародному рівні. Підіймається проблема процедури захисту прав споживачів та патентовласника на міжнародному рівні при обтяженні відмінностями в охороні прав інтелектуальної власності в різних державах. Висловлюється думка про необхідність реформування системи законодавства про патенти та встановлення уніфікованої моделі патентного права.

Ключові слова: патентне право, територіальний принцип дії патентів, світовий патент, охорона винаходу, міжнародні угоди.

Постановка проблеми. У законодавстві різних країн територіальний аспект дії патентного права регулюється по-різному і закріплюються різні територіальні моделі захисту. Однак така диференціація не відповідає реаліям сучасних умов економічної і політичної інтеграції, світовим торгово-економічним процесам, що призводить до необхідності встановлення єдиного уніфікованого підходу до застосування дії патенту на міжнародному рівні. У зв'язку з цим велику актуальність має проблема врегулювання та уніфікації територіального аспекту принципу дії патентного права в міжнародних правових актах.

Слід зазначити, що в даний час територіальний аспект на міжнародному рівні практично не врегульований, оскільки в основних міжнародних правових актах, що регулюють відносини у сфері охорони інтелектуальної власності, не міститься норм, спрямованих на його уніфікацію.

У зв'язку з науково-технічним прогресом, необхідністю гідного захисту запатентованих винаходів на міжнародному рівні, виникають питання про можливу трансформацію змісту принципу територіальності та про зміну його дії в нових умовах. Розгляд зазначеного принципу в його сучасній інтерпретації передбачає дослідження таких питань, як співвідношення територіальності і колізійного регулювання відносин інтелектуальної власності, визначення юрисдикції, а також вирішення інших проблем процесуального характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті розглядаються праці зарубіжних вчених: К. Хайнца [2], П. Меггс (США) [3], А. Метцгера [4], Г. Дінвуді [5], Г. Никельшпура (Білорусь) [8], Л. Лессіга (США) [11], російського вченого М. Богуславского [1] та української доктора філософії у галузі економіки В. Валлє [10].

Мета статті. Довести необхідність перегляду територіального принципу дії патенту на сучасному етапі розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. У даний час законодавці багатьох держав активно обговорюють проблему вироблення єдиних підходів до питання гармонізації відносин патентовласника і суспільства. Відсутність єдиної думки пояснюється не тільки традиційним протистоянням розвинених та периферійних країн, але й різницею в поглядах на цю проблему серед розвинених держав. Висловлюються думки як на підтримку міжнародного патенту (розширення міжнародної торгівлі, підвищення конкуренції), так і на користь національної та регіональної моделей (захист інтересів правовласників, посилення боротьби з контрафактною продукцією та ін.).

© С.С. Драганов, 2015

Швейцарський юрист А. Троллер пояснює значення територіального принципу тим, що «зміст права на нематеріальне благо повинне визначатися за законами тієї держави, на території якої уповноважений може не допустити вилучення промислової користі з цього блага усіма іншими особами. Територіальний принцип дозволяє застосувати відповідно до його змісту право країни, де вимагається охорона» [1, с. 15].

Територіальний характер прав інтелектуальної власності склався для забезпечення пріоритетів національного економічного розвитку. Зростаюча конкуренція національних економік в орієнтації на інтелектуальну складову виробництва і торгівлі не дає відмовитися від цього принципу національного права. Причому найбільш гостро зацікавлені в ньому держави з невисоким рівнем розвитку економіки та інноваційних ресурсів. Держави з більш високими показниками (наприклад, США) більш лояльні до зняття територіального характеру прав інтелектуальної власності, оскільки міжнародне право інтелектуальної власності в першу чергу забезпечує завоювання іноземних ринків.

Результатом концепції територіальності є визнання того, що порушення може відбутися тільки в державі, де права інтелектуальної власності визнаються. По суті, кожна держава встановлювала виняткову юрисдикцію щодо спорів, які стосуються прав інтелектуальної власності, визнаних на його території, і відхиляла будь-яку юрисдикцію над іноземними правами інтелектуальної власності. За зауваженням К. Хайнца, для юрисдикції наслідком концепції жорсткої територіальності стало те, що інтелектуальна власність, найбільш гнучка і нематеріальна, розглядається так само, як земля, найбільш матеріальна форма власності [2]. І таку точку зору ми вважаємо більш достовірною та сучасною.

Слід звернути особливу увагу на охорону інтелектуальної власності, обмежену територіальним принципом.

Міжнародні договори мінімізували негативні наслідки територіального характеру прав інтелектуальної власності, але не зняли його. Національне законодавство lex fori (право країни суду) визначає як надання охорони, так і процедури захисту прав інтелектуальної власності.

Разом з тим, територіальна природа виключних прав вже в XIX столітті вступила у протиріччя з інтересами тих правовласників, які були зацікавлені у введенні в цивільний оберт за кордоном своїх винаходів. Як зазначає професор Іллінойського університету (США) П. Меггс, «при такому рівні охорони стимули до розвитку обмежувалися отриманням прибутку, який можна було витягти лише в межах однієї країни. Автори творів і винахідники з малих країн бачили, що їхні роботи відтворювалися в усьому світі, але винагороду за них вони отримували тільки на національному ринку» [3, с. 25].

На думку А. Метцгера, вирішальним є питання про те, за яких умов для правовласників можливо подавати позов про відшкодування збитку по одному-єдиному закону (або принаймні по певній кількості законів) – щодо шкоди, заподіяної у всьому світі, і навіть вимагати всесвітньої судової заборони без посилання на двісті чи навіть більш юрисдикцій [4, с. 18].

З останньою думкою ми повністю згодні, але питання постає ще під час самого процесу видачі патенту. Слід звернути увагу, що у відповідності до міжнародних норм, існує вимога до винаходу – обов'язкова новизна, яка перевіряється на міжнародному рівні. Проте досі немає такого поняття, як світовий патент, який значно би спростив систему, як на нашу думку. Сьогодні не існує жодного патенту, який охоплював би всі країни світу або хоча б велику кількість країн світу. Патентна система все ще залишається територіально обмеженою системою; для отримання охорони у певній країні все ще необхідно отримувати патент в кожній країні окремо і відповідно до її національного законодавства.

Враховуючи різноманітність національних правових режимів інтелектуальної власності та охорону на міжнародному рівні, Г. Дінвуді допускає можливість перегляду принципу територіальності [5, с. 715]. Як далі побачимо, спроби створення міжнародного патенту є, але вони не достатні для сучасного розвитку суспільства.

Так, з моменту підписання Паризької конвенції з охорони промислової власності 1883 року (далі – Паризька конвенція) [6] почався період інтернаціоналізації. Вперше у

світовій практиці була створена система наднаціональних економіко-правових відносин, відкрита для широкого кола країн. Однак Паризька конвенція не усунула територіальної обмеженості дії патенту і не вирішила багатьох питань, що виникають при патентування за кордоном. Найбільш важливі питання патентного права, такі як перелік об'єктів, яким може бути надана охорона, критерії охороноздатності, пільги за новизною, термін дії патенту і т. д., залишилися в компетенції національних патентних законодавств країн-учасниць Паризької конвенції. Окрім того, Паризькою конвенцією не були вирішені питання, що стосуються технічної сфери розгляду заявок, такі, наприклад, як уніфікація вимог до оформлення заявки, а також не були вирішені питання організації патентного пошуку та експертизи, які є найбільш трудомісткими процедурами в будь-якому патентному відомстві.

У даний час, в епоху глобалізації світової економіки, людство рухається до системи, що має більш міжнародний характер: ми маємо Договір про патентну кооперацію – (PCT – «Patent Cooperation Treaty»), який було укладено в 1970 році [7]. Вказаний Договір передбачає подачу однієї міжнародної заявки, яка може стати безліччю національних заявок – не діючих патентів, а заявок. І потім всі вони проходять експертизу в кожній із зазначених країн. Така процедура є довгою та витратною: серед іншого тут необхідно зазначити вартість експертизи одного і того ж винаходу, яку необхідно проводити в різних країнах відповідно до існуючих угод; вартість перекладу матеріалів патенту на необхідні за внутрішнім законодавством мови та вартість підтримки патенту в силі в кожній країні окремо, так як за підтримання зазвичай сплачується річне мито, розмір якого досить значний. Тобто, по-перше, PCT не видає патенти; насправді цим займаються національні відомства, кожне з яких в тій мірі, в якій це його стосується, видає патент на підставі заявки PCT. А по-друге, немає такого поняття, як всесвітній патент. PCT взагалі не передбачає такого патенту, і в результаті видаються регіональні та/або національні патенти. Можливо, таких патентів буде тільки один, якщо заявник здійснює процедуру тільки в одному відомстві, проте їх може бути 10, 25, 50 або стільки, скільки, зрештою, бажає отримати заявник. Оскільки таке поняття, як всесвітня охорона, відсутня, то винахідник повинен сплачувати мито за подання заявки і мито за підтримку патенту в силі в кожній країні, в якій він або вона бажає отримати охорону [8].

Ми підкреслюємо, що тут, після видачі патенту, велике значення набуває саме питання про здійснення прав в кожній окремо взятій країні. Справа в тому, що ініціатива в здійсненні прав на патент проти потенційного порушення належить виключно патентовласникові. Виявлення потенційних або фактичних порушень і повідомлення порушника про порушені ним права на патент лежить виключно на патентовласника. Тобто патентовласник повинен своїми силами стежити за правомірним використанням його винаходу. Це не дивлячись на те, що за видачу патенту їм була плачена певна сума. Тут, на наш погляд, і виникає питання: за що ж тоді слід платити державі, якщо і захисту свого винаходу патентовласник, фактично, не отримує – немає спеціальних служб, які здійснюють ту саму охорону винаходів. Виявлення порушень на державному рівні можливо тільки у випадку, якщо потенційний порушник захоче запатентувати «свій» винахід. Цікаво, що врегулювання зазначеного питання часто тягнуть за собою укладання ліцензійної угоди між оригінальним патентовласником та таким, який подав заявку. Якщо ж вже розпочато виробництво раніше зареєстрованого патентом винаходу – «порушнику» надається примусова ліцензія (передбачено Угодою ТРІПС 1994 р. [9, ст. 31]).

Коротко оглянуті вище Міжнародні угоди забезпечують доступ іноземців до національно-правових систем охорони, є основою для визнання права пріоритету, але вони не передбачають, що наявність охорони в одній державі-учасниці означає її автоматичне надання в іншій державі-учасниці. Навпаки, закріплюється інше правило. Так, стаття 4bis Паризької конвенції з охорони промислової власності 1883 р. проголошує принципи незалежності патентів держав-учасниць [6].

Знову повертаємося до історії права інтелектуальної власності, яка свідчить про те, що в різні часи режим охорони переглядався для врівноваження прав авторів і винахідників та

інтересів суспільства. Але щоразу, коли виникали нові технології, ця рівновага порушувалася. І знову виникала необхідність перегляду режиму охорони інтелектуальної власності для досягнення зазначеного балансу.

Сучасний режим охорони, на нашу думку, давно перестав бути рівноважним, а тому вимагає як найшвидшого перегляду задля досягнення балансу між інтересами власників і суспільства. Сучасна система охорони інтелектуальної власності не встигає за новими технологіями і вимагає постійного оновлення. Ми вважаємо, що законодавство має встановлювати баланс між користю від ексклюзивного права власника і додатковим навантаженням на суспільство. Цей баланс повинен переглядатися завжди разом із впровадженням нових технологій. Адже в умовах технологічного буму ми маємо справу з постійною зміною середовища й умов функціонування системи охорони інтелектуальної власності. Завданням цієї системи, на наш погляд, має стати забезпечення власників доходами, а суспільства – правом на технологічний прогрес.

Проблема реформування законодавства про патенти пов'язана з тим, що закони в цій сфері активно лобіюються впливовими корпораціями, які залучають значні ресурси для імплементації сприятливого для них режиму охорони, що не завжди відповідає суспільним інтересам.

Реформа законодавства про патенти здійснюється під впливом представників фармацевтичної промисловості і компаній у сфері комп'ютерних технологій. Починаючи з 1970–х рр., після розширення переліку об'єктів охорони (створення PCT), виникли два табори з діаметрально протилежними поглядами. Один із них представлений фармацевтичними корпораціями, які відстоюють необхідність підвищення рівня охорони патентами, оскільки вони вкладають мільйони доларів у дослідження ринку і впровадження нових лікарських препаратів.

З іншого боку, згрупувалися компанії у сфері електроніки та комп'ютерного забезпечення, які виступають за зниження рівня охорони або навіть повне її скасування у зв'язку з тим, що для інноваційної діяльності цих галузей характерний високий ступінь кумулятивності, а патенти створюють перешкоди для розробки нових технологій. Протести другого табору також пов'язані з тим, що в цій сфері видано надзвичайно велику кількість патентів. Це загострює ризик того, що розробка нового продукту у сфері комп'ютерних технологій може спричинити випадкове порушення прав на певний патент. Ці аргументи свідчать на користь того, що охорона винаходів патентами у цих двох галузях не може бути однаковою.

Часто зазначають, що високий рівень охорони винаходу патентом є передумовою економічного розвитку. Втім, відстоюючи цю позицію, дослідники не беруть до уваги, що інноваційний прогрес можливий тільки в успішному суспільстві. Вони не пов'язують високі ціни на товари з вартістю судових процесів і роялті за використання патентів. Не помічають, що через патентні війни ускладнюється приплив на ринок нових технологій.

Як вірно зазначає наша співвітчизниця В. Валлє, основний внутрішній конфлікт міжнародної системи охорони прав інтелектуальної власності полягає у встановленні монополії розвинутих країн і транснаціональних корпорацій на права інтелектуальної власності, які за своїм призначенням мають бути суспільними та слугувати інтересам людства [10, с. 132–134].

Інший науковець – професор права Стенфордського університету (США) Л. Лессіг висловлюється більш радикально та підкреслює, що у світі, де конкуренти-інноватори вимушені чинити опір не тільки ринку, й урядові, носіям нового ні за що не домогтися успіху. Це світ застою і стагнації, що наростає. Це Радянський Союз за часів Брежнєва [11, 165].

У зв'язку з цим варто зазначити, що роль права інтелектуальної власності повинна зводитися не до підтримки певного бізнесу, а до стимулювання технологічного прогресу через забезпечення власників правами, а суспільства – доступом до результатів інтелектуальної діяльності.

Ми вважаємо, що реформа законодавства про патенти має вирішити такі суперечності сучасної патентної системи та подолати територіальний принцип дії патентів.

Висновки.

1. Існуючий на сьогодні територіальний принцип дії патенту майже повертає нас у часи феодалізму. Численне нагромадження систем охорони патентів на територіальному рівні кожної окремо взятої держави, на наш погляд, призводить до нераціональних і необґрунтованих витрат. Як рішення ми бачимо необхідність створення єдиного уніфікованого пакету документів – єдиного патенту, чинного на світовому рівні, без територіальних обмежень (як приклад – характер роботи Європейського Суду, рішення якого має міжнародне значення; система роботи патентного права в США – за результатами експертизи USPTO видає патент, що діє на всій території США, а не тільки в окремому штаті).

2. Ми вважаємо, що для того, щоб охорона і захист «перетнули» рамки однієї держави, необхідно покладатися на специфічні правові механізми. На рівні універсальних міжнародно-правових актів встановлення тієї чи іншої уніфікованої моделі патентного права, на наш погляд, можливе або шляхом одностороннього введення зазначеного принципу (що актуально, наприклад, для країн ЄС), або шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх договорів. Однак одностороннє встановлення тієї чи іншої моделі зробить негативний вплив на зовнішню торгівлю і ускладнить відносини з основними торговельними партнерами. А підписання двосторонніх договорів може вступити в протиріччя з положеннями ст. 4 Угоди TRIPS, згідно з яким будь-які вигоди, пільги, привілеї стосовно охорони прав інтелектуальної власності, що надаються однією державою-членом іншому учаснику Угоди, негайно і беззастережно поширюються на всі держави, які підписали дану Угоду.

Таким чином, на даному етапі найбільш реальним і взаємовигідним шляхом вирішення даної проблеми, на нашу думку, може стати підписання багатосторонніх договорів між країнами з розширенням дії патентів поза межи однієї держави, що з часом створить єдиний уніфікований пакет документів. Зараз існує 2 приклади: Перший, спроби створення єдиного Європейського патенту з дією на території всіх держав-членів ЄС – на основі Конвенції про європейський патент для Спільного ринку (Конвенції про патент Співтовариства), підписаної в 1975 р. в Люксембурзі і що отримала згодом (1985 р.) назву Угоди про патент Співтовариства. Підписана в 1989 р. 12 державами – членами Європейського співтовариства угода про патенти Співтовариства так і не була ратифікована.

Другий – Європейське агентство з вивчення медичної продукції (EAEMP). Воно забезпечує єдину централізовану оцінку і наступну видачу дозволу на введення до обігу нових медичних препаратів, дійсного на всій території Європейського Союзу. Європейське агентство з вивчення знаходиться в Лондоні, воно прискорює комерційний збут медичних препаратів як для людей, так і на ветеринарні потреби.

Список літератури

1. Богуславский М. М. Вопросы авторского права в международных отношениях / М. М. Богуславский // Международная охрана произведений литературы и науки. – М. : Наука, 1973. – 336 с.
2. Heinze C. Jurisdiction under the CLIP Principles [Електронний ресурс] / Christian Heinze. – Hamburg. – 21 p. – Режим доступу: <http://www.tomeika.jur.kyushu–u.ac.jp/chizai/symposium/paper/004_08May09_Heinze.pdf>
3. Мэггс П. Б. Интеллектуальная собственность : пер. с англ. / П. Б. Мэггс, А. П. Сергеев. – М. : Юристъ, 2000. – 400 с.
4. Metzger A. Applicable Law under the CLIP Principles: A Pragmatic Revaluation of Territoriality / A. Metzger // Basedow/Kono/Metzger (eds.), Intellectual Property in the Global Arena – Jurisdiction, Applicable Law, and the Recognition of Judgments in Europe, Japan and the US. – Tübingen, 2010. – 23 p.
5. Dinwoodie G. B. Developing a private international intellectual property law: the demise of territoriality? / G. B. Dinwoodie // William and Mary law review. – 2009. – Vol. 501, N 2. – 800 p.
6. Паризька конвенція з охорони промислової власності 1883 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_123>
7. Договір про патентну кооперацію 1970 року (PCT – «Patent Cooperation Treaty») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/895_001>
8. Никельшпур Г. Лекция «Международное патентование» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.inno–terra.ru/sites/default/files/%20%D0%9F%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%95_01.doc>
9. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 року (TRIPS agreement) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/981_018>

10. Валлє В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі / В. Валлє. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. – 216 с.
11. Лессиг Л. Свободная культура : пер. с англ. / Л. Лессиг. – М. : Прагматика культуры, 2007. – 272 с.

Стаття надійшла 13.04.2015 р.

С.С. Драганов, аспирант
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП ДЕЙСТВИЯ ПАТЕНТНЫХ ПРАВ: ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ПЕРЕОЦЕНКА

Резюме
Статья посвящена выявлению противоречий действия территориального принципа патентного права в разных странах и на международном уровне. Поднимается проблема процедуры защиты прав потребителей и патентообладателя на международном уровне при обременении различиями в охране прав интеллектуальной собственности в различных государствах. Высказывается мнение о необходимости реформирования системы законодательства о патентах и разработка унифицированной модели патентного права.

Ключевые слова: патентное право, территориальный принцип действия патентов, мировой патент, охрана изобретения, международные соглашения.

S.S. Draganov, Postgraduate
Odessa I.I. Mechnikov National University
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

TERRITORIAL PRINCIPLE OF PATENT RIGHTS: A PRAGMATIC REASSESSMENT

Summary
The article is devoted to reveal the contradiction of actions in territorial principle of patent law in different countries at the international level. The problem of consumer and international patent protection procedure is raised in differences of protection of intellectual property rights in different countries. It has been suggested to reform the system of patent law and develop a unified model of patent law.

Key words: patent law, the principle of territoriality of patents, world patent, protection of inventions, international agreements.

УДК 347. 65 (470+571)

В.Д. Жук, аспірантка
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ВІДУМЕРЛОГО МАЙНА ЗА ЧИННИМ РОСІЙСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

У статті висвітлюється зміст (складові елементи) відумерлого майна в контексті нормативно-правових документів України та Російської Федерації. Автор акцентує увагу на порівнянні українського та російського законодавства, в першу чергу проводиться лінія між Цивільним кодексом України та Цивільним кодексом РФ, вказуються особливості обох нормативно-правових документів щодо вказаної категорії, а також аналізуються погляди українських та російських вчених.

Ключові слова: відумерле майно, спадщина, об'єкт цивільного права.

Постановка проблеми. Одним з дискусійних питань цивілістичної науки досі залишається такий об'єкт цивільного права, як відумерле майно, а саме спадщина, яка за свою особливість взяла розподіл своїх частин між державою або територіальними органами у разі відсутності спадкоємця або його небажання чи відмови прийняти цю спадщину.

Останнім часом проблема з використанням відумерлого майна загострилась. Деякі суб'єкти, і не рідкість коли це державні органи, незаконно використовують земельні ділянки чи іншу нерухомість, на яку не претендує спадкоємець чи його зовсім немає. Для вирішення цієї та інших проблем, слід дослідити складові елементи відумерлого майна з метою встановлення у подальшому особливостей його цивільно-правового режиму. Відмежування категорії відумерлого майна від спадщини як такої наочно проявляється при дослідженні правового регулювання змісту першого за допомогою порівняльно-правового методу, зокрема, відповідних норм України та Російської Федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний момент число вчених, які займаються розвитком питання щодо відумерлого майна в України, не таке й велике. Серед таких виступають Л. А. Музика, Є. О. Рябоконь, Н. С. Коров'яковська, С. Я. Фурса та Є. І. Фурса [1, с. 41]. Що стосується Російської Федерації, то ще у дореволюційні часи почалась діяльність щодо розкриття поняття даної категорії, але вона була не досить активною, але перші зародки вже з'явились. Особливої уваги заслуговують монографії В. І. Курдиновського [2, с. 149] і В. О. Рязановського [3, с. 52], що внесли значний внесок у розвиток російського цивільного права. При цьому проблеми правового регулювання відносин з відумерлим майном не викликали великого інтересу у інших дореволюційних фахівців у галузі цивільного права. Так, у підручниках і монографіях дореволюційного періоду можна зустріти лише коротку згадку про відумерле майно.

В радянський період цивілісти також мало приділяли уваги питанням відумерлого майна, хоча в ЦК РРФСР 1922 року поняття «відумерле майно» існувало. Деякі відомості про правовий режим відумерлого майна можна отримати з робіт Н. В. Орлової [4, с. 118], М. В. Гордона [5, с. 74], П. С. Никитюка [6, с. 98].

Стаття 1151 ЦК РФ поклала край цій ситуації. Держава, звичайно, продовжує залишатися учасником відносин з спадкування, проте її роль більш не є перебільшеною. Вона не може розглядатися як набувач спадщини: закон передбачає, що за певних умов до неї надходить деяка спадщина [7, с. 1].

Відтепер «держава» в Росії грає в сфері спадкування таку ж роль, як і в інших цивілізованих країнах: вона більше не набувач спадщини, вона просто отримує відумерле майно [7, с. 1].

Вищезазначена стаття є єдиною статтею у всьому розділі V ЦК РФ «Спадкове право», яка прямо наділяє державу правом отримувати майно померлих осіб. При цьому слід мати

© В.Д. Жук, 2015

на увазі, що ЦК різко розширив коло спадкоємців за законом. Така зміна істотно обмежила число випадків, коли майно може стати відумерлим [7, с. 1].

Після вступу в силу третьої частини ЦК РФ дисертаційні дослідження, що зачіпають питання правового режиму відумерлого майна, проводилися А. М. Байдігітовою [8, с. 10], В. В. Кірюхіним [9, с. 24], А. Н. Кулаковою [10, с. 18], Л. І. Поповою [11, с. 34], Н. В. Щербиною [12, с. 22].

Мета статті полягає в теоретико-прикладному розгляді сутності та змісту цивільно-правового регулювання відносин з відумерлою майном в цивільному праві України та Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1277 ЦК України відумерлим майном (спадщиною) є майно, яке залишилося після померлої особи та на яке ніхто не заявляє або не може заявити домагань ні за заповітом, ні за правом спадкування за законом [13, с. 1]. Так само відумерлим стає майно внаслідок відсторонення спадкоємців права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття.

У ст. 1151 ЦК РФ вказується, що «наследственное имущество признается выморочным, если нет наследников ни по завещанию, ни по закону, либо никто из наследников не имеет права наследовать, либо все наследники отстранены от наследования, либо все наследники отказались от наследства и при этом никто из них не указал, что отказывается в пользу другого наследника» [14, с. 1].

Встановлений перелік випадків, коли майно померлого визнається відумерлим, є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню.

Перший випадок: «якщо відсутні спадкоємці як за законом, так і за заповітом». Питання про те, які особи визнаються спадкоємцями за законом, вирішено у ст. 1142-1150 ЦК РФ. У свою чергу спадкоємцям за заповітом присвячені ст.1119-1121 ЦК РФ.

Громадяни «відсутні» в сенсі ст. 1151 ЦК РФ, якщо на момент відкриття спадщини в живих немає осіб, які належать до кола призначених заповітом спадкоємців, а також осіб, які належать до будь-якої черги спадкоємців за законом, а також якщо немає дитини, зачатої за життя спадкодавця або яка народилася після його смерті (або якщо така дитина хоча і була зачата за життя, але не народилась, або не народилась живою). Юридична особа визначається «відсутньою», якщо вона не існує на день відкриття спадщини. «Відсутність» суб'єктів РФ визначається на основі Конституції (ч.1 ст.65), а муніципальних утворень – на основі законодавства суб'єкта РФ, на території якого вони знаходяться [7, с. 1].

Другий випадок, якщо «ніхто із спадкоємців не має права успадковувати або всі спадкоємці усунені від спадкування», не потребує коментарів, оскільки закон робить пряму відсилку до ст. 1117 ЦК РФ, що носить назву «Негідні спадкоємці».

В свою чергу, ст. 1117 ЦК РФ передбачає три підстави для відсторонення від спадкування.

Дані підстави для відсторонення від спадкування поширюються і на тих спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, наприклад на утриманців спадкодавця, які вчиняли протиправні дії проти нього або інших спадкоємців.

Протиправні діяння і ті обставини, які слугують підставою для визнання спадкоємця негідним, повинні бути обов'язково підтверджені:

1) вчинення кримінальних діянь – вироком суду;

2) позбавлення батьківських прав – рішенням суду;

3) злісне ухилення від виконання обов'язків по утриманню спадкодавця – рішенням суду.

Законодавством передбачено, що ті громадяни, які були визнані негідними спадкоємцями або не мають права успадковувати, у разі безпідставного отримання майна зі складу спадщини, зобов'язані повернути це майно.

Третя ситуація – «ніхто із спадкоємців не прийняв спадщину». Закон має тут на увазі прийняття спадщини за допомогою подання заяви спадкоємцем і притому в строк, встановлений п.1 ст. 1154 ЦК РФ.

Якщо ніхто із спадкоємців не подав заяви відповідної до встановлених у зазначених нормах правилам, то настає відумерлість. Однак відумерлість все ж таки не наступає навіть у випадках неподання заяви, якщо хто-небудь із спадкоємців вчинив дії, що свідчать про прийняття спадщини. Перелік таких дій передбачений в п. 2 ст. 1153 ЦК РФ. Таким чином, відумерлість не виникає в тих випадках, коли хоч би ніхто із спадкоємців не подав заяву про прийняття спадщини, але відносно кого-небудь з них існує презумпція прийняття ним спадщини.

Порядок успадкування та обліку відумерлого майна, а також порядок передачі його у власність суб'єктів Російської Федерації або у власність муніципальних утворень визначається ЦК РФ. Суб'єктом права спадкування відумерлого майна є виключно Російська Федерація. Це означає неможливість спадкування відумерлого майна громадянами, юридичними особами та муніципальними утвореннями, які не є спадкоємцями за законом або заповітом. Тут ми бачимо різницю між українським законодавством, де у ч. 3 ст. 1277 ЦК України вказано, що спадщина, визнана відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини. У ч. 2 ст. 1151 ЦК РФ вказана певна класифікація осіб, що можуть стати власниками того чи іншого майна. По-перше, тут говориться про міські чи сільські поселення, муніципальні райони або міські округи. У порядку спадкування за законом у їх власність переходить наступне відумерле майно, що перебуває на відповідній території: житлове приміщення; земельна ділянка, а також розташовані на ній будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна; частка у праві спільної часткової власності на зазначені в абзацах другому і третьому цього пункту об'єкти нерухомого майна. Якщо зазначені об'єкти розташовані в суб'єкті Російської Федерації – місті федерального значення Москві або Санкт-Петербурзі, вони переходять у власність такого суб'єкта Російської Федерації. Тут ми бачимо наочний прояв принципу федералізації країни, на якому і тримається Російська Федерація. Інше відумерле майно переходить у порядку спадкування за законом у власність Російської Федерації.

Однією з основних особливостей положення Російської Федерації в галузі успадкування відумерлого майна є особливе становище держави як спадкоємця. Перша особливість положення Російської Федерації щодо успадкування обумовлена тим, що вона тут виступає в подвійній ролі. З одного боку, Конституція покладає на неї роль гаранта спадкових прав. У Постанові Конституційного Суду РФ № 1-П сказано, що Конституція забезпечує «гарантированный государством переход имущества, принадлежавшего умершему, к другим лицам. Это – конституционная обязанность Российской Федерации» [15, с. 1].

Наступна особливість Російської Федерації як спадкоємця за законом відумерлого майна полягає в тому, що вона наділена статусом, який в деяких відносинах відрізняється від положення інших спадкоємців за законом. Перш за все, Російська Федерація, яка виступає в ролі спадкоємця відумерлого майна, не повинна приймати спадщину: «Для приобретения выморочного имущества принятие наследства не требуется» (п. 1 ст. 1152 ЦК РФ).

Ще одна істотна відмінність у положенні Російської Федерації як спадкоємця за законом відумерлого майна стосується відмови від спадщини. ЦК РФ встановлює, що «наследник вправе отказаться от наследства в пользу других лиц или без указания лиц, в пользу которых он отказывается, от наследственного имущества» (п. 1 ст. 1157). Коли Російська Федерація стає спадкоємцем за законом відумерлого майна, ЦК РФ її такого права позбавляє: «При наследовании выморочного имущества отказ от наследства не допускается» (п. 1 ст. 1157).

Висновки. У роботі розглянуті основні положення щодо відумерлого майна у рамках ЦК РФ, і як результат, виявлено як схожості, так і розбіжності між українським та російським законодавством. В першу чергу, це пов'язано з тим, що Росія є федеративною державою, а Україна – унітарною. Автор має на увазі визначення спеціальних суб'єктів – Москва та Санкт-Петербург. У Цивільному кодексі України не вказано, що у разі находження відумерлого майна на території Київської області, це майно переходить до власності м. Києва. Воно переходить або до певної територіальної громади, або у власність держави в цілому. Також ані в ЦК України, ані в ЦК Російської Федерації відсутні норми, які б забезпечували

запобігання зловживанням при передачі відумерлого майна (спадщини), форми відповідальності за порушення закону. Це дозволяє нам пропонувати ідею створення таких норм.

Підводячи підсумок необхідно вказати, що нестача спеціального законодавства суттєво відображається на розподілі відумерлого майна (спадщини) між суб'єктами, що підштовхує правознавців кожний день шукати нову та аналізувати стару інформацію для створення необхідних норм.

Список літератури

1. Рябоконь Є. О. Перехід виморочного майна до держави як випадок універсального правонаступництва / Є. О. Рябоконь // Правознавство. – 2001. – № 105. – С. 41-44.
2. Курдиновский В. И. Выморочные имущества / В. И. Курдиновский // Журн. М-ва юстиции. – 1902. – № 5. – С. 149-186.
3. Рязановский В. А. Выморочное право / В. А. Рязановский. – Н. Новгород, 1914. – 52 с.
4. Орлова Н. В. Правовая природа выморочного имущества / Н. В. Орлова // Вопр. сов. гражданского права : сб. ст. – М. : Госюриздат, 1955. – С. 117-135.
5. Гордон В. М. Правоведение / В. М. Гордон // Б-ка ЮФ СпбГУ. – 1963. – № 1. – С. 158.
6. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики) / П. С. Никитюк. – Кишинев, 1973. – С. 227.
7. Кухарєв О. Є. Спадкове право України : навч.-практ. посіб. / О. Є. Кухарєв. – К. : Правова єдність : Алерта, 2013. – 328 с.
8. Байдигитова А. М. Очередность наследования по закону в Российской Федерации и зарубежных странах : дис. … канд. юрид. наук. / А. М. Байдигитова. – Уфа, 2004. – 210 с.
9. Кирюхин В. В. Наследственные правоотношения и роль правоохранительных органов Российской Федерации в их реализации : дис. … канд. юрид. наук / В. В. Кирюхин. – СПб., 2004. – 226 с.
10. Кулакова А. Н. Наследственное преемство по закону в Российской Федерации : дис. … канд. юрид. наук / А. Н. Кулакова. – М., 2005. – С. 242.
11. Попова Л. В. Наследование как основание приобретения права собственности : дис. … канд. юрид. наук / Л. В. Попова. – Краснодар, 2005. – С. 200.
12. Щербина Н. В. Субъекты наследственного правопреемства по российскому законодательству : дис. … канд. юрид. наук / Н. В. Щербина. – М., 2004. – С. 212.
13. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV зі змін. та доп.; станом на 04.03.2015 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
14. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть третья [Електронний ресурс] : Федеральный закон РФ от 26.11.2001 г. № 146-ФЗ с изм. и доп.; по сост. на 01.06.2014 г. – Режим доступу: http://base.garant.ru
15. Постановление Конституционного Суда РФ от 16 января 1996 № 1-П «По делу о проверке конституционности частей первой и второй статьи 560 Гражданского кодекса РСФСР в связи с жалобой гражданина А.Б. Наумова» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bibliofond.ru

Стаття надійшла 31.03.2015 р.

В.Д. Жук, аспирантка
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ НАСЛЕДОВАНИЯ ВЫМОРОЧНОГО ИМУЩЕСТВА ПО ДЕЙСТВУЮЩЕМУ РОССИЙСКОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ

Резюме

В статье освещается содержание выморочного имущества (наследства) в контексте нормативно-правовых документов Украины и Российской Федерации. Автор акцентирует внимание на сравнении украинского и российского законодательства, в первую очередь проводится линия между Гражданским кодексом Украины и Гражданским кодексом РФ, указываются особенности обоих нормативно-правовых документов по указанной категории, а также анализируются взгляды украинских и российских ученых.

Ключевые слова: выморочное имущество, наследство, объект гражданского права.

V.D. Zhuk, Postgraduate
Odessa I. I. Mechnikov National University
Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PECULIARITIES OF INHERITANCE ESCHEAT UNDER CURRENT RUSSIAN LAW

Summary

The article highlights the content of the escheat (inheritance) in the context of legal documents of Ukraine and the Russian Federation. The author focuses on the comparison of the Ukrainian and Russian legislation. First and foremost the line between the Ukrainian Civil Code of and the Russian Civil Code is drawn, the features of both legal documents for this category are specified, as well as the views of the Ukrainian and Russian scientists are analyzed.

Key words: escheat, inheritance, object of civil rights.

УДК 340.134:061.ІЄС

С.Н. Клейменова, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УСЛУГИ КАК ОБЪЕКТЫ ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

В статье рассмотрены проблемные вопросы относительно услуг как объекта обязательственных правоотношений. Проанализированы суждения ученых-юристов и ученых-экономистов касающихся проблематики настоящей статьи.

Ключевые слова: услуги, критерии, заказчик, исполнитель, потребляемость, материализованный и нематериализованный результат.

Постановка проблемы. Необходимость изучения правовой категории услуг объясняется возрастанием в современных условиях их значимости. Актуальность исследования проблем, связанных с определением услуг как объекта обязательственных отношений определяется развитием имущественных отношений, возникающих в связи с оказанием услуг.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические проблемы, связанные с определением услуг как объекта обязательственных отношений были предметом исследований таких ученых-цивилистов как: А.Ю. Кабалкин, Л.В. Санникова, Д.И.Степанов, Е.А. Суханов, Е.Д. Шешенин, Л.В. Щенникова и др.

Цель статьи. Целью настоящего исследования является определение места услуг в системе объектов обязательственных отношений, определение признаков услуг как объекта обязательственных отношений.

Изложение основного материала. В современном мире отношения, связанные с оказанием услуг занимают одно из первых мест. Это связано прежде всего с увеличением потребительской необходимости в того или иного рода услуг. И, поскольку данные отношения регулируются нормами гражданского права, то следует рассмотреть актуальные вопросы, связанные с характеристикой обязательств по оказанию услуг. Как верно было указано А.Ю. Кабалкиным «заметное место в обязательственных отношениях, являющихся неотъемлемой частью предмета гражданско-правового регулирования, занимают услуги. Их роль существенно возрастает в современных условиях…когда во все большей степени гражданский оборот, развитие предпринимательской деятельности и конкуренции опирается на товарно-денежные связи и действия закона стоимости» [4, с. 1].

В ч. 1 ст. 901 ГК Украины определено, что по договору об оказании услуг одна сторона (исполнитель) обязуется по заданию другой стороны (заказчика) оказать услугу, которая потребляется в процессе совершения определенного действия или осуществления определенной деятельности, а заказчик обязуется оплатить исполнителю указанную услугу, если иное не установлено законом.

В литературе четко определяется юридическая природа договора об оказании услуг, он является консенсуальным, возмездным, двусторонним.

Для правильного понимания договорных обязательств, направленных на оказание услуг следует выделить их основополагающие признаки.

Е.М. Романова предлагает признавать обязательства по оказанию услуг при наличии следующих признаков: «а) предмет договора составляет полезный эффект в виде удобств для контрагентов (экономия времени, средств, дополнительные гарантии…); б) услуга как деятельность потребляется в процессе ее оказания» [7, с. 12]. Е.Д. Шешенин выделял следующие признаки: «а) …это деятельность лица (юридического или физического), которое предоставляет услугу…б) предоставление услуги не оставляет вещественного

© С.Н. Клейменова, 2015

результата…в) полезный эффект услуги (деятельности) потребляется в процессе предоставления услуги, а потребительская стоимость услуги исчезает…» [11, с. 356].

Услуга в юридической литературе рассматривается в большинстве случаев как результат той или иной деятельности. Так С.С. Алексеев указывал, что «услуга – это не сама по себе деятельность, определенный результат» [1, с. 267]. При этом следует четко понимать, что речь не идет о всяком результате, как позитивном, так и негативном. В данном случае, услуга как объект гражданско-правового обязательства должна носить только положительный характер. О.С. Иоффе в своей работе писал, что в договорах по оказанию услуг должно быть определено «про деятельность таких видов, которые не получают или не должны получать воплощенный в материализованном, а тем более в предметном результате» [3, с. 234].

Среди множества суждений о признаках услуг как объектов обязательств можно выделить следующие признаки: а) услугам присуща так называемая «незаметность»; б) качество услуги дифференцируется и тесно связана с личностью лица, который ее оказывает; в) услуга является неисчерпаемой; г) в отличие от работ, услуга не имеет осязаемого материального результата и полностью потребляется в процессе ее оказания.

В юридической науке выделяют такие признаки услуг: а) это всегда активная деятельность исполнителя; б) эта деятельность направлена на оказание или передачу определенного блага; в) услуга оказывается на основании конкретного задания заказчика; г) услуга связана с личностью заказчика, так как посредством услуги удовлетворяются его потребности. Данный признак можно проиллюстрировать цитатой Д.И. Степанова: «заказчик, заключая конкретный договор на оказание ему услуги, преследует простую цель – удовлетворение личных потребностей. Исполнитель…, выполняя конкретную операцию, всегда преследует общую цель – либо получение материальных средств (возмездные договоры об оказании услуг), либо достижение морального, душевного или иного удовлетворения (безвозмездные договоры…)» [9, с. 178].

Рассматривая услуги как объекты обязательственных правоотношений, следует обратить внимание на их единство с понятиями «потребность» и «благо». Так, словарь С.И. Ожегова определяет слово «потребность» как надобность, нужду в чем-нибудь, требующую удовлетворения, а синонимом слова «благо» является слово «добро».

Так Н.Н. Иванов указывает, что «под потребностью понимается надобность, нужда в чем-либо, требующая удовлетворения, под благом – то, что удовлетворяет потребность. Исходя из этих трактовок, услуга определяется как деятельность, направленная на удовлетворение потребности путем предоставления … соответствующих этой потребности благ материального и нематериального характера» [2, с. 145].

По нашему суждению такой подход к определению услуг является приемлемым, так как лицо, которое желает удовлетворить свою потребность посредством оказания услуги, достигает в конечном итоге такого результата, как необходимое этому лицу благо. А.Маршалл указывал, что блага как «желаемые нами вещи или вещи, удовлетворяющие человеческие потребности» [5, с. 145]. К. Менгер называл «…полезностями предметы, которые обладают способностью быть поставленными в причинную связь с удовлетворением человеческих потребностей» [6, с. 236].

Из вышеизложенного следует, что действие, направленное на оказание услуги можно рассматривать как некое связующее звено между желаемым (потребностью) и конечным результатом, то есть благом (самой услугой).

Т.Н. Софина пишет, что «услуги как благо представляют собой отношение между людьми, невещественный полезный эффект непосредственных взаимодействий экономических субъектов, т.е. результат материальной деятельности независимо от приобретения этим результатом (эффектом) материально-вещественной формы» [10, с. 124].

Иного суждения придерживается Н.В.Миронова, которая под услугой понимает «экономическое благо в форме деятельности, это действие (или последовательность действий), цель которого – повышение потребительской полезности объекта услуги, а задача – воздействие на этот объект услуги. Проанализировав цитаты авторов Т.Н. Софиной

и Н.В. Мироновой, можно сделать вывод о том, что первая автор определяет услуги как результат действий, а вторая автор видит услуги как саму деятельность.

Ученый-юрист А.Ю. Кабалкин указывал, что «…услуги наряду с работами рассматриваются в качестве товара, т.е. продукта деятельности, предназначенного для свободного эквивалентного обмена произведенными благами» [4, с. 3]. К. Маркс в своей работе писал, что «труд оказывает услуги не в качестве вещи, а в качестве деятельности». Как видим, в науке услуги рассматриваются и как сама деятельность, и как результат этой деятельности. По нашему мнению, услугу следует рассматривать как деятельность, которая неразрывна от личности исполнителя услуги, а также окончательный результат подобной деятельности. Сама деятельность и ее результат, положительный эффект являются неразрывными.

В экономической литературе можно найти следующую характеристику услуг. Так, услугу невозможно показать до тех пор, пока она будет предоставлена. Товар возможно рассмотреть, сравнить его с другими товарами до момента его приобретения. Лицо, которое нуждается в услуге, не имеет подобной возможности.

Ученая-юрист Л.В.Санникова, в своей работе, посвященной анализу услуг пишет, что «…степень неосязаемости услуг различна. Материальные услуги, результат которых заключается в изменении (улучшении) вещи или изготовлении новой вещи, довольно осязаемые. У потребителя таких услуг формируется относительно четкое представление о качественных характеристиках результата, аналогичного товару. Результат нематериальных услуг может быть оценен потребителем только после его получения и лишь на уровне субъективных представлений и ощущений…» [8, с. 5].

Анализируя данное высказывание, можно сделать вывод о том, что когда речь идет о материальной услуге, то ее потребитель еще до момента заключения договора об оказании услуг имеет явное понимание о том, каков должен быть результат, т.е. субъективное мнение заказчика о качестве услуги складывается еще до времени исполнения услуги. Если же услуги являются нематериальными, то оценка потребителя о качестве услуги (например, курс лечения того или иного заболевания) складывается после оказания подобной услуги.

Таким образом, исследуя вопросы, касающиеся услуг и их качественных признаков, можно сделать вывод о том, что если услуга является материальной, то субъективная оценка результата оказанной услуги формируется до заключения договора. Если же услуга является нематериальной, то субъективная оценка результата оказанной услуги формируется после оказания услуги.

Как верно было указано Л.В. Санниковой «…неудачи с формированием единого понятия услуг связаны, прежде всего, с тем, что к сфере услуг относится слишком широкий круг общественных отношений» [8, с. 5]. И как бы вторя суждению Л.В. Санниковой В.П. Булгаков пишет: «широта и разнообразие индустрии услуг затрудняет возможности определения у различных секторов услуг общих закономерностей, характерных для сферы услуг» [8, с. 25]. По данному вопросу высказалась Н.В. Миронова, которая уточняет, почему невозможно дать четкое и однозначное определение «услуги»: «.. к услугам относятся все экономические блага, которые нельзя отнести к сельскому хозяйству или промышленному производству; к услугам относятся многочисленные и разнообразные действия, направленные на различные объекты; эти многочисленные и разнообразные действия относятся существующей официальной статистикой к одному классу экономических благ» услуга – гибкий объект, границы которого легко меняются» [8, с. 79].

Резюмируя данные высказывания можно определить, что несмотря на различия одних услуг от других, все же возможно выделить отдельные признаки, которые присущи всем услугам. Во-первых, это признак неотделимости результата услуги от ее исполнителя. Во-вторых, результат услуг потребляется в момент ее оказания. В-третьих, несмотря на тот факт, что результат услуг тесно связан с личностью исполнителя, для него (исполнителя) не имеет значения, каким образом оказанная услуга будет потребляться заказчиком.

В юридической литературе имеют место следующие высказывания относительно гражданско-правовой сущности услуг. Так Н.А. Баринов, А.Ю. Кабалкин характеризовали услуги как «деятельность по удовлетворению потребностей граждан» [8,

с. 18]. Диаметрально противоположное суждение было высказано О.С. Иоффе, О.С. Красавчиковым Е.Д. Шешениным, которые «…рассматривали услуги как предмет обязательств об оказании услуг» [8, с. 18].

Рассматривая услуги как предмет обязательств об оказании услуг, необходимо в контексте данной статьи представить высказывания некоторых ученых-юристов по данному вопросу. Так, О.С. Иоффе определял, что «..в договоре услуг идет речь «о деятельности таких видов, которые не получают или не обязательно должны получить воплощение в материализованном, а тем более в овеществленном результате» [8, с. 19]. Е.Д. Шешенин определял следующие признаки услуг как предмета обязательств об оказании услуг: «… это деятельность лица (юридического или физического), оказывающего услугу; …оказание услуги не оставляет вещественного результата;… полезный эффект услуги (деятельности) потребляется в процессе предоставления услуги, а потребительная стоимость услуги исчезает» [11, с. 19].

Для полного представления о понятии услуг необходимо указать на противоположные мнения относительно сущности услуг. Так Ю.Х. Калмыков полагал, что подряд является разновидностью услуг. Подобного суждения придерживался А.Ю. Кабалкин, который писал «…представляется допустимым рассматривать выполнение работ в качестве разновидности обязательств по оказанию услуг, исходя главным образом из того, что любая услуга невозможна без выполнения определенной работы» [4, с. 11].

Выводы. Рассмотрев отдельные суждения о месте, понятии и признаках услуг в цивилистической науке, можно сделать вывод о том, что на сегодняшний день отсутствует единый подход к определению услуг, их признаков, а также квалификации услуг по четко установленным критериям. Решение данной задачи позволит не только ученым-юристам, но и практикам рассматривать вопросы, касающиеся определения услуг без существующих коллизионных проблем. Кроме того, необходимо указать, что в качестве понятия услуг как объекта обязательственных отношений можно рассматривать следующее его определение: услуга – разновидность объектов гражданских правоотношений, выражается в виде определенной правомерной операции, т.е. в виде ряда действий исполнителя либо в деятельности, являющейся объектом обязательства, имеющей нематериальный эффект.

Список литературы

1. Алексеев А. А. Гражданское право / А. А. Алексеев. – М. : ТК Велби ; Екатеринбург : Ин-т частного права, 2006. – 480 с.
2. Иванов Н. Н. Сфера услуг как объект исследования и управления / Н. Н. Иванов. – СПб., 2000. – 230 с.
3. Иоффе О. С. Советское гражданское право (курс лекций): отдельные виды обязательств / О. С. Иоффе. – Л., 1961. – 450 с.
4. Кабалкин А. Ю. Услуги в системе отношений, урегулированных гражданским правом / А. Ю. Кабалкин // Сфера услуг: гражданско-правовое регулирование : сб. ст. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – С. 1-19.
5. Маршалл А. Принципы политической экономики / А. Маршалл. – М., 1983. – Т. 1. – 245 с.
6. Менгер К. Основания политической экономии / К. Менгер // Австрийская школа политической экономии. – М., 1992. – 340 с.
7. Романова Е. Н. Гражданско-правовое содержание услуг / Е. Н. Романова // Учен. зап. Кабардино-Балкарского НИИ. – Нальчик, 1974 – Т. XXVI. – 259 с.
8. Санникова Л. В. Услуги в гражданском праве России / Л. В. Санникова. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 160 с.
9. Степанов Д. И. Услуги как объект гражданских прав / Д. И. Степанов. – М. : Статут, 2005. – 349 с.
10. Софина Т. Н. Сфера услуг: Трансформация в рыночной экономике / Т. Н. Софина. – СПб., 1999. – 129 с.
11. Шешенин Е. Д. Общие проблемы обязательства по оказанию услуг / Е. Д. Шешенин // Антология уральской цивилистика. 1925–1989 : сб. ст. – М. : Статут, 2001. – С. 346-353.

Статья поступила 06.04.2015 г.

***С.М.Клейменова*,** канд.юрид.наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОСЛУГИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Резюме
У статті розглянуті проблемні питання відносно послуг як об'єктів зобов'язальних правовідносин. Проаналізовані судження вчених-юристів та вчених-економістів до торканих проблем статті.

Ключові слова: послуги, критерії, замовник, виконавець, споживання, матеріальний та нематеріальний результат.

S.N. Kleymenova
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

SERVICES AS OBJECTS OF OBLIGATION LEGAL RELATIONSHIPS

Summary
In the article the problematic questions are considered in relation to the services as the object of obligatory legal relationships. Judgments of legal scholars and scientists-economists are analysed as to the problems viewed in the article.

Key words: services, criteria, customer, performer, consumability, realized and unrealized result.

УДК 349.6:502/504

Д.М. Сытников, канд. биол. наук, ст. науч. сотр., доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ОБЩЕСТВА

Регулирование общественных отношений в экологической сфере предусматривает решение задач правового обеспечения снижения отрицательных антропогенных воздействий и формирования гарантий реализации права на благоприятную окружающую среду. Автор анализирует современное состояние и структуру правового регулирования экологической сферы общества на различных уровнях. Показано, что необходимость рационального природопользования и предупреждения возникновения экологических конфликтов привела к интегрированию природно-ресурсного и природоохранного права при этом широкое распространение получил метод экологизации. Охрану окружающей среды на государственном уровне можно обеспечить путём применения организационно-правового механизма; неуклонно возрастает роль международного сотрудничества в экологической сфере на основе международно-правовых принципов и норм.

Ключевые слова: эколого-правовое регулирование, экологическая сфера общества.

Постановка проблемы. В наши дни мощь современной цивилизации стала опасной как для самого общества, так и для существования жизни на планете, в связи с чем, право, как наиболее эффективный инструмент социального регулирования становится одним из обязательных факторов экологически устойчивого развития. Интегральная задача исследований взаимодействия общества и природы заключается в формировании теоретических и практических основ анализа и поиска путей решения экологических проблем. Отдельного внимания при этом требует вопрос правового регулирования экологической сферы общества, как на национальном, так и на международном уровнях.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучению различных правовых аспектов взаимодействия общества и природы посвящены работы Тиунова О.И. (2011), Валеева Р.М. (2012), Боголюбова С.А. (2011, 2013, 2014), Гетьмана А.П. (2014) и др. В своих исследованиях авторы рассматривают правовое регулирование экологической сферы общества как один из ключевых элементов в преодолении глобального экологического кризиса.

Цель статьи – рассмотреть современное состояние и структуру правового регулирования экологической сферы общества на различных уровнях.

Изложение основного материала. Право, являясь универсальным регулятором общественных отношений, средством достижения компромисса и баланса частных и публичных экологических интересов, должно обеспечивать минимизацию социальных конфликтов, возникающих, в том числе, и на почве экологических проблем. Без правового регулятора невозможно устойчивое развитие общества, основанное на взаимосогласованном и сбалансированном экономическом развитии и сохранении окружающей среды. Именно право, с одной стороны, является необходимым средством реализации экологических приоритетов государства, а с другой – выступает инструментом, предметно формализующим их в национальной правовой системе. Среди главных задач современного экологического права выделяют следующие – формирование эффективных правовых гарантий для реализации права каждого на благоприятную окружающую среду и правовое обеспечение снижения загрязнения окружающей среды. К концептуальным задачам эколого-правового

© Д.М. Сытников, 2015

регулирования относят создание правовых условий для организации и развития системы экологического образования и воспитания, а также правовой основы для формирования экологической культуры. Юридическому сообществу сегодня отводят ведущую роль в распространении эколого-правовых ценностей, а также в решении экологических проблем и конфликтов [1, с. 23–27].

Экологическая сфера общества – это биосоциальное явление, подсистема общества, которая включает в себя такие элементы как экологическая деятельность, экологические потребности и способности, экологические отношения, экологическая форма общественного сознания, специализированные управленческие структуры и материально-техническая база. Общими задачами данной сферы является восстановление, сохранение и совершенствование природы, а также защита человека от негативных её проявлений и достижение ноосферного состояния биосферы. Правовое регулирование является неотъемлемой задачей экологической деятельности, которая составляет ядро современной экологической сферы жизни общества. Трансформация структуры общественных связей и взаимоотношений между обществом и природой в ходе экологической деятельности является главной предпосылкой изменения характера правового регулирования экологической сферы общества [2, с. 84–90]. Эффективное регулирование общественных отношений в экологической сфере связано как с экологической безопасностью государств, так и с возникновением новых вызовов на других уровнях (генно-модифицированные организмы, проблемы биоэтики, трансграничное и глобальное загрязнение и др.).

Известно, что правовое регулирование взаимоотношений между обществом и природой претерпевало изменения по мере трансформации этих взаимоотношений. В его истории выделяют три этапа: природоресурсный, природоохранный и социально-экологический. В начале XX в. законодательство многих стран регулировало взаимоотношения общества и природы, в основном, путем установления особого режима охраны объектов природы, имеющих культурное, историческое, научное и природоохранное значение. С середины XX в., в связи с использованием природных ресурсов в крупных масштабах, увеличением антропогенного воздействия на природу, в правовом регулировании взаимоотношений общества и природы на первый план выдвигаются задачи рационального природопользования. Природоресурсное право – это система правовых норм, регулирующих природоресурсные отношения с целью рационального использования земельных, водных, лесных и фаунистических ресурсов для обеспечения потребностей хозяйства, а также для защиты права природопользователей и государства. К сожалению, разрушение биосферы продолжалось, что привело к появлению нового вида деятельности – охраны окружающей среды, согласно которому сформировалась и новая отрасль права – природоохранное право и начался природоохранный этап взаимодействия общества и природы. Природоохранное право – это система правовых норм, регулирующих общественные отношения с целью охраны природы и защиты окружающей среды от разрушительного воздействия хозяйственной деятельности человека. В 1980-е гг. возникает новая концепция, согласно которой главной задачей во взаимоотношениях между обществом и природой является создание такой системы рационального природопользования, которая предупреждала бы саму возможность возникновения экологических конфликтов. На этом этапе природно-ресурсное и природоохранное право интегрируются. Так возникает социоэкологическое право – система правовых знаний и норм в области охраны окружающей среды и природопользования, которые устанавливают и регулируют отношения в этой области между государством, с одной стороны, и объединениями, предприятиями, организациями, отдельными гражданами – с другой стороны, с целью гармонизации взаимоотношений между обществом и природой, и обеспечения высокого качества среды существования. Таким образом, экологическое право является не только системой правовых норм, но и системой правовых знаний в экологической сфере жизни общества. С одной стороны, оно является самостоятельной отраслью системы права, а с другой – отдельным подразделом юридической науки и социальной экологии [3].

В реальных условиях правового регулирования общественные отношения могут быть объектом нескольких отраслей: видовое разнообразие общественных отношений требу-

ет дополнительных механизмов для группировки норм по отраслям и институтам, и в этом случае решить задачу помогает метод правового регулирования. Методы правового регулирования разделяют на виды: императивный, диспозитивный, рекомендательный, поощрительный, субординационный и др. [4, с. 318–322].

Возникновение правового регулирования экологических отношений стало результатом эволюции природоресурсных отношений, отражающих нарастающую глобальную проблему «человек – общество – природа». По мнению Боголюбова С.А. участники правореализации должны понимать возможности экологического права и законодательства в управлении окружающей средой, которые не являются безграничными, обусловлены экономическими условиями жизни и зависят от уровня научно-технического прогресса. Кроме того, автор отмечает, что позиция о комплексном характере регулирования экологической сферы общества представляется ряду учёных дискуссионной, поскольку в названии «экологический» видится лишь природоохранный аспект; особенно трудно воспринимается также включение в экологическое право (и законодательство) земельного, лесного, водного права (и законодательства). Понимание экологического права и законодательства как сложной и комплексной отрасли права, состоящей из природохранной и природоресурсной частей, позволяет видеть в них общий предмет, методы, вычленить в них экологическую сферу общества и не разделять искусственно природоохранение и природопользование. Для экологического законодательства характерны определенные общие положения, признаки, принципы, специфические юридические понятия и обозначающие их эколого-правовые термины, определяющие особый режим регулирования [5, с. 35–59; 6, с. 21–28].

По современным представлениям, в юридической литературе, охрану окружающей среды можно обеспечить путём применения комплекса организационных, правовых и экономических мероприятий, направленных на восстановление разрушенных объектов окружающей природной среды, снижение уровня антропогенной нагрузки на экосистемы, восстановление природных ресурсов и обеспечение их рационального использования. Комплекс таких мероприятий рассматривается как организационно-правовой механизм охраны окружающей среды, который состоит из двух системообразующих элементов – институционного (система государственных и общественных институтов, осуществляющих управление) и функционального (проведение экспертизы, контроля, нормирования и стандартизации, ведение кадастров, учёт природных ресурсов, мониторинг и т.д.). При этом организационно-правовой механизм рассматривается как: экологическое управление (управление природопользованием и охраной окружающей среды); управление и контроль в сфере природопользования и охраны окружающей среды; государственное управление в отрасли охраны окружающей среды; государственное управление в сфере природопользования, охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности [7, с. 56–109].

Правовой основой управления в сфере экологии, наряду с нормами экологического права, являются также нормы административного права. Первые призваны отображать специфику предмета, объектов, субъектов и принципов правового регулирования общественных отношений в этой сфере. Вторые определяют общие цели, задания и функции государственных общественных отношений управленческого характера, складывающиеся в сфере исполнительной власти, внутриорганизационной деятельности других государственных органов, а также в процессе осуществления общественными организациями внешних юридическо-властных полномочий. По предмету регулирования социальных процессов нормы административного права являются общими, а нормы экологического права – специальными, обеспечивающими более конкретное регулирование одного и того же предмета [7, с. 60]. В данном случае речь идёт о так называемом методе экологизации с помощью которого экологическое право способно воздействовать и на другие отрасли права, например, уголовное и гражданское право. Этот метод рассматривают как проявление общеэкологического, природоохранного подхода ко всем без исключения событиям и явлениям общественного бытия, ко всем аспектам человеческого поведе-

ния. Поэтому двойственное назначение и местонахождение в экологическом праве норм, направленных на охрану окружающей среды и рациональное использование природных ресурсов, не должно вызывать сомнений. Метод экологизации всех отраслей права, в том числе и международного, является объективной необходимостью, обусловленной угрожающей человечеству глобальной экологической ситуацией [6, 32–37; 8, с. 33–39].

По мнению А.П. Гетьмана и других исследователей управление в сфере экологии имеет комплексный характер, поэтому только объединение различных видов деятельности, средств и методов управленческого влияния даст возможность обществу и государству решить задачу перехода на устойчивое развитие. Отличительной особенностью современного периода развития общественных отношений в сфере охраны окружающей среды считают участие негосударственного сектора в решении экологических проблем, в том числе и стоящих перед мировым сообществом [7, с. 56–109].

Восстановление и сохранение динамического равновесия социоекосистемы – это глобальная, общечеловеческая проблема, поэтому сегодня возрастает значение международного сотрудничества в области охраны окружающей среды, формирования и юридического закрепления корректных норм поведения государств в сфере взаимоотношений с природой. Международное экологическое право представляет собой совокупность международно-правовых принципов и норм, регулирующих международные экологические отношения между субъектами международного права, то есть отношения по поводу охраны окружающей среды, рационального природопользования, обеспечения экологической безопасности и обеспечения соблюдения экологических прав человека.

Одной из отличительных особенностей современного этапа развития международного экологического права является дальнейшее расширение круга международных отношений, регулируемых данной отраслью международного права. Непосредственным итогом этого процесса явилось дополнение двух традиционных предметных областей регулирования (отношений по поводу охраны окружающей среды и рационального природопользования) двумя новыми – отношениями по обеспечению экологической безопасности и обеспечению соблюдения экологических прав человека [9, с. 23–38].

Принципы международно-правового регулирования охраны окружающей среды можно разделить на общие и специальные. Принципы общего характера – это основные принципы международного права, его базовые положения, присущие регулированию отношений между субъектами международного права независимо от специфики этих отношений. Другая часть общепризнанных принципов и норм международного права – это положения специального характера, предназначенные обеспечивать функционирование не всей его системы, а отдельных ее отраслей. Они имеют специфику, обусловленную характером регулируемых данными принципами отношений. К принципам международного экологического сотрудничества, которые необходимо учитывать при дальнейшем регулировании экологической сферы общества, относят следующие: 1) каждое государство имеет право на использование окружающей среды и природных ресурсов, находящихся на его территории, для целей развития и обеспечения нужд своих граждан; 2) экологическое благополучие одного государства не может обеспечиваться за счет других государств или без учета их интересов; 3) хозяйственная деятельность на территории государства не должна наносить ущерб окружающей среде, как в пределах, так и за пределами его юрисдикции. Экономическая взаимозависимость стран и международная торговля предполагают использование новейших технологий и экологически чистых производств, осуществление эффективных способов национального и международного экологического контроля, извещение сопредельных и иных государств о чрезвычайных вредных выбросах в окружающую среду, возмещение другим странам и юридическим лицам причиненного экологического ущерба; 4) недопустимы любые виды хозяйственной и иной деятельности, экологические последствия которой непредсказуемы для окружающей среды. Этот принцип тесно связан с предыдущими принципами и предполагает осторожность при осуществлении генно-инженерной деятельности, клонировании объектов животного мира, переброске и запруживании рек, а также необходимость усиления государственной экологической

экспертизы, нацеленной на предотвращение негативных экологических решений; 5) государства должны оказывать друг другу помощь в чрезвычайных экологических ситуациях; 6) все споры, связанные с проблемами окружающей среды, должны разрешаться мирными средствами. Человечество сформулировало немало призывов подобного рода и принимает нередко согласованные меры для их претворения в жизнь в условиях уважения, соблюдения международного права и признания, учета взаимных интересов и национального законодательства участников международных отношений, складывающихся в экологической сфере.

Цивилизованность и эффективность национального правового регулирования зависят от того, как страны реализуют рекомендации международного права, имплементируют его в свое законодательство. Внедрение международных воззрений и представлений в национальное право не обязательно должно быть увязано с внесением изменений и дополнений в национальное законодательство, которое и так насыщено ими, но нуждается в существенном повышении эффективности реализации путем конкретизации требований, обеспечении действия правоохранительного и природоохранного механизмов, неотвратимости ответственности за экологические правонарушения [5, с. 35–59]. Развитие международного права по охране окружающей среды происходит в основном договорным путем. Особенностью международного права по защите окружающей среды является применение международных актов (деклараций, стратегий, принципов поведения и т.п.), что часто называют «мягким правом». Типична в этом плане Стокгольмская Декларация ООН по проблемам окружающей среды 1972 г., которая впервые на глобальном уровне определила подходы к решению экологических проблем. Не обладая обязательной юридической силой, это право безусловно имеет большое влияние. Аналогично оценивают и Декларацию (свод согласованных принципов международного сотрудничества по охране окружающей природной среды) принятую на Конференции ООН по окружающей среде и развитию в 1992 г. (Рио-де-Жанейро) [3].

Ключевую роль в координации международного сотрудничества в целях охраны окружающей среды играет орган – Программа ООН по окружающей среде (ЮНЕП). Деятельность структур ООН по указанным направлениям проявляет себя как метод (способ) сотрудничества государств по формированию и развитию группы норм, регулирующих общественные отношения в сфере охраны окружающей среды (международного экологического права) в рамках нового, формирующегося института – управления в сфере охраны окружающей среды. Целенаправленное воздействие государств на международные отношения в указанной сфере охватывает, таким образом, международно-правовое регулирование, координацию и организацию сотрудничества в сфере охраны окружающей среды [10, с. 60–77].

Правовое регулирование окружающей среды в силу многоаспектности и сложности отношений, складывающихся в этой сфере, настолько показательно, что может служить определенной иллюстрацией значительных усилий международного сообщества государств решать глобальные проблемы на основе сотрудничества. Предметом правового регулирования международных отношений в сфере охраны окружающей среды является ее рациональное использование и воспроизводство в целях экологической безопасности и устойчивого развития. Предмет правового регулирования охраны окружающей среды как окружающей человека природной среды определяет содержание институтов данной отрасли права [11, с. 70–73].

Национальное экологическое право ощущает влияние международного права, имеющего приоритетный характер по отношению к национальным нормам. Поскольку исчерпывающего перечня экологических общепризнанных принципов и норм международного права не существует, их учёт в правотворческой и правоприменительной деятельности достаточно затруднён. Активизация международных связей государств предполагает более развернутое рассмотрение теоретической и практической проблемы соотношения международных принципов и национальных требований в экологической сфере, их взаимного воздействия друг на друга. Нацеленность общества на интеграцию в мировое

сообщество предполагает расширение творческого использования зарубежного опыта природопользования, выражающегося в применении международных и зарубежных эколого-правовых институтов, их сближении, гармонизации, унификации, внедрении в отечественную практику. Вместе с тем на формирование норм и принципов международного права в экологической сфере влияют на соответствующие национальные нормы и принципы, которые, будучи заложенными в национальное законодательство и опробированными на практике, поставляют международному сообществу свои идеи, свой как положительный, так и отрицательный опыт.

Одной из основных проблем взаимодействия международного и национального правового регулирования экологической сферы является сочетание принципов необходимости глобальной охраны окружающей среды, всеобщего рационального использования природных ресурсов и обеспечения суверенитета, целостности и устойчивого развития отдельных государств [5, с. 35–59].

Юридические противоречия выражаются в разном правопонимании, в неправомерных действиях государственных, межгосударственных и общественных структур, в притязаниях и действиях существующего правопорядка. Коллизии выражаются в контрастных различиях правовых взглядов и позиций, в столкновении норм и актов внутриправовой системы, в неправомерных действиях внутри механизма публичной власти между государственными и иными институтами и органами, в расхождениях между нормами иностранных законодательств, в спорах между государствами и противоречиях между нормами национального и международного права [12, с. 34, 43, 346; 13].

В то же время, определяются способы правомерного воздействия на государства в целях их вовлечения в договоры по вопросам охраны окружающей среды [14, с. 50–58]. Этим самым расширяется круг участников международных договоров, предметом которых являются правоотношения в сфере решения экологических проблем. Вместе с тем расширяется и нормативная база регулирования соответствующих отношений. Для расширения нормативной сферы регулирования внутригосударственных отношений в сфере экологии также полезно обращение к опыту осуществления кодификации, проводимой на международном уровне. Кодификация международного права содействует установлению – на экономически и политически созревшей современной основе – более точного содержания универсальных международных договоров, большей предметности отраслей международного права, конкретизации объектов международно-правового регулирования с учетом достигнутого уровня волеизъявления государств [15, с. 50–58]. Кодификацию рассматривают как специфическую разновидность метода правового регулирования.

Выводы. Современное экологическое право сосредоточено над задачами правового обеспечения снижения отрицательных антропогенных воздействий и формирования гарантий реализации права на благоприятную окружающую среду. Регулирование общественных отношений в экологической сфере связано с экологической безопасностью государств и с возникновением новых экологических вызовов на других уровнях. Концептуальной задачей правового регулирования экологической сферы общества остаётся задача формирования экологической культуры.

Необходимость рационального природопользования и предупреждения возникновения экологических конфликтов привела к интегрированию природно-ресурсного и природоохранного права. Широкое распространение получил метод экологизации с помощью которого экологическое право воздействует и на другие отрасли права. Сегодня этот метод рассматривают как проявление общеэкологического, природоохранного подхода ко всем без исключения событиям и явлениям общественной жизни.

По современным представлениям охрану окружающей среды можно обеспечить путём применения организационно-правового механизма, который состоит из двух системообразующих элементов – институционного (система государственных и общественных институтов, осуществляющих управление) и функционального (проведение экспертизы, контроля, нормирования и стандартизации, ведение кадастров, учёт природных ресурсов, мониторинг и т.д.).

Возрастает роль международного сотрудничества в экологической сфере на основе международно-правовых принципов и норм, регулирующих отношения между субъектами международного права по поводу охраны окружающей среды, рационального природопользования, обеспечения экологической безопасности и соблюдения экологических прав человека.

Список литературы

1. Нарышкин С. Е. О значении экологического права и законодательства в решении задач охраны окружающей среды / С. Е. Нарышкин // Право и экология (Москва, 23–24 мая 2013 г.) / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, С. А. Боголюбов. – М. : Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации : ИНФРА-М, 2014. – С. 23-27.
2. Сытников Д. М. Экологическая сфера в структуре современного общества / Д. М. Сытников // Правова держава. – 2014. – № 18. – С. 84-90.
3. Васюкова Г. Т. Екологія : підручник / Г. Т. Васюкова, О. І. Грошева. – К. : Кондор, 2009. – 524 с.
4. Матузов Н. И. Теория государства и права / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Дело АНХ, 2009. – 528 с.
5. Боголюбов С. А. Сочетание правовых международных и национальных терминов и принципов в экологической сфере / С. А. Боголюбов // Международно-правовое и национальное регулирование экологической сферы общества : сб. ст. / сост.: Ю. С. Шемшученко, С. А. Боголюбов. – М. : Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 2011. – С. 35-59.
6. Боголюбов С. А. Актуальные проблемы экологического права : учеб. [для магистров] / С. А. Боголюбов. – М. : Юрайт, 2011. – 607 с.
7. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / А. П. Гетьман, А. К. Соколова, Г. В. Анісімова [та ін.] ; за ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2014. – 784 с.
8. Боголюбов С. А. Экологизация законодательства, государства и общественной жизни / С. А. Боголюбов // Право и экология (Москва, 23–24 мая 2013 г.) / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, С. А. Боголюбов. – М. : Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации : ИНФРА-М, 2014. – С. 33-39.
9. Международное экологическое право : учебник / отв. ред. Р. М. Валеев. – М. : Статут, 2012. – 639 с.
10. Тиунов О. И. Предмет, система и принципы международного права / О. И. Тиунов // Международно-правовое и национальное регулирование экологической сферы общества : сб. ст. / сост.: Ю. С. Шемшученко, С. А. Боголюбов. – М. : Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 2011. – С. 60-77.
11. Международное право. Особенная часть : учеб. [для вузов] / отв. ред. Р. М. Валеев, Г. И. Курдюков. – М. : Статут, 2010. – 624 с.
12. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право : учеб. и науч.-практ. пособие / Ю. А. Тихомиров. – М., 2005. – 394 с.
13. Хлуденева Н. И. Коллизии в экологическом праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 – земельное право; природоресурсное право; аграрное право; экологическое право / Н. И. Хлуденева. – М., 2007. – 26 с.
14. Нурмухаметова Э. Ф. Способы воздействия на государства с целью вовлечения их в договоры в области охраны окружающей среды / Э. Ф. Нурмухаметова // Гос. и право. – 2005. – № 2. – С. 50-58.
15. Вылегжанин А. Н. К учету международно-правового опыта в работе по кодификации морского законодательства России / А. Н. Вылегжанин, Р. А. Каламкарян // Гос. и право. – 2005. – № 3. – С. 49.

Статья поступила 17.04.2015 г.

Д.М. Ситніков, канд. біол. наук, ст. наук. співроб., доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ СУСПІЛЬСТВА

Резюме

Регулювання суспільних відносин в екологічній сфері передбачає вирішення задач правового забезпечення зниження негативних антропогенних впливів та формування гарантій реалізації права на сприятливе оточуюче середовище. Автор аналізує сучасний стан та структуру правового регулювання екологічної сфери суспільства на різних рівнях. Показано, що необхідність раціонального природокористування і попередження виникнення екологічних конфліктів призвела до інтегрування природно-ресурсного та

природоохоронного права при цьому широке розповсюдження отримав метод екологізації. Охорону довкілля на державному рівні можна забезпечити шляхом застосування організаційно-правового механізму; неухильно зростає роль міжнародного співробітництва в екологічній сфері на основі міжнародно-правових принципів і норм.

Ключові слова: еколого-правове регулювання, екологічна сфера суспільства.

D. M. Sytnikov, Candidate of Biological Sciences, Senior Scientist,
Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

FEATURES OF LEGAL REGULATION IN ECOLOGICAL SPHERE OF SOCIETY

Summary

Regulation of social relations in the environmental field provides a solution to problems of legal support to reduce negative human impacts and the formation of guarantees of the right to a healthy environment. The author analyzes the current state and the structure of the legal regulation of ecological spheres of society on different levels. It is shown that the need for environmental management and the prevention of environmental conflicts led to the integration of natural resource and environmental law while the so-called ecological method received widespread. Environmental protection at the state level can be achieved through the application of organizational and legal mechanism; steadily increasing the role of international cooperation in the environmental field on the basis of international legal principles and norms.

Key words: ecological and legal regulation, environmental sphere of society.

УДК 349.6

О.В. Толкаченко, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОНЯТТЯ МОРСЬКИХ РЕСУРСІВ

Статтю присвячено систематизації знань та визначенню поняття морських ресурсів на основі аналізу теоретичних положень екологічного права та ключових положень міжнародного і національного законодавства України.

Ключові слова: морське середовище, морські ресурси, морська екосистема, водні живі ресурси.

Постановка проблеми. Велике значення для забезпечення повноцінної життєдіяльності людини має сприятливе наколишнє середовище. Воно в цілому та окремі його об'єкти використовуються для задоволення різних потреб, починаючи з продовольчих ресурсів і закінчуючи потребами людини в відпочинку та оздоровленні. Людство здавна використовувало рибні ресурси у вигляді їжі, водну гладь моря для транспортування вантажів і перевезення пасажирів, а узбережжя в оздоровчих і культурних цілях. Отже, вся ця діяльність напряму пов'язана з використанням морського середовища, до складу якого входять морські біологічні ресурси та морська акваторія.

З розвитком промислового рибальства стало зрозуміло, що морські біологічні ресурси, хоча і поновлювані, не безмежні, і вони потребують раціонального використання і охорони.

З одного боку проблеми сучасного рибальства пов'язані із загостренням боротьби за ресурси, яка викликана погіршенням стану цих ресурсів і надмірною інтенсивністю їх експлуатації. З другого боку значний негативний вплив на морське середовище та його біологічні ресурси чинить забруднення вод морів через організацію і експлуатацію судноплавства, що приводить до загибелі рибних резервів, зараженню їх шкідливими речовинами, неминучого руйнування і вичерпання їх запасів.

І це ще не всі проблеми, пов'язані з морським середовищем. До першочергових проблем охорони та відновлення морського середовища також можна віднести: діяльність держав, юридичних і фізичних осіб щодо розробки ресурсів морського дна та захоронення відходів, зниження якості рекреаційних ресурсів, інтенсифікації негативних геологічних процесів тощо. Все це призводить до негативних процесів, які врешті-решт впливають на життя і здоров'я населення.

Безумовно, для поліпшення ефективності правового регулювання в галузі охорони і відновлення морського середовища, збереження і відтворення морських біоресурсів, визначення правового режиму цих природних об'єктів постає потреба в визначенні поняття та класифікації морських ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу водних об'єктів, використання і охорони морських ресурсів та відтворення довкілля морей у загальному вигляді було предметом аналізу фахівців з екологічного та міжнародного морського права, таких як: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, С.О. Боголюбов, М.М. Бринчук, М.І. Васильєва, А.П. Гетьман, О.Л. Дубовик, М.І. Єрофеєв, І.І. Каракаш, О.С. Колбасов, Ю.М. Колосов, В.М. Корецький, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, В.В. Петров, В.К. Попов, О.В. Чорноус, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга та інші. Безпосередньо питанням використання й охорони водних живих ресурсів та природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України були присвячені роботи Т.В. Григор'євої та І.В. Вітовської. Поряд з цим, виявляється нерозкритим питання щодо визначення поняття та класифікації морських ресурсів на основі теоретичних досліджень та чинного законодавства України, що сприятиме визначенню правового режиму цих природних об'єктів.

© О.В. Толкаченко, 2015

Метою цієї статті є систематизація знань, наукових точок зору та аналіз національного законодавства України з врахуванням положень міжнародного морського права щодо визначення поняття морських ресурсів.

Виклад основного матеріалу. З точки зору еколога-правознавця, В.В. Петров зазначав: «будь-яка ділянка природи – природний комплекс, але до категорії спеціально охоронюваних входять лише ті, відносно яких відбулося рішення компетентних органів держави... Окремими актами уряду встановлюється спеціальна охорона природних комплексів морів...» [1, с. 59]. В чинному законодавстві України акваторія визначається як: «водний простір водойми чи моря, обмежений природними, штучними або умовними кордонами» [2]. *Море* визначається як *рибогосподарський водний об'єкт,* що використовується для рибогосподарських потреб [3, ст. 1; 4]. До рибогосподарських водних об'єктів, згідно ст. 26 Закону України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 року № 2894-III [5], належать усі поверхневі, територіальні і внутрішні морські води, які використовуються (можуть використовуватися) для промислового добування, вирощування чи розведення риби та інших об'єктів водного промислу або мають значення для природного відтворення їх запасів, а також виключна (морська) економічна зона та акваторія у межах континентального шельфу України. Внутрішні морські води і територіальне море (з лиманами та естуаріями), виключна (морська) економічна зона України відносять до *рибогосподарських водних об'єктів загальнодержавного значення*, згідно ст. 13 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів».

В цілому, з огляду на характеристики, визначені І.І. Каракашем щодо об'єктів екологічного права (природне походження, взаємозв'язок з екологічною системою природи та виконання функцій життєзабезпечення) [6, с. 46], морське середовище та його природні ресурси є об'єктами екологічного права. А враховуючи класифікацію об'єктів екологічного законодавства, надану І.І. Каракашем [6, с. 49], морське середовище може бути визначене природним комплексом, в межах якого функціонує декілька видів живих та неживих природних ресурсів.

Сукупність живих морських організмів та середовища моря, що взаємодіють між собою, визначається в чинному законодавстві України як *морська екосистема* [2]. Сукупність водних живих організмів (риб, водних тварин та інших водних організмів), які постійно або на окремих стадіях свого розвитку перебувають у воді, знаходячись при цьому у стані природної волі, напіввільних умовах чи неволі, можуть бути об'єктами використання в межах державної юрисдикції та за лаконічним визначенням Т.В. Григор'євої є *водними живими ресурсами* [7, с. 11]. Враховуючи обмеження даного дослідження поняттям морського середовища та його охорони, увага буде сконцентрована на морських біоресурсах, які є різновидом водних живих ресурсів.

Морські біологічні ресурси можуть бути визначені як необхідна складова *біологічного різноманіття* Чорного та Азовського морів. У відповідності до част. 2 Преамбули Концепції збереження біологічного різноманіття України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 1997 року № 439 [8], це різноманіття є *національним багатством України*, що забезпечує екосистемні та біосферні функції живих організмів, їх угрупувань та формує середовище життєдіяльності людини. Морські біоресурси є об'єктами права власності українського народу [9, ст. 13; 5, ст. 4] та природними ресурсами загальнодержавного значення [5, ст. 5].

Згідно з положеннями Конвенції ООН з морського права (1982) [10], морські ресурси поділяються на дві категорії: 1) *живі ресурси*, до яких входять об'єкти тваринного та рослинного світу. Зокрема, поняття «морський біоресурс» вживається в цій статті як загальна еколого-правова категорія щодо об'єктів тваринного та рослинного світу морської екосистеми;

2) *неживі ресурси*, що включають до свого складу корисні копалини та мінеральні ресурси. І.В. Вітовська зазначила з приводу цієї категорії морських ресурсів, що: «міжнародне право відмежовує ці поняття. Мінеральні ресурси – це «ресурси на місці», тобто ресурси в місці їх залягання, а корисні копалини – це вилучені з місця залягання мінеральні ресурси» [11, с. 8].

Т.В. Григор'єва надала більш розширену класифікацію водних живих ресурсів, відповідно до якої вони можуть поділятися на категорії залежно від:

1. *Біологічних властивостей* (до речі, біологічні ресурси визначаються в чинному законодавстві як «біологічні компоненти біосфери, що можуть бути використані для отримання людьми матеріальних та інших благ» [2]) – на риби, круглороті (міноги й міксини) водні безхребетні, морські ссавці, вищі водні рослини та інші водорості [7, с. 4]. За критерієм біологічних властивостей, на нашу думку І.В. Вітовська надала більш уточнену класифікацію на: живі та неживі ресурси (водні (морські) живі ресурси, рибні ресурси, промислові ресурси тощо) [11, с. 4, 8].

2. *Середовищних ознак,* що вказують на стан існування водних живих ресурсів щодо навколишнього природного середовища – на морські, морські прибережні, озерні, річні та інші [7, с. 4].

На додаток до цього, в юридичній науці прийнято розрізняти *за територіальним розташуванням* ті морські ресурси, що мешкають: у водах, які покривають морське дно, на морському дні та в надрах морського дна. Дана класифікація морських ресурсів відповідає *двом категоріям водних біологічних ресурсів*, визначеним у ст. 12 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»: 1) водні біоресурси, які перебувають в умовах природної волі внутрішніх морських вод, територіального моря, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, транскордонних вод та внутрішніх рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), розташованих на території більш як однієї області та у водах за межами юрисдикції України; 2) водні біоресурси, які перебувають у водних об'єктах у межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також види, занесені до Червоної книги України [3, ст. 12].

3. *Цілей використання* – на ресурси промислового, любительського і спортивного використання [7, с. 4].

Дану класифікацію можна добавити також *рекреаційними ресурсами*, які у Розділі І Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, затвердженої Законом України від 22 березня 2001 року № 2333-III визначаються як об'єкти та явища природного і антропогенного походження, що використовуються для оздоровлення, відпочинку і туризму [2].

Висновки. В цілому, з'ясування поняття морських ресурсів є передумовою для проведення наступних наукових досліджень щодо правового режиму цих об'єктів, а класифікація природних об'єктів, на думку В.К. Попова, сприяє визначенню правового режиму кожного виду природного об'єкта [12, с. 15], що є важливим з огляду на різноманіття морських біологічних ресурсів та екосистемні зв'язки між ними у морському середовищі. З практичної точки зору, така класифікація є важливою враховуючи те, що Україна є державою походження анадромних видів риб – осетра, севрюги, білуги, шипа, азово-чорноморського (дунайського) оселедця, вирезуба, атлантичного лосося, дунайського лосося та інших [3, ст. 18].

Забруднення морського середовища призводить до скорочення продовольчих ресурсів, рибних запасів, та їх зараженню шкідливими для людини речовинами. У випадку забруднення морського середовища шкода наноситься всьому промисловому/харчовому ланцюжку: забруднення води – загибель місць нересту – виснаження рибних запасів, або в іншому випадку забруднення води – захворювання риби – захворювання людини. Так, японці зіткнулися з поширенням хвороби «мінамата»: «...речовиною, яка викликає це захворювання, вважається органічна ртуть... Така ртуть отруює рибу, улюблену їжу японців. Споживання отруєної риби протягом тривалого часу призводить до захворювання» [13, с. 48]. На національному рівні України, у част.14 розд.III Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів від 22 березня 2001 року зазначено про негативні наслідки незбалансованості господарської діяльності, що: «призвела до зменшення кормової бази, кількості нерестовищ, місць нагулу й існування риби та інших живих водних організмів. Нераціональне видобування риби та морепродуктів, незадовільне виконання заходів, спрямованих на їх відтворення, спричинили зменшення їх біологічної продуктивності та збіднення видового складу». Таким чином, благополуччя людини залежить від стану морської екосистеми в економічному, екологічному та соціальному аспектах. Її охорона є важливим завданням держави та громадськості на національному та міжнародному рівнях.

Список літератури

1. Природноресурсовое право и правовая охрана окружающей среды : учебник / под ред. В. В. Петрова. – М. : Юрид. лит., 1988. – 512 с.
2. Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів : Закон України від 22 березня 2001 р. № 2333-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 28. – Ст. 135.
3. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3677-VI // Голос України. – 2011. – 3 серп.
4. Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря : Наказ Державного комітету рибного господарства від 8 грудня 1998 р. № 164 // Офіц. вісник України. – 1999. – № 10. – С. 99.
5. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.
6. Экологическое право Украины : курс лекций / под ред. И. И. Каракаша. – О. : Латстар, 2001. – 478 с.
7. Григор'єва Т. В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Т. В. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
8. Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 1997 р. № 439. – Режим доступу: http://www. zakon.rada.gov. ua'laws/show/439-97-п
9. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Конвенція ООН з морського права : прийнята 10 грудня 1982 р. у Монтего-Бей на Ямайці, ратифікована Законом України від 3 червня 1999 р. № 728-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 254.
11. Вітовська І. В. Правове регулювання використання природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / І. В. Вітовська ; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Х., 2004. – 20 с.
12. Екологічне право України : підручник / за ред. В. К. Попова, А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2001. – 480 с.
13. Сейдзо Тадагава. Некоторые вопросы экологического права в современной Японии / Тадагава Сейдзо // Вестник МГУ. Серия 11, Право. – 1997. – № 2. – С. 47-50.

Стаття надійшла 08.04.2015 р.

Е.В. Толкаченко, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОНЯТИЕ МОРСКИХ РЕСУРСОВ

Резюме

Статья посвящена систематизации знаний и определению понятия морских ресурсов на основе анализа теоретических положений экологического права и ключевых положений международного и национального законодательства Украины.

Ключевые слова: морская среда, морские ресурсы, морская экосистема, водные живые ресурсы.

O.V. Tolkachenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

CONCEPT OF THE MARINE RESOURCES

Summary

The article is devoted to the knowledge classification and the definition of the marine resources concept based on the analysis of the theoretical principles of the environmental law and key regulations of the international and national legislation of Ukraine.

Key words: marine environment, marine resources, marine ecosystem, water living resources.

УДК 349.22

В.І. Труба, канд. юрид. наук, доцент, декан ЕПФ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

О.М. Потопахіна, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті визначається юридична природа трудового договору у сучасних соціально-економічних умовах. Аналізуються відмінності трудового договору від суміжних цивільно-правових договорів, пов'язаних із працею.

Ключові слова: трудовий договір, цивільно-правові договори про працю, юридична природа трудового договору.

Постановка проблеми. Зміни у структурі ринку праці та в організації праці призводять до зміни форм праці як у межах, так і поза сферою трудових відносин. Одним із наслідків, пов'язаних із змінами у структурі ринку праці, організації праці та неефективним застосуванням законодавства, є поширення категорії працюючих, які насправді є найманими працівниками, але позбавлені захисту у рамках трудових відносин через укладення цивільно-правових договорів, пов'язаних із працею (договору підряду, договору доручення та ін.).

У таких умовах залишається актуальним питання про відмінності трудового договору від цивільно-правових договорів про працю, оскільки в літературі висловлюється думка, що в умовах ринкової економіки трудовий договір фактично замінений цивільно-правовим договором про працю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трудового договору завжди були в центрі уваги науковців. Теоретичні та практичні питання правового регулювання трудового договору досліджують у своїх роботах представники науки трудового права: Н.Б. Болотіна, Є.М. Бондаренко, Ю.В. Баранюк, В.С. Венедиктов, Л.П. Гаращенко, С.Ю. Головіна, К.Н. Гусов, О.В. Данилюк, С. В. Дріжчана, В.В. Єршов, О.О. Єршова, В. В. Жернаков, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, В.М. Лебедєв, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, І. П. Лаврінчук, О. В. Макогон, О. М. Могильний, С.П. Маврін, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, В.Г. Ротань, Б.А. Римар, С.О. Сільченко, О.В. Смирнова, М. П. Стадник, В.М. Толкунова, Г.І. Чанишева, Є.Б. Хохлов, Н.М. Хуторян, О.М. Хуторян та ін.

Метою даної статті є визначення юридичної природи трудового договору у сучасних соціально-економічних умовах та його співвідношення із суміжними цивільно-правовими договорами про працю.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна організація праці (далі МОП) приділяє значну увагу визначенню сфери трудових відносин. МОП визнає, що концепція трудових відносин однаково є присутньою в усіх правових системах і традиціях, хоча зобов'язання, права та пільги, пов'язані з трудовими відносинами, варіюються залежно від країни.

МОП рекомендує державам-членам передбачити чітке визначення умов, що застосовуватимуться для встановлення факту існування трудового правовідношення, наприклад таких, як підлягання або залежність.

МОП відзначає, що в інтересах усіх сторін, які беруть участь у функціонуванні ринку праці, забезпечити, щоб усе широке різноманіття домовленостей та умов, в яких праців-

© В.І. Труба, О.М. Потопахіна, 2015

ники виконують свою роботу або надають послуги, було поставлено у відповідні правові рамки. Для багатьох країн це є складним завданням через наявність одного з нижчезазначених факторів або їхнього поєднання:

- законодавство сформульовано нечітко, сфера його застосування надмірно обмежена або воно має інші слабкі боки;
- трудові відносини приховані у формі цивільних або комерційних домовленостей;
- трудові відносини мають невизначений характер;
- працівник насправді є найманим працівником, але незрозуміло, хто є його роботодавцем, які права має працівник і хто за законом зобов'язаний забезпечувати дотримання цих прав;
- не забезпечується дотримання і застосування законодавства.

Разом з тим, МОП визначає, що прихована зайнятість завдає шкоди інтересам працівників і роботодавців, є зловживанням, що суперечить гідній праці, і не повинна мати місце. У зв'язку з цим уряди, роботодавці та працівники повинні вживати активних заходів, щоб не допускати подібну практику, де б вона не мала місце.

МОП звертає увагу на необхідність чіткого формулювання законодавства, сфери його застосування. Законодавство та його інтерпретація повинні відповідати цілям гідної праці, а саме – сприяти кількісному зростанню і підвищенню якості зайнятості, вони повинні бути досить гнучкими, щоб не перешкоджати появі нових форм гідної зайнятості та сприяти такій зайнятості й економічному зростанню. Законодавчі та інші нормативно-правові акти повинні бути досить чіткими і точними, щоб приносити прогнозовані результати, проте водночас необхідно уникати створення жорстких структур і втручання у суто комерційні або суто незалежні підрядні відносини.

Проблема відмежування трудового договору від суміжних цивільно-правових правочинів, передусім договору підряду, набула актуальності у 20-х рр. минулого сторіччя[1]. Більшість авторів виділяли існуючі відмінності за двома групами ознак: юридичним та економічним.

Деякі дослідники розглядають трудовий договір як різновид цивільно-правового на підставі схожості цих договорів. При цьому висловлюється припущення, що в перспективі трудовий договір має трансформуватися у різновид цивільно-правового договору, коли усі трудові відносини будуть регулюватися нормами цивільного права, які у сукупності будуть утворювати відповідний структурний елемент цивільного законодавства, його інститут. [1, с.78]

Трудовий договір наділений цивільно-правовими властивостями. Так, із законодавчого визначення трудового договору випливає, що він завжди є двостороннім та взаємним (ст.21 КЗпП). Його сторонами є роботодавець і працівник, які пов'язані взаємними правами та обов'язками. Що стосується оплатності чи безоплатності, то виконання працівником функції, обумовленої трудовим договором, з позиції цивільного права є його матеріальним наданням роботодавцю, що тягне за собою зустрічне обов'язкове майнове надання з боку роботодавця у вигляді виплати працівнику заробітної плати за виконану роботу, виготовлену продукцію або відпрацьований робочий час.

Завдяки зазначеним та іншим схожим рисам досліджуваних договорів, останнім часом спостерігається підміна трудових відносин цивільно-правовими, що не тільки защемляє права працівника, а може спричинити несприятливі наслідки для роботодавця.

Аналіз чинного законодавства дозволяє виявити наступні відмінності трудового і цивільного договорів. Предметом трудового договору є виконання працівником певної робо-

[1] Барков И. Подряд, заказ и трудовой договор //Еженедельник советской юстиции (ЕСЮ). – 1924. - №44. – С.1049-1051; Варшавский К.М. Практический словарь по трудовому праву. – М., 1927. – С.123-130; Виленский А. Подряд и трудовой договор //ЕСЮ. – 1926. - №3. – С.70-73; Герцик Е. О юридическом разграничении трудового договора и договора подряда //Вопросы труда. – 1926. - №17; Зеленецкий А. Отличие подряда от трудового найма //ЕСЮ. – 1923. - №33. – С.748-750; Кусиков А. Трудовой договор и притворный договор комиссии //Вопросы труда. – 1928. - №3. – С. 61-65; Рейнке Н.Н. Трудовой договор и подряд //Право и жизнь. – 1925. - №2/3. – С.27-33; Троицкий И. Трудовой договор и «личный наем» //Право и жизнь. – 1925. - №6/7. – С.36-39; Он же. Подряд и трудовой договор //Вопросы труда. – 1924. - №10. – С.44-48 и др.

ти, визначеної угодою сторін трудової функції. Працівник зобов'язується виконувати певну роботу або займати певну посаду в організації, а роботодавець зобов'язується забезпечити його цією роботою, надавати засоби виробництва, обладнання, механізми тощо, давати конкретні завдання. Роботодавець має право доручити працівнику виконання будь-якого завдання в межах роботи, обумовленої трудовим договором. Водночас предметом цивільного договору про працю є матеріалізований продукт праці або завдання одноразового характеру. Тобто предметом такого договору є кінцевий результат праці (побудова будівля, підготований бухгалтерський облік тощо).

Трудовий договір укладається, як правило, на невизначений час і припиняється лише з підстав, передбачених законодавством. Строковий трудовий договір може укладатися лише у випадках, передбачених законом (ст.23 КЗпП). У цих нормах також виявляється спрямованість трудового законодавства до захисту найманого працівника. Цивільно-правові договори про працю укладаються щодо виконання певної роботи і вичерпуються виконаною роботою (послугою, продукцією).

Специфіка предмету визначає й дію договорів, що розглядаються, у часі: цивільно-правовий договір припиняється з моменту виконання сторонами прийнятих на себе обов'язків, трудовий договір носить триваючий характер, тобто, за загальним правилом, виконання сторонами своїх обов'язків стосовно один одного не припиняє дію договору.

Оскільки предметом трудового договору є реалізація здатності людини до праці, то зрозуміло, що ця властивість трудового договору може бути реалізована тільки самою людиною, і доручити реалізацію своєї власної здатності до праці іншій особі людина не може. Звідси випливає, що на стороні працівника у трудовому договорі завжди виступає жива людська особистість, фізична особа, яка особисто реалізує притаманну йому фактичну здатність до праці, так і увесь комплекс пов'язаних з цим фактом прав і обов'язків. Навпаки, сторонами цивільно-правового договору можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи.

Існують відмінності у порядку укладення, зміни та припинення трудового договору та цивільно-правових договорів про працю. Укладення, зміна та припинення трудового договору докладно регламентуються трудовим законодавством. З певними категоріями осіб роботодавець зобов'язаний укласти трудовий договір. Припинення трудового договору відбувається за підставами та у порядку, передбачених законодавством. Цивільно-правові договори укладаються за угодою сторін, з дотриманням принципів добровільності та рівності сторін та припиняють свою дію на підставах, визначених цивільним законодавством.

Працівник, уклавши трудовий договір, включається до штату організації та зобов'язаний підлягати правилам внутрішнього трудового розпорядку, затвердженим на конкретному підприємстві, або ж виконувати розпорядження роботодавця – фізичної особи. Трудові відносини регулюються правовими нормами різного рівня – від централізованого до локального. Недодержання таких правил розглядається як порушення трудової дисципліни, за що працівника може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності. У трудових правовідносинах роботодавець має дисциплінарну владу щодо працівника аж до звільнення. За порушення трудових обов'язків, що призвело до заподіяння майнової шкоди роботодавцеві, останній вправі притягнути працівника до матеріальної відповідальності та самостійно стягнути шкоду у розмірі середнього місячного заробітку працівника. У цивільних правовідносинах роботодавець не володіє дисциплінарною владою стосовно працівника. У разі заподіяння майнової шкоди стягнення проводиться у судовому порядку.

У процесі праці працівник зобов'язаний виконувати певну міру праці в певну частину робочого часу – норми праці, дотримувати правил охорони праці та виробничої безпеки. При виконанні цивільних договорів про працю нормування праці відсутнє, процес праці не регламентується правом і здійснюється особою самостійно на свій розсуд.

Законодавством про працю встановлюються норми та гарантії у сфері оплати праці, терміни виплати заробітної плати, правила індексації, компенсації заробітної плати у разі затримки її виплати. Законом України «Про оплату праці» передбачено дві сфери регулю-

вання заробітної плати – сфера державного і сфера договірного регулювання. У цивільно-правовому договорі розмір оплати праці (обсягу робіт) встановлюється угодою сторін.

Також між досліджуваними договорами існують відмінності щодо розподілу ризику втраченої, зіпсованої продукції, роботи без вини працівника, які за трудовим законодавством несе роботодавець. За цивільно-правовим договором такий ризик лежить на працівникові.

На працівника, який працює за трудовим договором, поширюються гарантії та пільги, передбачені трудовим законодавством. Роботодавець сплачує страхові внески до фондів соціального страхування за найманих працівників підприємства (у Пенсійний фонд України, соціальні страхові фонди). При цивільно-правовому договорі роботодавець також несе витрати за внесками на соціальне страхування, однак він виконує свій обов'язок відносно усього суспільства, а не працівників конкретного підприємства, фінансуючи соціальні фонди, з яких здійснюються виплати на підставі солідарного принципу.

Відрізняються способи захисту трудових і цивільних прав та інтересів. Фізична особа як суб'єкт цивільних правовідносин не може звернутися до комісії з трудових спорів для вирішення індивідуального трудового спору, не може брати участь у страйку.

Слід відзначити, що у проект Трудового кодексу України вперше включено норми про недійсність трудового договору або окремих його умов (ст.ст. 54,55) [2]. Механізм, передбачений проектом, відрізняється від механізму визнання правочину недійсним відповідно до норм Цивільного кодексу України. При визнанні трудового договору недійсним в інтересах працівника допускається припинення дії договору на майбутній час, а не з моменту укладення, як при визнанні недійсним цивільно-правового правочину. Проектом передбачено визнання недійсними окремих умов трудового договору, що не тягне за собою визнання недійсним трудового договору в цілому. Статтею 217 Цивільного кодексу передбачені правові наслідки недійсності окремих частин правочину, що не виключають визнання недійсним правочину в цілому. У даній статті йдеться про наступне: «Недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини».

Відрізняються й строки судового захисту цивільних і трудових прав. Для звернення до суду щодо захисту цивільних прав передбачений трьохлітній строк позовної давнини (ст. 257 Цивільного кодексу України), тоді як для захисту порушених трудових прав працівнику надається тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права (ч.1 ст.233 КЗпП).

У судовій практиці критерії розмежування трудового і цивільно-правових договорів (підряду, надання послуг) формуються у рамках двох категорій спорів: за позовами громадян до роботодавців про визнання укладених договорів трудовими і надання передбачених законом умов праці; на вимоги виконавчих органів фондів соціального страхування або податкових органів до роботодавців про перекваліфікацію цивільно-правових договорів, укладених з громадянами, у трудові договори і стягнення заборгованості з обов'язкових платежів у фонд соціального страхування (нарахованим на суму виплат за трудовими договорами).

Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України Російської Федерації від 17 березня 2004 року № 2 «Про застосування судами Російської Федерації Трудового кодексу Російської Федерації», якщо між сторонами укладено договір цивільно-правового характеру, однак під час судового розгляду буде встановлено, що цим договором фактично регулюються трудові відносини між працівником і роботодавцем, до таких відносин в силу ч. 4 ст.11 слід застосовувати положення ТК РФ. Аналогічне положення доцільно включити до постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 року № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів».

Важливим є питання про способи захисту працівником своїх прав у разі виникнення спору щодо правової природи укладеного договору. Для вирішення спору щодо існування та змісту трудового договору працівник вправі безпосередньо звернутися до роботодавця

через судові органи з позовом про визнання укладеного договору трудовим договором і надання передбачених законодавством умов праці. Відповідно до ч. 8 ст. 6 проекту Трудового кодексу України трудове законодавство не застосовується у разі, якщо фізична особа виконує роботу за цивільно-правовим договором. На нашу думку, доцільним є внесення доповнення до зазначеної норми проекту Трудового кодексу України наступного змісту: «У тих випадках, коли судом встановлено, що цивільно-правовим договором фактично регулюються трудові відносини між працівником і роботодавцем, до таких відносин застосовуються положення трудового законодавства». Послідовне застосування даного положення виключатиме довільне тлумачення питання про правову природу договорів, що регулюють трудові відносини.

Застосування трудового законодавства до відносин, що знаходяться на стику цивільного і трудового права, або до трудових відносин, що завуальовані під цивільно-правові, пов'язане із труднощами у зв'язку з суперечливістю цих відносин і неясністю їх галузевої належності. У спірних випадках у багатьох зарубіжних країнах з метою відмежування трудового договору від договору підряду пропонується використовувати такі критерії: якою мірою підприємство-користувач визначає, де і як повинна виконуватися робота, включаючи тривалість робочого часу та інші умови праці; чи виплачує підприємство-користувач працівникові належну йому винагороду за працю періодично і відповідно до заздалегідь встановлених критеріїв; якою мірою підприємство-користувач здійснює нагляд і контроль за підрядним працівником відносно роботи, що виконується, включаючи контроль за дисципліною; якою мірою підприємство-користувач здійснює інвестиції і надає обладнання, матеріали і машини, необхідні для виконання відповідної роботи; чи може працівник отримувати прибутки або наражатися на ризик понести збитки при виконанні роботи; чи виконується робота на регулярній і постійній основі; чи працює людина на одне підприємство-користувач; якою мірою виконувана робота є складовою звичайної діяльності підприємства; чи надає підприємство працівникові професійну підготовку [3, с. 172].

У багатьох країнах виявилася тенденція до включення цих «пограничних» відносин до сфери дії трудового права, що є свідченням її поширення.

Висновки. Таким чином, в умовах ринкової економіки юридична природа трудового договору залишається незмінною – трудовий договір зберігає свою трудоправову природу і не може бути замінений цивільно-правовими договорами, пов'язаними з працею. Між останніми і трудовим договором крім спільних рис, існують принципові відмінності, що не дозволяють розглядати трудовий договір як різновид цивільно-правових договорів, пов'язаних із працею. Головна відмінність трудового договору від цивільно-правових договорів полягає в його глибокій соціальній природі, що дозволяє розглядати його як засіб забезпечення трудових прав та інтересів працівників в умовах ринкової економіки, поширювати на працівників гарантії, передбачені чинним трудовим законодавством. Трудовий договір був і у сучасних соціально-економічних умовах продовжує залишатися основною формою реалізації права на працю.

Список літератури

1. Российское законодательство: проблемы и перспективы / редкол.: М. Я. Булошников, Л. А. Окуньков (гл. ред.), Ю. П. Орловский [и др.]. – М. : БЕК, 1995. – 478 с.
2. Проект Трудового кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746
3. МБТ. Труд на условиях подряда. – Женева, 1997. – 174 с.

Стаття надійшла 09.04.2015 р.

В.И. Труба, канд. юрид. наук, доцент, декан ЭПФ
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

О.Н. Потопахина**,** канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ТРУДОВОГО ДОГОВОРА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Резюме
В статье исследуется юридическая природа трудового договора в современных социально-экономических условиях. Анализируются отличия трудового договора от смежных гражданско-правовых договоров, связанных с трудом.

Ключевые слова: трудовой договор, гражданско-правовые договора о труде, юридическая природа трудового договора.

V.I. Truba, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Dean of the ELF
Odessa I. I. Mechnikov National University
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

O.M. Potopakhina, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

LEGAL NATURE OF EMPLOYMENT CONTRACT IN THE MARKET ECONOMY

Summary
This article examines the legal nature of the employment contract in the modern social and economic conditions. It analyzes the differences of the employment contract against civil-law agreements.

Key words: employment contract, civil contract labor, legal nature of the employment contract.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 340.111.5:343.222

***О. Д. Гринь*,** канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

***О. І. Донченко*,** канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК РІЗНОВИД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У роботі здійснено характеристику кримінальної відповідальності як виду юридичної відповідальності. Визначено поняття та ознаки кримінальної відповідальності, звернуто увагу на різні підходи науковців у визначенні поняття кримінальної відповідальності, а також перспективи розвитку юридичної науки у цій сфері.

Ключові слова: юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, обов'язок, державний осуд, обмеження, ознаки, правопорушення, негативні наслідки.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність є однією з головних категорій кримінального права поряд із злочином та покаранням. Крім того, вона виступає особливим елементом у механізмі кримінально-правового регулювання відносин щодо особи, яка вчинила злочин. Однак навколо поняття кримінальної відповідальності вже тривалий час точаться дискусії. Одна з причин цього полягає в тому, що нерідко Кримінальний кодекс України (далі – КК України) та інші нормативно-правові акти, а також науковці вкладають різний зміст в поняття «кримінальна відповідальність». Законодавча невизначеність у теорії кримінального та кримінального процесуального права дозволяє трактувати цей термін по-різному.

Аналізуючи поняття кримінальної відповідальності перш за все потрібно виходити з того, що кримінальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності. Згідно з ч. 1 ст. 3 КК України кримінальній відповідальності та покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечне діяння. Саме це законодавче положення дає підстави розглядати кримінальну відповідальність як кримінально-правовий вид юридичної відповідальності.

Людина протягом всього життя взаємодіє з іншими людьми, вступаючи з ними в суспільні відносини. Людина займає свою соціальну позицію, яка потребує виконання певних функцій, об'єктивно узгоджених з функціями інших членів суспільства. Порушення виконання цих функцій може призвести до порушення функціонування системи в цілому. В результаті чого це негативно позначиться на суб'єктах цієї системи. Для упорядкування взаємодії окремих суб'єктів в цілому, суспільство вводить соціальний контроль, тобто сукупність різних норм і цінностей, які встановлюють правила поведінки і стандарти регулювання взаємодії між суб'єктами суспільства, а також санкції які застосовуються для їх реалізації.

Норми відрізняються одна від одної за ступенем суворості, і їх порушення тягне за собою різні види відповідальності. У випадку порушення будь-якої норми відповідальність порушника буде реалізовуватися державою, покликаною суспільством контролювати виконання таких норм. Відповідно результат застосування цієї норми права і, перш за все, реа-

© О. Д. Гринь, О. І. Донченко, 2015

лізація її санкції державою буде різновидом соціальної відповідальності – юридичною відповідальністю. Закріплення у кримінально-правових нормах найбільш небезпечних діянь вказує на те, що кримінальна відповідальність як різновид юридичної відповідальності є найбільш суворим видом такої відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності, її поняття та ознак досліджувалися багатьма вченими, наприклад, М.І. Бажановим, Я.М. Брайніним, Б.В. Волженкіним, А.А. Герцензоном, Т.Т. Дубініним, М.Й. Коржанським, В.М. Кудрявцевим, М.С. Таганцевим, А.Н. Трайніним, М.Д. Сергієвським, М.С. Строговичем та ін. У сучасній теорії права України дослідженням проблем правопорушень та їх ознак займаються такі науковці, як Ю.В. Баулін, М.В. Володько, М.І. Мельник, Я.І. Соловій, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та ін.

Мета статті. Метою даної публікації є визначення поняття та ознак кримінальної відповідальності як виду юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності і вони співвідносяться одна до одної як вид і клас. Юридична відповідальність – це правовідносини між державою і суб'єктом правопорушення, що характеризуються осудом протиправного діяння і правопорушника та покладення на нього обов'язку зазнати у відповідності з санкцією порушеної норми права несприятливих наслідків особистого, майнового і організаційного характеру. На думку О. Ф. Скакун, юридична відповідальність – це передбачені законом вид і розмір державно-владного (примусового) відчуття особою втрати благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [1, с. 430].

Як відносно самостійний елемент правової системи юридична відповідальність характеризується такими ознаками:

1. Виступає особливим правовим інститутом, у межах якого здійснюється реагування держави на правопорушення.

2. Поєднана з застосуванням (можливістю застосування) примусових заходів з боку держави.

3. Передбачає офіційну оцінку відповідним органом поведінки особи як правопорушення, а її самої як правопорушника. Ця ознака зумовлює негативний для особи момент і містить елемент її державного осуду.

4. Тягне певні несприятливі наслідки для правопорушника. Іноді вони зводяться лише до зазначеної вище оцінки особи правопорушника, але у більшості випадків конкретизуються обмеженням певних прав і свобод правопорушника чи покладення на нього певних обов'язків.

Водночас, поняття кримінальної відповідальності включає як родові ознаки, характерні для юридичної відповідальності в цілому, так і видові ознаки, характерні для відповідальності в межах кримінального права. У кримінальному праві деякі із зазначених ознак юридичної відповідальності конкретизуються – перш за все, з урахуванням предмета та методів правового регулювання даної галузі. Завдяки цій конкретизації вони стають видовими (специфічними) ознаками кримінальної відповідальності. Таким чином, до ознак кримінальної відповідальності можна віднести:

1. Кримінальна відповідальність – це особливий елемент у механізмі кримінально-правового регулювання, в межах якого здійснюється реагування держави на вчинене особою кримінальне правопорушення.

2. Офіційна оцінка поведінки особи як кримінального правопорушення, а її самої як правопорушника, згідно з ч. 1 ст. 62 Конституції України [2] та ч. 2 ст. 3 КК України [3], може здійснюватися лише судом в обвинувальному вироку.

3. Кримінальна відповідальність тягне несприятливі наслідки для правопорушника. Подекуди вони зводяться до визнання судом особи винною у вчиненні злочину і тим самим її осуду з боку держави, але переважно такий осуд поєднується із застосуванням конкретного заходу кримінально-правового впливу, передбаченого законом про кримінальну відповідальність.

Останнім часом у юридичній літературі активно розробляється концепція так званої позитивної (перспективної) кримінальної відповідальності. Її сутність зводиться до того, що крім відповідальності за минулу поведінку, що є ретроспективною відповідальністю, в механізмі кримінально-правового усвідомлення особи є необхідність дотримання кримінально-правової заборони. Відзначаючи плідність концепції позитивної відповідальності в теоретичному плані, потрібно зауважити, що чинне законодавство України розглядає кримінальну відповідальність лише як відповідальність за минулу поведінку.

Наведена вище характеристика кримінальної відповідальності, не стоїть на заваді дискусіям у теорії кримінального права з приводу основного змісту цього поняття. Можна сказати, що кожна з різних точок зору так чи інакше відображає зміст кримінальної відповідальності. Найбільш поширеними в цьому плані точками зору є:

– кримінальна відповідальність – урегульований нормами права обов'язок особи, що вчинила злочин, підлягати певним заходам негативного впливу та перетерплювати передбачені законом обмеження [4, с. 26];

– кримінальна відповідальність – це обов'язок підлягати заходам кримінально-правового впливу, що містять обмеження, страждання, покладені законом на особу, яка вчинила злочин [5, с. 31];

– кримінальна відповідальність – це встановлений кримінальним законом юридичний обов'язок особи дати звіт перед судом про своє суспільно небезпечне діяння і понести за нього передбачене законом засудження і покарання [6, с. 136];

– кримінальна відповідальність – це передбачені КК України вид і розмір обмеження прав та свобод злочинця, що індивідуалізується судом і здійснюється спеціальними органами держави [7, с. 626];

– кримінальна відповідальність – це обов'язок особи, яка вчинила злочин, дати звіт про свої суспільно небезпечні дії та обов'язок піддатися кримінальному покаранню, стерпіти його юридичні наслідки [8, с. 60];

– кримінальна відповідальність – це закріплена в кримінальному законі оцінка від імені держави в особі уповноважених нею органів конкретного діяння як злочину [9, с. 35];

– кримінальна відповідальність – це передбачений законом обов'язок винної особи відповідати у випадку вчинення злочину в кримінальному порядку, підкоритися заходам примусу, які держава має право застосувати за вчинення суспільно небезпечних діянь [10, 96];

– визначення кримінальної відповідальності пов'язується з державним осудом злочинця судом за обвинувальним вироком. Дана позиція обґрунтовується посиланням на відоме рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року у справі про депутатську недоторканість, у якому зазначено, що кримінальна відповідальність настає з дня вступу в законну силу обвинувального вироку суду [11, с. 43];

– кримінальна відповідальність – це вимушене відчуття особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених КК України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами [12, с .27].

Спробуємо розібратися з вищевказаними позиціями науковців. Розпочати потрібно з етимологічного розуміння терміну «відповідальність». Він означає покладений на когось обов'язок відповідати за вчинки, бути відповідальним за щось. Тобто кримінальна відповідальність, як різновид юридичної відповідальності, означає, що особа має бути відповідальною за свою поведінку, яка зумовлена приписами закону про кримінальну відповідальність. Отже, кримінально-правові норми зобов'язують особу вести себе певним чином. Інакше кажучи, кримінальна відповідальність – це обов'язок особи, покладений на неї законом про кримінальну відповідальність, не вчиняти злочинів.

Це повною мірою узгоджується з філософсько-соціологічним розумінням поняття відповідальності як такого, що відображає об'єктивний, історично конкретний характер взаємовідносин між особою, колективом, державою з точки зору усвідомленого здійснення ними взаємних вимог, що ставляться до них.

Видається, що сутністю кримінальної відповідальності є обмеження прав і свобод правопорушника. Таке розуміння сутності зазначеної категорії випливає із її природи як категорії кримінального права – однієї із галузей публічного права [7, с. 627].

Публічно-правові відносини є відносинами влади та підкорення, методом регулювання яких є імперативний метод, а єдиним центром такого регулювання є держава [13, с. 36-46]. Саме в межах таких правовідносин встановлюється і реалізується кримінальна відповідальність за кримінальне правопорушення. Оскільки метою такої відповідальності є покарання, а також виправлення злочинця і попередження злочинів, то кримінальна відповідальність не може бути нічим іншим, як обмеженням прав і свобод правопорушника. Але в цьому разі між вченими виникають протиріччя, які зводяться до того, що обов'язок особи відповісти за вчинення кримінального правопорушення і стерпіти передбачені законом обмеження не є реакцією держави на вчинений злочин. У цьому плані, очевидно, сам по собі обов'язок не може бути кримінальною відповідальністю. Не можна ототожнювати кримінальну відповідальність і покарання. Покарання є основною, але не єдиною формою реалізації кримінальної відповідальності, про що свідчить, зокрема, положення ч. 1 ст. 3 та ст. 50 КК України.

Цікаві зауваження щодо співвідношення понять «кримінальна відповідальність» та «покарання» зробив В. І. Осадчий. Він вважає, що покарання – це захід примусу, який застосовується за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Кримінальна відповідальність – поняття значно ширше за покарання. Вона включає в себе і обов'язок особи відповідати за вчинене діяння, передбачене в КК України, і покарання як процес реального застосування заходів, зазначених у законі про кримінальну відповідальність [9, с. 75].

Роблячи висновок з вище сказаного, потрібно зазначити, що в науці кримінального права немає однозначності в розумінні кримінальної відповідальності: одні автори ототожнюють її з кримінальним покаранням; другі – характеризують кримінальну відповідальність як певного роду обов'язок; треті – розглядають її як конкретні кримінально-правові відносини; четверті – розуміють кримінальну відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми; п'яті – вважають кримінальну відповідальність засудженням винного обвинувальним вироком суду за вчинений злочин з призначенням покарання або без нього тощо.

Разом з тим, таке обмеження життєво важливих благ людини на підставі принципів правової держави можливе з урахуванням поділу державної влади на законодавчу, судову та виконавчу (ст. 6 Конституції України). Іншими словами, вид і розмір обмежень прав і свобод людини, винної у кримінальному правопорушенні, мають бути визначені законодавцем (законодавчий аспект кримінальної відповідальності), призначені судом (судовий аспект) і здійснені спеціальними органами виконавчої влади (виконавчий аспект).

Кожен з цих видів діяльності має свій зміст і правову форму, які, все ж таки відображають єдину для них сутність кримінальної відповідальності, а саме – обмеження прав і свобод правопорушника. Зміст зазначеної діяльності може бути представлений як взаємодія його складових елементів, до яких належать її суб'єкти, об'єкти та саме діяння.

З цієї точки зору суб'єктом встановлення кримінальної відповідальності виступає лише Верховна Рада України. Відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них. Таким законом в Україні є Кримінальний кодекс.

Об'єктом такої, законодавчо-визначеної кримінальної відповідальності, є права і свободи тих осіб, які потенційно визначені в КК України як можливі злочинці. Висновок про це можна зробити на підставі аналізу низки норм КК України. По-перше, КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які особи (суб'єкти) можуть нести відповідальність за їх вчинення. Таким чином, обов'язковим елементом будь-якого злочину є певне коло осіб, спроможних бути суб'єктом такого виду злочину. Саме обмеження прав і свобод цих осіб і є об'єктом законодавчо-визначеної кримінальної відповідальності.

По-друге, КК України також визначає, які покарання застосовуються до осіб, що вчинили злочини. Таке визначення має місце в два етапи. На першому етапі КК України ви-

значає види покарань, які потім може застосовувати суд. Стаття 51 КК України передбачає 12 видів таких покарань. Згідно з ч. 1 ст. 50 КК України покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Але ще до того, як з'явиться фігура засудженого, КК України встановлює вичерпний перелік покарань та характеризує кожне з них (які саме і наскільки можуть бути обмежені права і свободи майбутніх засуджених). Надалі законодавець передбачає певні види покарань у санкціях відповідних статей Особливої частини КК України. Таким чином, правовою формою законодавчо визначеної кримінальної відповідальності є санкція кримінально-правової норми.

Діяльність Верховної Ради України по встановленню кримінальної відповідальності здійснюється в рамках конституційних правовідносин. Саме стосовно такої діяльності вживають поняття криміналізації, педалізації та диференціації такої відповідальності. Саме Верховна Рада України встановлює і диференціює вид та межі обмежень прав і свобод людини, яка в майбутньому може бути визнана судом винною у вчиненні конкретного кримінального правопорушення.

Для такої особи кримінальна відповідальність індивідуалізується судом. Існує принцип справедливості, у відповідності з яким покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути справедливими, тобто відповідати характеру та ступеню суспільної небезпеки злочину, обставинам його вчинення і характеристиці особи винного. Цей принцип за своїм змістом співпадає з принципом індивідуалізації кримінального покарання. Поряд з цими принципами існує принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності, який за своїм змістом є більш широким ніж два попередніх. Його зміст полягає в тому, що всі заходи кримінально-правового примусу в якій би формі вони не проявлялися, всі кримінально-правові наслідки повинні відповідати суспільній небезпеці того кримінального правопорушення, за вчинення якого вони застосовуються.

Згідно з ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [2]. Таким чином, суб'єктом індивідуально визначеної кримінальної відповідальності є тільки суд. Об'єктом такої індивідуалізації є конкретні права і свободи особи, яка визнана судом винною у вчинені кримінального правопорушення, що і є підставою покладання на правопорушника кримінальної відповідальності. Необхідною умовою індивідуалізації судом кримінальної відповідальності є юридична кваліфікація вчиненого даною особою кримінального правопорушення. Від цього залежить, які права і свободи особи і наскільки може обмежити суд, тому що санкція кримінально-правової норми є типізованою і залежить від виду кримінального правопорушення, у вчиненні якого визнано винною дану особу.

Діяльність суду по індивідуалізації кримінальної відповідальності регламентується положеннями КК України про поняття і мету покарання, загальні засади і порядок призначення покарання. Відтак, індивідуалізована судом кримінальна відповідальність ототожнюється в основному з поняттям покарання.

Юридичною формою індивідуалізації кримінальної відповідальності є обвинувальний вирок суду. Відповідно до чинного КК України можна визначити три види індивідуалізації кримінальної відповідальності. Перший – визнання особи, винною у вчиненні злочину без призначення покарання, тобто обмеження її гідності. Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 74 КК України особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. У такому випадку суд виносить обвинувальний вирок, в якому визнає дану особу винною в учиненні певного злочину, але не призначає їй покарання.

Другий вид індивідуалізації судом кримінальної відповідальності – винесення обвинувального вироку з призначенням особі певного виду і розміру покарання, від відбування якого вона звільняється. Наприклад, згідно з ч. 1 та ч. 2 ст. 75 КК України якщо суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбов-

ців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. У цьому разі суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки.

Третій вид індивідуалізації судом кримінальної відповідальності – винесення обвинувального вироку з призначенням даній особі певного виду і розміру покарання з необхідністю його відбування.

Індивідуалізація судом кримінальної відповідальності здійснюється у межах кримінально-правових відносин. Ці відносини виникають з моменту вчинення особою кримінального правопорушення. На цьому етапі виконавча влада здійснює кримінальне переслідування цієї особи в рамках кримінально-процесуальних відносин. Суд в обвинувальному вироку констатує, що дана особа дійсно вчинила певне кримінальне правопорушення, й індивідуалізує їй кримінальну відповідальність у порядку, визначеному вище. Індивідуалізація визнається завершеною з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду. У такому вигляді вона існує до дня звернення цього вироку до виконання.

Кримінально-правовим наслідком індивідуалізації кримінальної відповідальності є, за загальним правилом, виникнення судимості у засудженої особи.

Виконавчий аспект кримінальної відповідальності має дві сторони: з одного боку, це діяльність спеціальних органів виконавчої влади (суб'єкт діяльності) по виконанню обвинувального вироку суду, тобто діяльність, пов'язана з реальним обмеженням визначених судом прав і свобод засудженої особи. З іншого боку, це відчуття цією особою обмеження тих її прав і свобод (об'єкт діяльності), які індивідуалізовані судом.

Висновки. На підставі викладеного під кримінальною відповідальністю потрібно вважати такий вид юридичної відповідальності, який полягає в обов'язку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення зазнати осуду держави та відчути обмеження особистого та майнового характеру, визначені Кримінальним кодексом України та конкретизовані в обвинувальному вироку суду. Поняття кримінальної відповідальності включає як родові ознаки, характерні для юридичної відповідальності в цілому, так і видові ознаки, характерні для відповідальності в межах кримінального права.

Кримінальна відповідальність існує в межах кримінально-правових відносин, але не співпадає з моментом їх виникнення, оскільки її початковим моментом є винесення обвинувального вироку суду, а не вчинення особою кримінального правопорушення.

Юридичною формою реалізації кримінальної відповідальності є обвинувальний вирок суду. Можна визначити три форми реалізації кримінальної відповідальності: визнання особи, винною у вчиненні злочину без призначення покарання; винесення обвинувального вироку з призначенням особі конкретного покарання, від відбування якого вона звільняється; винесення обвинувального вироку з призначенням особі конкретного покарання і його реального відбування.

Список літератури

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua
4 Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів : навч. посіб. / В. В. Кузнєцов, А. В. Савченко ; за заг. ред. О. М. Джужи. – 2-е вид., доп. та перероб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.
5. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственость / Н. С. Лейкина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – 132 с.
6. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину : монографія / П. А. Воробей ; МВС України. – К. : НАВСУ, 1997. – 184 с.
7. Баулін Ю. В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма / Ю. В. Баулін // Право. – 2003. – Вип. 2(33)-3(34). – С. 626-633.

8. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько [та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 5-е вид., перероб. та доп. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.
10. Волженкин Б. В. Общественная опасность преступника и основание уголовной ответственности / Б. В. Волженкин // Правоведение. – 1963. – № 3. – С. 94-99.
11. Яценко С. С. Інститут кримінальної відповідальності в новому КК України та інших нормативно-правових актах: аспект узгодженості / С. С. Яценко // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х., 2002. – С. 42-46.
12. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
13. Харитонова О. Поняття і ознаки публічних правовідносин / О. Харитонова // Вісник Акад. правових наук України. – 2002. – № 1(28). – С. 36-46.

Стаття надійшла 15.04.2015 р.

О. Д. Гринь, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

Е. И. Донченко, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Резюме
В работе осуществлено характеристику уголовной ответственности как вида юридической ответственности. Определено понятие и признаки уголовной ответственности, обращено внимание на различные подходы ученых в определении понятия уголовной ответственности, а также перспективы развития юридической науки в этой сфере.

Ключевые слова: юридическая ответственность, уголовная ответственность, обязанность, государственное осуждение, ограничение, признаки, правонарушение, негативные последствия.

O. D. Grin, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General Legal Disciplines and International Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

O. I. Donchenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General Legal Disciplines and International Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

CRIMINAL LIABILITY AS A FORM OF LEGAL LIABILITY

Summary
The work carries out the characterization of criminal liability as a form of legal liability. The concept and characteristics of criminal responsibility are stated, the different approaches of scientists in the definition of criminal responsibility and the prospect of jurisprudence in this area are emphasized.

Key words: legal liability, criminal liability, obligation, public censure, restrictions, signs of offense, negative consequences.

УДК 343.98

Д.В. Назаренко, ад'юнкт
Одеський державний університет внутрішніх справ
кафедра криміналістики, судової медицини та психіатрії
Успенська, 1, Одеса, 65014, Україна

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ВІЗУАЛЬНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ

У статті досліджуються особливості взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ зі спеціальними підрозділами при проведенні візуального спостереження як однієї з найефективніших організаційно-управлінських форм протидії організованій злочинності та корупції. Розкрито основні види та форми взаємодії, а саме загальну і спеціальну. Визначено шляхи оптимізації взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ із спеціальними підрозділами.

Ключові слова: візуальне спостереження, органи внутрішніх справ, взаємодія, форми та методи діяльності.

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова діяльність являє собою особливу правоохоронну функцію, особливістю якої є переважно негласний характер і спрямованість на отримання інформації, що використовується переважно для виявлення, попередження та розкриття злочинів, розшуку осіб, які переховуються від слідства та суду, а також безвісно відсутніх осіб. Питання взаємодії та координації діяльності оперативних підрозділів особливо актуальні, коли злочинність має різнобічний характер, глибоко законспірована, а їй протистоїть діяльність розгалуженої мережі підрозділів правоохоронних органів, що потребує упорядкування, взаємозв'язку, узгодженості їх спільних дій, відповідної підпорядкованості та маневру силами і засобами [1, с. 140].

На даний час правова наука не виробила єдиного підходу до понять «взаємодія», «координація», «форми взаємодії» тощо. Для діяльності практичних працівників оперативних підрозділів важлива чітка регламентація сутності та форм взаємодії.

Мета статті. Статтю присвячено дослідженню особливостей взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ зі спеціальними підрозділами при проведенні візуального спостереження як однієї з найефективніших організаційно-управлінських форм протидії організованій злочинності та корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового регулювання візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу в Україні досліджували О. М. Бандурка, А. А. Венедіктов, В. І. Василинчук, Н. Ф. Войтович, О. А. Гапон, В. О. Глушков, О. М. Джужа, О. Ф. Долженков, Е. О. Дідоренко, В. П. Захаров, А. В. Іщенко, І. П. Козаченко, О. І. Козаченко, Я. Ю. Кондратьев, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, С. В. Обшалов, М. А. Погорецький, І. І. Приполов, Н. Є. Філіпенко, В. О. Черков, І. Р. Шинкаренко та інші. Проте наявність низки невирішених юридичних проблем взаємодії оперативних підрозділів при проведенні візуального спостереження та надання йому статусу негласної слідчої (розшукової) дії Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р. зумовлює потребу подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Термін «взаємодія» є похідним від терміну «взаємний», тобто такий, що впливає один на одного, спільний, такий, що стосується обох [2, с. 50].

У філософському розумінні взаємодія означає категорію, що відображає процеси впливу різноманітних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження один об'єктом іншого [3, с. 57].

У військовій справі під взаємодією прийнято розуміти погодження за завданням, напрямком, рубежем і часом дії підрозділів різних видів збройних сил в інтересах досягнення мети бою. Розрізняють взаємодію тактичну, оперативну і стратегічну [2, с. 211].

© Д.В. Назаренко, 2015

З точки зору науки соціального управління, взаємодія – це одна з форм спрямованого впливу для досягнення конкретної мети, а також процесу обміну інформацією [4, с.12].

В галузі кримінального процесу та криміналістики взаємодія оперативних підрозділів з органами прокуратури формулюється як погоджені щодо мети, місця і часу спільні дії [5, с.13].

Взаємодія в органах внутрішніх справ на думку К.К. Єрмакова – це заснована на законах та підзаконних актах, узгоджена за метою, місцем та часом діяльність різних ланок системи органів внутрішніх справ щодо охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю [4, с. 4].

У сучасній криміналістичній літературі існує декілька визначень поняття «взаємодія». М.О. Селіванов відзначає, що взаємодія полягає в узгодженій діяльності щодо забезпечення успішного розкриття і розслідування злочинів кожною із сторін у межах своєї компетенції властивими їй засобами та методами [6, с.47]. О.М. Порубов вважає, що взаємодія – це співробітництво, яке ґрунтується на спільності мети і організоване таким чином, що дії слідчого і експерта взаємно узгоджуються для досягнення найбільш ефективного результату в здійсненні завдань кримінального судочинства [5, с.23]. У роботах Р.С. Бєлкіна взаємодія також визначається як одна із форм організації розслідування злочину, що являє собою засноване на законі співробітництво слідчого з органами дізнання, спеціалістами, експертами. Це співробітництво погоджене за цілями, місце, та часом [7, с.25].

Одним із перших у теорії оперативно-розшукової діяльності О.Г. Лєкарь запровадив поняття взаємодії оперативних апаратів ОВС, під якою розумів спільні або погоджені за часом, місцем та метою дії двох і більше підрозділів (органів) щодо вирішення конкретних задач боротьби зі злочинністю [8]. Розвиваючи наведену дефініцію, Д.В. Гребельський зазначає, що при цьому взаємодіючі органи здійснюють управління в одній галузі державної діяльності (боротьбі зі злочинністю), що функціонує з однією загальною метою [9].

І.П. Козаченко та В.Л. Регульський вважають, що взаємодія – це своєрідна модель комплексного здійснення оперативно-розшукових та інших правоохоронних заходів, які здійснюються з урахуванням відповідних умов оперативної ситуації (обстановки). Тобто, взаємодія є концентрацією сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення відповідних спільних заходів, вибором таких тактичних прийомів або їх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, при найменших затратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства [10, с.177-203].

Своє бачення в вирішенні цієї проблеми надає О.М. Бандурка, який визначає взаємодію як комплекс спільних, або узгоджених за часом і місце дії кількох оперативних підрозділів по вирішенню певних завдань в боротьбі зі злочинністю спільними зусиллями [1, с. 139-140].

Вивчивши сукупність багатьох ознак, які розкривають сутність процесу взаємодії, В.Д. Пчолкін сформулював поняття взаємодії як засновану на спільності цілей і завдань, погоджену за часом, місцем і змістом, визначену законодавством діяльність компетентних суб'єктів щодо раціонального застосування наявних сил, засобів і методів для своєчасного виявлення, попередження та розкриття злочинів [11].

Провівши аналіз зазначених вище понять взаємодії, можна зробити висновок, що термін «взаємодія» несе дуже багато смислових навантажень. Це пояснюється як складністю та багатозначністю даного терміна, так і різноманітністю аспектів його вивчення. Спільною рисою майже всіх наведених визначень поняття «взаємодія» є те, що автори тлумачать взаємодію як узгоджену діяльність, спрямовану на досягнення мети, виконання завдань або досягнення результату.

У науковій літературі існують також і різні погляди вчених щодо співвідношення понять «взаємодія» і «координація». Провівши їх аналіз, під взаємодією ми розуміємо засновану на законах і підзаконних нормативних актах погоджену за цілями, місцем, часом діяльність підрозділів чи окремих працівників органів внутрішніх справ щодо поєднання можливостей, сил, методів і засобів, які є у їх розпорядженні, для успішного проведення

комплексу процесуальних, оперативно-розшукових, організаційно-технічних і інших заходів боротьби зі злочинністю. Координація – це сукупність дій, що обумовлена владними повноваженнями суб'єктів управління, спрямованих на забезпечення упорядкованого функціонування суб'єкта й об'єкта управління, зокрема, погодженої роботи всіх ланок системи та ї окремих працівників.

Для нашого дослідження найбільший інтерес представляють питання організації взаємодії працівників оперативних підрозділів ОВС між собою.

Візуальне спостереження – це пізнавальна діяльність оперативних працівників по збиранню, дослідженню та фіксації різних фактів об'єктів спостереження та їх зв'язків, пізнання особистості об'єкта, що дає можливість моделювати події майбутнього. Пізнання входить складовою частиною в будь-яку діяльність людини. У процесі діяльності мета, об'єкти, способи пізнання можуть істотно змінюватися, а це означає, що змінюється структура пізнавальної діяльності. Для цього працівник оперативного підрозділу повинен володіти інформацією про: оперативну обстановку; поводження і спосіб життя кримінального елемента; володіти знаннями про соціально-економічні особливості обслуговуваної території (системи доріг і ліній зв'язку. Особливості руху транзитного та місцевого транспорту, місця масового відпочинку, місця з криміногенно-напруженою обстановкою, де можливі хуліганські прояви, пограбування,зґвалтування, місця зростання, приготування, продажу наркотичних речовин, дислокацію органів влади і військових частин, пунктів обміну валют тощо). Йому повинні бути відомі розташування і робота організацій, установ, банків, поштових відділень, місць збереження товарно-матеріальних цінностей, а також об'єктів дозвільної системи [15]. Крім того, як гласний так і негласний працівник повинний добре знати сили та засоби, які задіяні в охороні громадського порядку, їх дислокацію, порядок і засоби зв'язку з ними.

Взаємодія між працівниками оперативних підрозділів при здійсненні візуального спостереження застосовується в двох наступних формах: загальна і спеціальна.

До загальної форми взаємодії належать: спільний аналіз оперативної обстановки на конкретній території, обмін інформацією, підготовка оглядів, спільні наради щодо обговорення результатів роботи та заняття, спільне планування та проведення оперативно-розшукових заходів, регулярні виступи керівників оперативних підрозділів перед особовим складом, розгляд спільно опрацьованих дій, вивчення позитивного досвіду і т. ін.

До спеціальної форми взаємодії відносяться: спільне планування візуального спостереження за об'єктом, обмін інформацією (про впізнання, поводження і припущення подальших дій об'єкта візуального спостереження, а також про особливості особи об'єкта, встановлення його місця проживання чи тимчасового перебування, його оточення), організаційні заходи щодо вибору можливих закритих постів спостереження, своєчасний обмін одержаною оперативною інформацією, що впливатиме на якість проведення заходу.

Теорія оперативно-розшукової діяльності під взаємодією підрозділів оперативної служби з іншими підрозділами органів внутрішніх справ розуміє основану на вимогах законодавства діяльність оперативних підрозділів, що забезпечує узгодженість та своєчасність проведення візуального спостереження з метою отримання та фіксації оперативної інформації щодо забезпечення розкриття, попередження злочинів, відшкодування матеріальних збитків, спричинених злочинними діями підозрюваних та обвинувачених, а також для виявлення та затримання осіб, які переховуються від слідства та суду [1, с. 25].

Практикою доведено, що результативність спільних оперативно-розшукових заходів при проведенні візуального спостереження багато в чому залежить від правильно організованої взаємодії, основна мета якої складається в досягненні погодженого використання наявних сил і засобів. У рамках організаційної форми аналізів практики здійснення спільних оперативно-розшукових заходів при застосуванні методу візуального спостереження дозволив виявити наступні найбільш розповсюджені види такої діяльності: узгодження місця і часу поведеного заходу, спільне планування різних етапів його проведення; вивчення оперативної обстановки на місці здійснення оперативно-розшукового заходу; спільна участь у підготовці та проведенні оперативно-технічних заходів; узгодження дій по легендуванню і

зашифруванню проведеного оперативно-розшукового заходу; забезпечення безпеки учасників при його проведенні; спільна організація заходів у відношенні розроблюваних осіб або їх зв'язків у період проведення ОРЗ й узгодження дій з легалізації і використання даних у ході розслідування злочинів; взаємне використання оперативних сил і засобів.

Але, на сьогоднішній день ефективність проведення візуального спостереження залежить від подальшого удосконалення відомчого нормативного регулювання питань, що стосуються порядку й основних напрямків взаємодії при проведенні візуального спостереження, а також вказують на важливість своєчасне доведення до оперативного складу інформації про наявні можливості взаємодіючих сторін.

При застосуванні методу візуального спостереження дуже важливе значення для розкриття злочинів має взаємодія оперативних підрозділів зі спеціальними підрозділами, які виконують окремі оперативно-розшукові заходи за дорученнями, наприклад: при проведенні візуального спостереження важливе значення має надання в межах наявних можливостей взаємної методичної і практичної допомоги в організації і проведенні оперативно-технічних, оперативно-пошукових заходів; спільні наукові дослідження, обмін досвідом науково-дослідної, навчально-методичної діяльності та оперативно-технічної роботи; обмін досвідом роботи щодо підготовки кадрів; вивчення і впровадження передового міжнародного досвіду.

Важливим напрямком у підвищенні ефективності проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із застосуванням методу візуального спостереження, є вирішення питань оптимізації взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ із спеціальними підрозділами БОЗ МВС України та оперативними підрозділами фіскальної служби, митної служби, прикордонної служби, Служби безпеки України. Потреба тісної взаємодії цих органів обумовлюється насамперед спільністю цілей по забезпеченню безпеки осіб, суспільства, держави. Зрозуміло, що взаємодія між вищевказаними підрозділами можлива в тих випадках, коли працівники здійснюють таку роботу у межах визначеної законодавством компетенції, а оперативно-розшукові заходи направлені на виявлення розкриття особливо небезпечних злочинів, а також злочинів, скоєних організованими злочинними угрупуваннями, та тих, що мають міжрегіональний та міждержавний характер, пов'язаних з наркобізнесом або набули великого громадського резонансу.

Нові реалії розвитку організованої злочинності в Україні вимагають принципово нових підходів до організації взаємодії правоохоронних органів України, як однієї з найефективніших організаційно-управлінських форм протидії організованій злочинності та корупції. Однією з основних причин недостатньо ефективної боротьби з організованою злочинністю є розпорошення зусиль ОВС та інших правоохоронних органів, насамперед у діяльності їх оперативних служб [12]. При здійсненні взаємоузгодженої діяльності при візуальному спостереженні, зазначені оперативні підрозділи правоохоронних органів мають змогу посилити спільні точки діяльності за наступними напрямками: обмін оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою й іншою інформацією з питань проведення оперативно-розшукових заходів в рамках візуального спостереження; організація взаємодії з питань навчання співробітників підрозділів прийомам та тактиці застосуванні візуального спостереження; проведення спільних робочих нарад, ділових зустрічей керівників оперативних підрозділів; взаємне використання оперативно-розшукових і технічних засобів; спільне планування й здійснення ряду оперативно-технічних заходів; спільні заходи щодо розшуку та затриманню злочинців [14].

Широке коло об'єктів пошукової діяльності й можливих джерел одержання інформації про них визначає необхідність участі у вирішенні цього завдання всіх служб і підрозділів правоохоронних органів. Хоча законодавець розосередив діяльність по виявленню й розслідуванню злочинів по різних правоохоронних органах і спецслужбах, однак цей механічний поділ зовсім не свідчить, що інтереси цих органів, служб і їхніх співробітників, які вирішують спільні завдання, ніколи не перетнуться при вжитті різних заходів, пошуках тих самих об'єктів, фіксації інформації кримінального чи розвідувального характеру. Особливо це належить до пошуку інформації та роботи на території, на якій здійснюється

візуальне спостереження різними відомствами, але напрямок роботи може збігатись. Тому напрямок проведення візуального спостереження різних відомств, особливо по боротьбі з організованою злочинністю, повинен функціонувати не ізольовано, а в рамках комплексної діяльності відомств, у безпосередньому й опосередкованому взаємозв'язку і взаємодоповнюваності.

Таким чином, одним з основних елементів організації візуального спостереження є система комплексних заходів, направлених на готовність виконання даного заходу, яка передбачає: аналіз та оцінку оперативної обстановки, а також оперативно-розшукової ситуації; підготовку та прийняття управлінського рішення; організацію виконання (реалізації) управлінського рішення. Організація візуального спостереження знаходиться у взаємозв'язку з оперативно-розшуковою тактикою використання спеціальних сил, засобів, методів підрозділів візуального спостереження та інших оперативних служб, ефективність діяльності яких залежить від інформаційного забезпечення планування візуального спостереження; роботи з виконавцями; взаємодії та координації зацікавлених осіб в виконанні завдань по спостереженню.

Якість виконання завдань на проведення візуального спостереження залежить від постійного поповнення необхідною для даного заходу інформацією, своєчасне забезпечення достовірними даними, збирання, обробка, аналіз інформації і вироблення на цій основі управлінських рішень, при цьому необхідно враховувати реальні інформаційні потреби оперуповноважених, що об'єктивно відповідають їхньому роду діяльності, спеціалізації чи лінії роботи.

Висновки. Отже, з метою підвищення якості взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ зі спеціальними підрозділами при проведенні візуального спостереження необхідно: нормативного регулювання питань, що стосуються взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів при підготовці і проведенні оперативно-розшукових заходів у рамках застосування візуального спостереження; удосконалення системи спільної професійної підготовки фахівців різного профілю; спільне або взаємне видання й обмін спеціальною науковою й навчально-методичною літературою з питань організації і тактики проведення візуального спостереження; узагальнення і поширення позитивного досвіду спільної роботи.

Список літератури

1. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – Ч. 1. – 336 с.
2. Украинская советская энциклопедия. – К. : Гл. ред. УСЭ, 1980. – 559 с.
3. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. М. Ковалева, В. Г. Панова, П. Н. Федосеева. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
4. Ермаков К. К. Взаимодействие и координация в органах внутренних дел : лекция / К. К. Ермаков. – М. : Акад. МВД СССР, 1971. – 24 с.
5. Порубов А. Н. Взаимодействие как процессуальная и профессиональная функция следователя, эксперта и органа дознания / А. Н. Порубов // Вопр. криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. – Минск, 1998. – Вып. 13. – С. 23-28.
6. Справочная книга криминалиста / под. ред. Н. А. Селиванова. – М. : Дело, 2000. – 134 с.
7. Белкин Р. С. Криминалистика : учеб. словарь-справ. / Р. С. Белкин – М. : Юрист, 1999. – 357 с.
8. Лекарь А. Г. Предотвращение преступлений органами охраны общественного порядка : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. Г. Лекарь. – М., 1967. – 308 с.
9. Гребельский Д. В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / Д. В. Гребельский. – М. : Акад. МВД СССР, 1977. – 90 с.
10. Козаченко І. П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності / І. П. Козаченко, В. Л. Регульський. – Л. : Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 219 с.
11. Пчолкін В. Д. Шляхи удосконалення взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинами в економічній сфері / В. Д. Пчолкін // Удосконалення взаємодії оперативних підрозділів ОВС і транспортної міліції при розкритті та розслідуванні злочинів : матеріали наук.-практ. конф. – Л. : ЛІВС при НАВС України, 2003.
12. Інформаційний огляд про стан взаємодії підрозділів оперативно-технічних заходів з підрозділами оперативної служби // Експрес-інформація / ДОС МВС України. – 2009. – № 2. – С. 16-19.

13. Грібов М. Л. Візуальне спостереження як засіб розслідування розбоїв та грабежів / М. Л. Грібов // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 1. – С. 69-78.
14. Самойленко О. А. Спостереження за особою, річчю або місцем із позицій криміналістичної тактики / О. А. Самойленко, О. О. Узкий // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 324-326.
15. Назаренко Д. В. Організаційно-тактичні засади проведення ОВС візуального спостереження / Д. В. Назаренко // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксіологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – О. : ОДУВС, 2015. – С. 84-85.

Стаття надійшла 20.04.2015 р.

Д.В. Назаренко, адъюнкт
Одесский государственный университет внутренних дел
кафедра криминалистики, судебной медицины и психиатрии
Успенская, 1, Одесса, 65014, Украина

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СО СПЕЦИАЛЬНЫМИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ВИЗУАЛЬНОГО НАБЛЮДЕНИЯ

Резюме

В статье исследуются особенности взаимодействия оперативных подразделений органов внутренних дел со специальными подразделениями при проведении визуального наблюдения как одной из самых эффективных организационно-управленческих форм противодействия организованной преступности и коррупции. Раскрыты основные виды та формы взаимодействия, а именно общая и специальная. Определены пути оптимизации взаимодействия оперативных подразделений органов внутренних дел со специальными подразделениями.

Ключевые слова: визуальное наблюдение, органы внутренних дел, взаимодействие, формы и методы деятельности.

D.V. Nazarenko, Adjunct
Odessa State University of Internal Affairs
the Department of Criminalistics, Judicial Medicine and Psychiatry
Uspenska street, 1, Odessa, 65014, Ukraine

CO-OPERATING OF OPERATIVE SUBDIVISIONS OF ORGANS OF INTERNAL AFFAIRS WITH THE SPECIAL SUBDIVISIONS DURING LEADTHROUGH OF VISUAL SUPERVISION

Summary

The article features the co-operation of operative subdivisions of organs of internal affairs with the special subdivisions during the leadthrough of visual supervision as to one of the most effective organizational-administrative forms of counteraction against organized crime and corruption. Basic forms of co-operation, namely general and special are specified. The ways of optimization of co-operation of operative subdivisions of organs of internal affairs with the special subdivisions are determined.

Key words: visual supervision, organs of internal affairs, co-operation, forms and methods of activity.

УДК 343.228

Б. М. Орловський, канд. юрид. наук, старший викладач
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ПОМИЛКИ У ОБСТАВИНІ, ЩО ВИКЛЮЧАЄ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

Стаття присвячена дослідженню історичного розвитку на території України помилки у обставині, що виключає злочинність діяння та уявної оборони. На підставі проведеного дослідження автором робляться пропозиції щодо формулювання ст. 37 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: помилка у обставині, що виключає злочинність діяння, уявна оборона, випадкова помилка або обман, невідання та омана.

Постановка проблеми. Однією із суперечливих за правовою природою обставин, що виключають злочинність діяння у науці кримінального права України виступає уявна оборона. До сьогоднішнього дня ведуться дискусії з приводу того, чи є такий правомірний вчинок обставиною, що виключає злочинність діяння, або ж він виступає певним видом помилки при необхідній обороні. Також виникає питання про розширене тлумачення правової природи уявної оборони за рахунок існування в науці кримінального права теоретичних положень про юридичну та фактичну помилку. Тому проведення історичного дослідження виникнення та нормативного закріплення такого правомірного вчинку на різних етапах розвитку української державності є важливим питанням для української кримінально-правової науки, оскільки воно надасть можливість визначити доцільність існування сучасної законодавчої конструкції цієї обставини в ст. 37 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Актуальність теми підтверджується неповнотою дослідження та вивчення правової природи уявної оборони як самостійного правомірного вчинку, що виключає злочинність діяння та наявністю значної дискусії у науці кримінального права України щодо цього питання. Крім того вона обумовлена історичними аспектами існування розширеного тлумачення означеного правомірного вчинку через помилку (невідання) у обставині, якою обумовлюється злочинність діяння або яка посилює відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково дослідження історичного розвитку уявної оборони (в основному у межах радянського періоду) без детального вивчення змісту її норм та тогочасних поглядів вчених здійснювалось В. В. Аніщуком. Провідні вітчизняні вчені, такі як П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, М. І. Бажанов, В. І. Борисов, П. С. Матишевський, М. М. Паше-Озерський, В. І. Ткаченко та ін. у своїх працях приділяли увагу лише теоретичним аспектам існуючої законодавчої конструкції уявної оборони у її нерозривному взаємозв'язку із необхідною. Тому комплексне історичне дослідження розвитку та законодавчого закріплення означеної обставини (невідання, помилки, омани, уявної оборони) як самостійного правомірного вчинку, що виключає злочинність діяння із вивченням першоджерел у цьому напрямку й тогочасних поглядів вчених у цій сфері, а також подальшим формуванням висновків щодо її розширеної законодавчої конструкції, у науці кримінального права України не здійснювалось.

Метою статті є: вивчення історичного розвитку та законодавчого закріплення уявної оборони (невідання, помилки, омани) як самостійного правомірного суспільно корисного вчинку із детальним дослідженням першоджерел у цьому напрямку й тогочасних поглядів вчених у цій сфері; формування на підставі проведеного історичного дослідження висновків щодо сучасної законодавчої конструкції уявної оборони у ст. 37 КК України із їх належним обґрунтуванням.

© Б. М. Орловський, 2015

Виклад основного матеріалу. Визначення правомірного суспільно корисного вчинку, який би за своїми ознаками відповідав або був подібним до уявної оборони, не закріплювалося у кримінальному законодавстві, що діяло на українських землях, до середини XIX століття. Норми різних редакцій Руської Правди (Академічний список, Синодальній ізвод, Карамзінський список і т.д.), трьох Литовських статутів 1529 р., 1566 р., 1588 р., Соборного уложення 1649 р., Воїнських артикулів Петра I 1715 р. не містили характеристики означеного правомірного вчинку або змістовних посилань на нього. Тому першим законодавчим актом, який забезпечив появу окремої обставини, що виключає злочинність діяння – «випадкової помилки або обману» (п. 4 ст. 92) стало Уложення про покарання кримінальні та виправні 1842 року.

У статті 99 Уложення 1842 року зазначалося, що якщо хтось вчинить протиправне закону діяння у зв'язку із випадковою помилкою чи внаслідок обману у навколишній обстановці, або внаслідок незнання тих обставин, від яких таке діяння стає протизаконним, тому таке діяння не покладалося у вину [1, с. 541]. В коментаріях щодо застосування на той час «випадкової помилки або обману» у Російській імперії, Н. Т. Волков про ст.ст. 92 і 99 Уложення 1842 року зазначав наступне:

«Оскільки, як обман чи помилка, внаслідок яких було вчинено злочин, відносяться до законних причин неосудності, тому при заяві про них у судовому засіданні, суд не може відмовити в постановці такого особливого питання. Помилка може мати місце і при необхідній обороні, а саме: в тому випадку, коли за обставинами, що передували застосуванню тим, хто обороняється сили, він міг вважати себе таким, що знаходиться в положенні, при якому оборона визнається законом необхідною. Таким чином, визнана судом, на підставі даних справи, наявність помилкового переконання обвинуваченого в тому, що в момент вказаного в ст. 101 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1842 року (про необхідну оборону) нападу на нього, він знаходився в повній неможливості вдатися до захисту місцевого чи найближчого начальства, – може по силі ст. 99 Уложення 1842 року, мати наслідком звільнення його від відповідальності. Таким же чином сприйняття обвинуваченим внаслідок помилки, законних або зовсім миролюбних дій потерпілого за напад, що піддає життя, здоров'я або свободу першого із них дійсній небезпеці, при неможливості звернутися до начальства, – може слугувати підставою не ставлення йому скоєного в вину.

Причиною, що знищує осудність, може слугувати лише помилка у фактах, а не помилка в законах, яка, за силою ст. 62 законодавчих основ, не може слугувати виправданням і взагалі не підходить під дію статей 92 і 99 Уложення 1842 року» [2, с. 28-29].

В редакції Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року також закріплювалася випадкова помилка або обман як обставина, що виключає злочинність діяння. За п. 4 ст. 98 Уложення 1845 року одну з причин, за якою скоєне не повинно бути поставлено в вину складала «помилка випадкова або внаслідок обману» [3, с. 31]. Її правове регулювання здійснювалось у ст. 105 Підвідділу II «Про причини, за якими скоєне не повинно бути поставлено в вину» Відділу I «Про визначення покарань взагалі і обставини, при яких скоєне не ставиться в вину» Глави III «Про визначення покарань за злочинами» Розділу I «Про злочини, проступки і покарання взагалі», де зазначалося:

«Хто вчинить що-небудь протиправне закону єдино по вчиненому, від випадкової помилки або внаслідок обману в тому, що відбулося, невіданню тих обставин, від яких саме його діяння перетворилось в протизаконне, тому вчинене ним не ставиться в вину. Він може, однак, в деяких випадках, що визначені законом, бути присуджений до церковного покаяння» [3, с. 34].

На кінцевому етапі історичного розвитку Російської імперії в Кримінальному Уложенні 1903 року відбулася зміна законодавчої характеристики «випадкової помилки або обману» на «невідання обставини, якою обумовлюється злочинність діяння або яка посилює відповідальність». У статті 43 Відділу IV «Про умови осудності і злочинності діянь» Глави I «Про злочинні діяння і покарання взагалі» Кримінального уложення це закріплювалося наступним чином:

«Невідання обставини, якою обумовлюється злочинність діяння або яка посилює відповідальність, виключає ставлення в вину самого діяння або обставини, яка посилює відповідальність.

При необережних діяннях правило це не застосовується, якщо саме невідання було наслідком недбалості винного» [4, с. 81].

У коментаріях до ст. 43 Кримінального уложення 1903 року про невідання, оману та помилку Н. С. Таганцев зазначав наступне: «Невідання та омана можуть виникнути або в силу психічної діяльності самого суб'єкта, його неуважності, внаслідок обмеженості його розвитку, або ж можуть відбутися від дій інших осіб, які, в свою чергу, стали підставою омани несвідомо чи свідомо і навмисно, коли, відповідно, невідання було наслідком омани. За своїм об'єктом, а разом з тим і за впливом на осудність потрібно розділяти невідання й оману фактичну та юридичну [4, с. 84].

Відсутність більш або менш чіткого уявлення з боку винного про фактичні умови його злочинної діяльності, що виступає підставою помилки або невідання, може відноситися: 1) до обставин, що обумовлюють злочинність діяння і входять в число його законних ознак (за яких вчинене втрачає характер умисного посягання); 2) до обставин, що виділяють дане діяння із родового поняття злочинного діяння в особливий вид, що підлягає посиленому або зменшеному покаранню (при них усувається можливість посилення або пом'якшення відповідальності з приводу обставин, що залишилися винному невідомими); 3) до обставин, що хоча і відносяться до обстановки даного діяння, але не мають значення ні для його складу ні для розміру відповідальності (несуттєві умови). Ці положення викладені в ст. 43, на підставі якої розрізняються обставини двох родів: тих, що обумовлюють злочинність діяння, тобто таких, що входять в його законний склад, визначають його юридичне поняття; обставини, які лише впливають на міру відповідальності, причому байдуже, чи будуть вони відноситися до фактичної або юридичної обстановки діяння, чи викликані вони обманом інших осіб чи помилкою і оманою самого того, хто діяв» [4, с. 84-85].

Відносно невідання і омани юридичної, а саме злочинності і заборони вчиненого діяння, зазначалося, що в такому випадку «…стаття 43 не стосується…посилання підсудного на те, що він не знав, що вчинене ним діяння заборонено законом, не може мати ніякого впливу на його відповідальність (ст. 62 Основних законів)…ці міркування розділені і Державною Думою» [4, с. 85].

Після розпаду Російської імперії і утворення СРСР норми про помилку (невідання) у обставині, що виключає злочинність діяння перестали існувати і в Основаних кримінального законодавства СРСР 1919, 1924, 1958 рр. та редакціях Кримінальних кодексів УРСР 1922, 1927, 1960 рр. не закріплювалися. Однак, у зв'язку із практичною необхідністю, поступово, в судовій практиці у рамках необхідної оборони почало розвиватися вчення про мниму (уявну) оборону, яка розглядалася як помилка у наявності суспільно небезпечного посягання при необхідній обороні. Формування положень такого правомірного вчинку відбулося на рівні Постанов Пленуму Верховного Суду СРСР 1956, 1969, 1984, 1991 років, що узагальнювали недоліки судової практики, пов'язані із застосуванням необхідної оборони. Наприклад, в Постанові 1956 року було зазначено: «суди повинні розрізняти стан необхідної оборони і так званої уявної (мнимої) оборони, коли особа не зазнає реального нападу і лише помилково припускає наявність такого нападу…» [5, с. 6]. За редакцією п. 13 Постанови 1984 року «суди повинні розрізняти стан необхідної оборони і так званої уявної (мнимої) оборони, коли відсутнє реальне суспільно небезпечне посягання і особа лише помилково припускає наявність такого посягання…» [6, с. 12]. На початковій межі утворення української державності у Постанові 1991 року вказувалося, що «судам необхідно відрізняти необхідну оборону від мнимої (уявної) оборони, коли особа, помиляючись щодо реальності посягання і вважаючи, що вона захищає правоохоронювані інтереси, заподіює шкоду іншій особі…» (п. 9) [7]. Однак на законодавчому рівні в КК УРСР 1922, 1927, 1960 рр. уявна оборона не знайшла свого закріплення.

Після проголошення незалежності України положення про (мниму) уявну оборону із узагальнень судової практики СРСР перейшли до КК України 2001 року, де у ст. 37 уяв-

на оборона була визначена в якості самостійної обставини, що виключає злочинність діяння. Дублювання її змісту у судовій практиці відбулося на рівні Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. «Про судову практику у справах про необхідну оборону» (п. 7).

В результаті цього у діючому кримінальному законодавстві України утворилося звужене розуміння можливості допущення особою помилки лише щодо реальності суспільно небезпечного посягання при необхідній обороні, яке склалося за рахунок узагальнень судової практики СРСР, хоча історично, за часів Російської імперії, існувало широке розуміння помилки у будь-якій обставині, що виключає злочинність діяння, а також у обставині, що посилює відповідальність. Тому автор вважає за можливе використати описаний історичний досвід для формулювання в ст. 37 діючого КК України норм про помилку у обставині, що виключає злочинність діяння, замість існуючих норм про уявну оборону. В якості теоретичного обґрунтування можливо зазначити, що помилкове припущення у особи може виникати не лише при необхідній обороні (захисті від уявного суспільно небезпечного посягання), а й: при крайній необхідності (захисті від уявної небезпеки), при затриманні особи, що вчинила злочин (коли неправильно визначається особистість того, хто затримується чи законодавча кваліфікація дій особи як уявний злочин); при виконанні законного наказу або розпорядження (щодо уявної підпорядкованості певній посадовій особі держави) тощо. Зокрема, при крайній необхідності особа може помилятися щодо існування небезпеки, якої насправді не було, або щодо її характеру, який насправді був незначним, наприклад: водій маршрутного мікроавтобусу із пасажирами, рухаючись вночі по дорозі, побачив, що несподівано йому на зустрічну смугу із-за повороту виїхав якийсь засіб, який засліпив його ліхтарями. За розташуванням ліхтарів та силою їх освітлення він вирішив, що це була фура (високогабаритний вантажний автомобіль). З метою уникнути своєї загибелі та загибелі пасажирів він різко звернув на узбіччя, заїхав у кювет, в результаті чого декілька пасажирів отримали тяжкі тілесні ушкодження. Після аварії виявилося, що вказаним засобом була звичайна тачка із конем, на яку візник встановив два сильногабаритних ліхтарі, які справді нагадували освітлення фури. Пересуваючись по ґрунтовій дорозі між дерев, кінь різко звернув на основну асфальтову дорогу, але при умілому керуванні візник зміг би розминутися із маршрутним мікроавтобусом, якщо б водій мікроавтобусу продовжував їхати вперед. Отже, в результаті такого випадку, у водія маршрутного мікроавтобусу виникло помилкове уявлення про небезпеку (їдучу назустріч фуру) та її значний характер, якого насправді не було.

Висновки. Таким чином автор, використовуючи історичний досвід та обґрунтування, приходить до висновку про доцільність закріплення у розділі VIII КК України замість ст. 37 «Уявна оборона» нової статті – «Помилка у обставині, що виключає злочинність діяння». Таку ст. 37 КК України «Помилка у обставині, що виключає злочинність діяння», на думку автора, можливо викласти в наступній редакції:

«1. Якщо особа внаслідок помилки вважала, що знаходиться у стані відповідної обставини, яка виключає злочинність діяння і в обстановці, що склалася мала достатні підстави вважати свої дії правомірними, то ця особа не підлягає кримінальній відповідальності за умови, що вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення.

2. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила допустимі межі, які дозволяються кодексом для такої обставини, що виключає злочинність діяння то особа підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення її меж.

3. Якщо в обстановці, що склалася особа мала достатні підстави вважати свої дії правомірними і не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність стану відповідної обставини, що виключає злочинність діяння, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність».

Характеристика в КК України такої загальної помилки у будь-якій обставині, що виключає злочинність діяння, на думку автора, буде прогресивним кроком вперед у напрямку покращення механізму її кримінально-правового регулювання.

Список літератури

1. Аніщук В. В. Розвиток законодавства про уявну оборону: історико-правовий аналіз / В. В. Аніщук // Держава і право: Юридичні і політичні науки. – 2010. – № 47. – С. 539-544.
2. Новое Уголовное Уложение 22 марта 1903 года (С сенатскими решениями, разъяснениями и указателями: сравнением статей Уложения и Устава о наказаниях 1842 года и предметным указателем) / сост. Н. Т. Волков. – М. : Склад изданий Н. Т. Волкова в Москве, 1906. – 344 с.
3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. – СПб. : Типогр. II-го отделения Императора (Канцелярия), 1845. – 900 с.
4. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. (С мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии, представления Мин. Юстиции в Государственный Совет и журналов – особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета). – СПб. : Изд. Н. С. Таганцева, 1904. – 1126 с.
5. О недостатках судебной практики по делам, связанным с применением законодательства о необходимой обороне : Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 23 октября 1956 г. № 8 // Судебная практика Верховного Суда СССР. – 1956. – № 6. – С. 4-8.
6. О применении судами законодательства, обеспечивающего право на необходимую оборону от общественно опасных посягательств : Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 16 августа 1984 г. № 14 // Бюл. Верховного Суда СССР. – № 5. – 1984. – С. 9-13.
7. Про практику застосування судами законодавства, яке забезпечує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 червня 1991 р. № 4. –Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0004700-91

Стаття надійшла 27.03.2015 р.

Б. М. Орловский, канд. юрид. наук, старший преподаватель
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ ОШИБКИ В ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕ, ИСКЛЮЧАЮЩЕМ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ

Резюме

Статья посвящена исследованию исторического развития на территории Украины ошибки в обстоятельстве, исключающем преступность деяния и мнимой обороны. На основании проведенного исследования делаются предложения по формулированию ст. 37 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: ошибка в обстоятельстве, исключающем преступность деяния, мнимая оборона, случайная ошибка или обман, неведение и заблуждение.

B.M. Orlovskiy, Candidate of Juridical Sciences, Senior Lecturer
Odessa National I.I. Mechnikov University
the Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

HISTORICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE ERROR IN THE CIRCUMSTANCE, PRECLUDING CRIMINALITY OF ACT

Summary

The article investigates the historical development of the error in circumstance, precluding criminality of act and imaginary defense in the Ukrainian territory. Based on this study the author makes proposals for the formulation of Article 37 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: the error in circumstance, precluding criminality of act, the imaginary defense, random error or deception, non-acquaintance and delusion.

УДК 343.13

Д.М. Толпиго, прокурор прокуратури
Київського району м. Одеси, юрист 2 класу, здобувач
Національний університет «Одеська юридична академія»
кафедра криміналістики, Фонтанська дор., 23, Одеса, 65009, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОБСТЕЖЕННЯ ПУБЛІЧНО НЕДОСТУПНИХ МІСЦЬ, ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

У статті проведено дослідження основ та особливостей обстеження публічно недоступних місць, житла та іншого володіння особи як самостійної негласної слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні. Також з'ясовано фактичні та юридичні підстави проведення обстеження публічно недоступних місць, житла та іншого володіння особи.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, публічно недоступні місця, уповноважені оперативні підрозділи.

Постановка проблеми. Більшість злочинів вчиняється таємно, злочинці ретельно маскують свою діяльність, зростає кількість латентних злочинів. Гласними слідчими діями не завжди можливо встановити осіб, причетних до вчинення злочинів та довести їх вину. Саме тому єдиним джерелом доказової інформації є матеріали негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Зазначена негласна слідча (розшукова) дія обмежує конституційні права громадян, для її виконання необхідно дотримуватись ряду спеціальних вимог та мати міцні знання кримінального процесуального права і практики його застосування [1, с.34].

Конституція України гарантує кожному право знати свої права й обов'язки (стаття 57), які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (стаття 64) [10]. Ці та інші конституційні права й свободи людини гарантуються і забезпечуються особі під час кримінального провадження, під час якого застосовують заходи кримінально-процесуального примусу.

Однією з гарантій забезпечення прав і законних інтересів людини у кримінальному провадженні є чітка та недвозначна процесуальна регламентація діяльності суб'єктів кримінального процесу з метою дотримання процесуальної форми під час проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій.

Натомість наявність колізій у кримінальному провадженні України спричиняє появу суперечностей у правовому регулюванні кримінально-процесуальних відносин і розбіжностей у теорії кримінального процесуального права та практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Зазначене стосується деяких аспектів провадження негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Злиття у системі слідчих дій гласних та негласних методів здобуття інформації про підготовлювані та вчинені злочини, при одночасному посиленні конституційних гарантій прав і свобод особи, є ефективним інструментом протидії злочинності, що слугуватиме вирішенню завдань кримінального судочинстві у масштабах усієї країни та виступатиме запорукою високого рівня правопорядку в державі [2, с. 15-23].

Законодавча регламентація порядку проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи є недосконалою, оскільки чітко не визначено тактику встановлення та зняття технічних засобів аудіо-, відео контролю особи відповідно цій негласній слідчій (розшуковій) дії, що призводить насамперед до відсутності врегульованого законом порядку виконання такої дії уповноваженим суб'єктом кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти інституту цієї слідчої дії досліджували як вітчизняні криміналісти та процесуалісти, так і науковці країн СНД:

© Д.М. Толпиго, 2015

Ю. П. Аленін, Р. С. Бєлкін, О. О. Бондаренко, В. В. Вапнярчук, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, Н. С. Карпов, Є. Д. Лук'янчиков, В. І. Маринів, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, Ю. Г. Торбін, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, та ін. Їх роботи мають важливе значення для розробки тактики обстеження публічно недоступних місць, житла та іншого володіння особи у кримінальному провадженні.

Указані обставини у своїй сукупності визначають актуальність теми статті, що і зумовило вибір її для дослідження.

Мета дослідження полягає в тому, щоб розробити процесуальні й тактичні основи проведення обстеження публічно недоступних місць, житла та іншого володіння особи в сучасних умовах кримінального провадження України.

Об'єкт дослідження – кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають під час проведення обстеження публічно недоступних місць, житла та іншого володіння особи у кримінальному провадженні України.

Предмет дослідження – обстеження публічно недоступних місць, житла та іншого володіння особи в системі негласних слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Правовою підставою, здійснення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, є письмове доручення слідчого, або прокурора в кримінальному провадженні. У цьому випадку, на час проведення зазначених дій, працівник оперативного підрозділу набуває повноважень слідчого. Звертаємо увагу, що працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (стаття 41 КПК України) [3].

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи закон відносить до негласних слідчих (розшукових) дій відомості про факт та методи проведення яких, за винятком випадків, передбачених КПК України, не підлягають розголошенню.

Зазначена негласна слідча дія проводиться: по – перше, у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.; по-друге, тільки у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів; по-третє, на підставі ухвали слідчого судді у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Під слідчим суддею тут слід розуміти осіб, зазначених у ст. 247 КПК України, тобто розгляд клопотань про обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи повинен здійснювати голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Проводити обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України.

При цьому КПК України (ч. 2 ст. 233) під житлом особи розуміє будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Наприклад, у цьому сенсі, до житла можна віднести: 1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку; 2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо); 3) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо).

Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом (слідчі ізолятори, ізолятори тимчасового тримання, приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку відбуттям покарання тощо). Під іншим володінням особи розуміються транспортні засоби, земельні ділянки, гаражі, магазини, кафе, бари, їдальні, ресторани, майстерні, заводи, фабрики, офіси інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення, які знаходяться у володінні особи, тобто такі об'єкти (природного походження та штучно створені), які за своїми властивостями дають змогу туди проникнути і зберегти або приховати певні предмети (речі, цінності).

Публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб. Приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо), мають статус публічно доступних.

Під «проникненням» слід розуміти вторгнення в закрите чи незакрите (незамкнене) приміщення або житло. Воно може здійснюватись як з подоланням перешкод (замків, закритих дверей, вікон, люків та ін.), так і без цього, наприклад з використанням того, що особи (особа) залишили приміщення (житло) незакритим, без охорони. «Проникнення» може бути здійснене також за допомогою різних технічних пристроїв і засобів, тобто, коли бажаний результат досягається без входження у відповідне приміщення [5].

Клопотання слідчого про надання дозволу на проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії повинно бути узгоджено з прокурором.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання протягом шести годин з моменту його отримання. Розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання.

У клопотанні слідчого обов'язково зазначаються:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) короткий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;

3) правова кваліфікація злочину із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України;

4) відомості про особу (осіб) і місце щодо яких необхідно провести обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;

5) обставини, що дають підстави для проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;

6) обґрунтування строку проведення негласної слідчої (розшукової) дії;

7) обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в іншій спосіб;

8) обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили [11].

До клопотання слідчого, прокурора додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання.

Рішення про обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи повинно бути постановлено слідчим суддею в порядку, передбаченому статтями 246, 248, 249 КПК України. У такому рішенні обов'язково зазначається строк її проведення, який може бути продовжений слідчим суддею у порядку, передбаченому статтею 249 КПК України.

За загальним правилом строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не може перевищувати два місяці.

Якщо слідчий, прокурор вважає, що проведення негласної слідчої (розшукової) дії слід продовжити, то слідчий за погодженням з прокурором або прокурор має право звернутися

до слідчого судді з клопотанням про постановлення ухвали згідно з вимогами статті 248 КПК України.

Під час негласного обстеження допускаються фотографування, копіювання, позначка виявлених об'єктів за допомогою спеціальних хімічних речовин, встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи. Вилучення або заміна виявлених під час обстеження зразків (предметів) для дослідження допускається у виняткових випадках з дозволу керівника дії. Застосування технічних засобів під час проведення обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи є вимушеним захисним заходом суспільства і держави в боротьбі зі злочинністю. Межі повноважень суб'єктів застосування спеціальної техніки і проведення технічних заходів суворо регламентуються законами України. Проведення технічних заходів із застосуванням спеціальної техніки є істотним обмеженням прав і свобод людини, що має винятковий і тимчасовий характер, потребує спеціальної нормативно-правової регламентації [6; 7; 8; 9].

До участі в обстеженні слід залучати фахівців, які мають навички відшукання відповідних слідів, фіксації обстановки, установлення хімічних пасток, технічних засобів аудіо-та відеоконтролю тощо. Результати діяльності фахівця докладно фіксують у довідках, актах, які складають після закінчення обстеження, з точним визначенням технічних характеристик застосованих і запроваджених технічних засобів фіксації інформації. Оперативних працівників, які залучаються до обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, всебічно інструктують як з технічних та організаційних аспектів його проведення, так і з питань дотримання конспірації при його здійсненні.

Отримавши дозвіл суду на здійснення обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, слідчий (за дорученням оперативний працівник) і оперативно-технічний підрозділ у разі потреби вивчають підходи до об'єкта, де планується обстеження, системи та типи захисних пристроїв, обирають підстави для проникнення в приміщення, з'ясовують інші необхідні дані, визначають тактику зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії.

В процесі обстеження проводиться огляд приміщень, будинків, ділянок місцевості та об'єктів, розташованих на них. Обстеження як огляд полягає у візуальному, слуховому і запаховому вивченні обстановки у відвідуваному об'єкті з метою виявлення, вилучення і дослідження предметів, які мають причинний зв'язок з обставинами вчинення злочинів, підозрюваними тощо. Наприклад: Виконуючи доручення слідчого, оперативний працівник за згодою власника відвідав магазин, з якого постійно вчинялись крадіжки, і встановив «хімічні пастки» на визначених речах, одна з яких через декілька днів була викрадена. За слідами, які залишилися на руках і одязі підозрюваного, дана особа була встановлена і затримана [1, с.39-40].

Отже, при обстеженні визначених місць слідчий (за дорученням оперативний працівник) може вивчити розташування приміщень, дверей, меблів, наявність тих чи інших предметів, що може мати значення при наступній оцінці ситуації та прийнятті процесуальних чи управлінських рішень.

У відповідності з ч.1 ст. 252 КПК України фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки.

Протокол про проведення зазначеної дії з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту її припинення передаються прокуророві. Прокурор вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні. Особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. Конкретний час повідомлення визначається із урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового

розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Відповідне повідомлення про факт і результати обстеження повинне бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня його припинення, але не пізніше дня звернення до суду з обвинувальним актом. Відомості про факт і методи проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, осіб, які його проводили, а також інформація, отримана в результаті проведення, не підлягають розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті відкриття матеріалів іншій стороні в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України. Якщо протоколи про проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи містять інформацію щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації про інших осіб. Виготовлення копій протоколів про проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи та додатків до них забороняється.

Особи, які проводили обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися із збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом.

Висновки. Таким чином, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи – це негласна слідча (розшукова) дія, проводити яку має право слідчий або за його дорученням працівник оперативного підрозділу, суть якої полягає в огляді визначених об'єктів, у тому числі з використанням технічних засобів, шляхом таємного проникнення, на підставі ухвали слідчого судді, з метою збирання (виявлення і фіксації) інформації, значимої для забезпечення кримінального судочинства, безпеки суспільства і держави. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи має винятковий характер, оскільки обмежує конституційні права громадян. Такий захід здійснюється винятково у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Конституція України гарантує кожному громадянину недоторканність житла, невтручання у його особисте і сімейне життя. Забороняється збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Не допускається незаконне проникнення в публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи. Закон робить із цих правил виняток в інтересах національної безпеки, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, захисту прав і свобод інших людей.

Отримані внаслідок провадження негласних слідчих (розшукових) дій відомості можуть стати доказами у кримінальному провадженні винятково за рішенням суду на стадії судового розгляду, після попередньої їх перевірки та оцінки прокурором.

Список літератури

1. Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій / Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, В. В. Поливода [та ін.] ; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 124 с.
2. Скулиш Є. Д. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є. Д. Скулиш // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – К., 2012. – № 2. – С. 15-23.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 765 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, 11-12, 13. – Ст. 88.
5. Алгоритм дій працівників ОВС при підготовці та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bibl.com.ua/pravo/5492/index.html?page=22
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – С. 303.
7. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
8. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

9. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
10. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. з наст. змін. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Про затвердження порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів від 26.09.2007 р. № 1169. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/KP071169.html

Стаття надійшла 20.04.2015 р.

Д.М. Толпыго, прокурор прокуратуры
Киевского района г. Одессы, юрист 2 класса, соискатель
Национальный университет «Одесская юридическая академия»
кафедра криминалистики, Фонтанская дор., 23, Одесса, 65009, Украина

ОСОБЕННОСТИ ОБСЛЕДОВАНИЯ ПУБЛИЧНО НЕДОСТУПНЫХ МЕСТ, ЖИЛИЩА ИЛИ ИНОГО ВЛАДЕНИЯ ЛИЦА

Резюме

В статье проведено исследование основ и особенностей обследования публично недоступных мест, жилья и другого владения лица как самостоятельного негласного следственного (розыскного) действия в уголовном производстве. Также выяснены фактические и юридические основания проведения обследования публично недоступных мест, жилья и другого владения лица.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, публично недоступные места, уполномоченные оперативные подразделения.

D.M. Tolpygo, Attorney Prosecutor's Office
Kiev district of Odessa, a lawyer Class 2, Applicant
National University «Odessa Law Academy»
the Department of Criminalistics
Fontanska doroga str., 23, Odessa, 65009, Ukraine

FEATURES SURVEY PUBLIC INACCESSIBLE PLACES, HOME OR OTHER PROPERTY OF A PERSON

Summary

The paper investigates the basics and features of the survey of publicly inaccessible places, housing and other possessions of a person as an independent covert investigative action in criminal proceedings. The factual and legal bases of the survey of publicly inaccessible places, housing and other possessions of a person are clarified.

Key words: unspoken investigation (investigative) actions publicly inaccessible places authorized by the operational units.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, МОРСЬКЕ ПРАВО

УДК 327:001.5:338.45:665.71

А.Г. Аллахвердиев, аспирант
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра международных отношений
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В НАУЧНЫХ ПОДХОДАХ И КОНЦЕПЦИИ ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Данная статья рассматривает проблемы энергетической безопасности в теории международных отношений, с учетом подходов отдельных теоретических школ и направлений. Учитывая то, что вопрос энергетической безопасности остаётся определяющим двусторонние и многосторонние отношения, важно выработать универсальные теоретические и практические подходы к ее обеспечению для всех заинтересованных сторон. В противном случае, сфера энергетических отношений будет и дальше оставаться конфронтационной.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, энергоресурс, международные отношения, неореализм, неолиберализм.

Постановка проблемы. Энергетическая безопасность является одной из наиболее актуальных проблем. В течение последних нескольких десятилетий человечество использовало углеводородные энергоресурсы больше, чем за всю предшествующую историю. Активно разрабатываемые альтернативные источники энергии пока не способны полностью вытеснить углеродное топливо и обеспечить стабильное снабжение государства энергоресурсами. Надежное энергообеспечение выступает сегодня одним из наиболее существенных факторов стабильного экономического развития. От качества и бесперебойной работы энергетики во многом зависит и уровень энергетического обслуживания населения, и национальная безопасность страны в целом.

Возросший в последнее время интерес к изучению проблемы энергетической безопасности объясняется тем, что, по прогнозам, в ближайшем будущем конкуренция за доступ к энергоресурсам и за обеспечение бесперебойных поставок будет обостряться. Развитые страны перестали быть основными покупателями энергоресурсов, но не потому, что сократились их потребности (наоборот, потребление в этой группе стран устойчиво растет), а потому, что темпы роста развивающихся экономических стран выше, чем развитых. Соответственно, появляются новые мощные игроки на энергетическом рынке, что также способствует нарастанию соперничества за доступ к источникам энергии. Современная ситуация на энергетическом рынке, вновь выдвигают проблему обеспечения энергобезопасности на повестку дня в международных отношениях.

Анализ последних исследований и публикаций. Для максимальной объективности и всесторонности исследования изучен обширный материал. Энергетическая безопасность является предметом исследования значительного числа ученых. Широкому кругу проблем в области энергобезопасности, понятийного аппарата политологического осмысления процессов в энергетической сфере, вопросов обеспечения энергобезопасности и других смежных проблем политики в энергетической сфере посвящены труды известных украинских ученых, таких как: В. О. Баранник, М. Г. Земляний, О. М. Суходоля, Е.И. Сухин.

А также труды российских ученых, такие как: Д. Бёмэ, М. Х. Данн, Н. И. Воропай, С. М. Сендеров, А. Р. Гафуров, К. Денчев, С. З. Жизнин, Н. В. Миронов, К. В. Трачук. И работы зарубежных ученых, таких как: А. Брессан, Б. Бузан, М. Клэр, А. Голдфау, Дж. М. Уитте, Р. Графстеин, Л. Краемер, D. Moran, Дж. Рассел, К. Уолтц.

© А.Г. Аллахвердиев, 2015

Целью статьи является анализ специфики международной безопасности в контексте энергетической проблемы посредством изучение основных современных подходов к определению понятий «безопасность», и «энергетическая безопасность».

Изложение основного материала. Стратегическая потребность государства в постоянном и бесперебойном обеспечении энергоресурсами стала явной в конце XIX века, т. е. в то время, когда шла активная механизация вооруженных сил. Армия, массово переходившая на оснащение военной техникой и различными механизмами, постоянно нуждалась в поставках топлива [24].

На протяжении XX века проблема снабжения экономики источниками энергии не раз вставала перед развитыми государствами Запада, что в итоге обусловило становление современной системы энергетической безопасности с ее институтами и механизмами регулирования.

Отметим, что, несмотря на наличие большого количества исследований, до сих пор не существует единого общепринятого определения термина «энергетическая безопасность». Впервые данное понятие было использовано в 1947 г. в связи с принятием в США законодательного документа, регламентировавшего политику государства в области обеспечения национальной безопасности [4, с. 179]. Однако непосредственно концепция «энергетической безопасности» появилась после нефтяного кризиса 1973 г. Созданное на его фоне в 1974 г. Международное энергетическое агентство дало следующую формулировку: энергетическая безопасность есть «уверенность в том, что энергия будет иметься в распоряжении в том количестве и того качества, которые требуются при данных экономических условиях» [3, с. 4].

В настоящее время понятие «энергетическая безопасность» приобретает новый смысл. Если первые научные определения ограничивались рамками одной страны, определяли энергобезопасность как необходимое снабжение энергией населения и национальной экономики, то господствующее на протяжении последних тридцати лет определение подвергается переосмыслению и расширяется за счет таких составляющих, как, например, экологическая и техногенная безопасность. По словам основателя Кембриджской ассоциации энергетических исследований Дж. Станислау, энергобезопасность «в современных условиях – это не просто надежность поставок. Понятие энергетической безопасности определяется более широко. Энергетическая безопасность охватывает вопросы безопасности в политическом, природоохранном, инфраструктурном смыслах и даже с точки зрения угрозы терроризма, с учетом вновь поставленной задачи устойчивого развития и проблемы климатических изменений» [13, с. 3].

Традиционный подход реалистов в сфере международных отношений направлен на международную безопасность. С учетом реалистической концепции представленной К. Уолтц, [26, p. 155] государства действуют в соответствии с их структурной властью в международных отношениях. Уолтцовская система предполагает, что государства ведут борьбу за выживание в рамках международной системы, характеризующейся отсутствием какой-либо «всемирной» власти.

Борьба за власть особенно в межгосударственных взаимоотношений, включает себя и доступ к ресурсам. К. Уолтц предсказал, что нефтяные кризисы, вызванные арабским эмбарго на экспорт, не будет представлять собой любую смену власти для Запада [26, p. 155-157]. Тем не менее, проблемы энергетической безопасности стал вопрос мотивации безопасности для многих развитых стран в период нефтяных кризисов 1973. К. Уолтц утверждает, что существует преемственность стратегии крупных западных государств в энергетической геополитики. Политические акторы меняются, но национальная стратегия остается [26, p. 155-157].

Безопасность может быть определена как оборонная (в отношениях к угрозе) или оскорбительная (лучшая выгода в отношениях с другими акторами [23, p. 139]). Согласно Уолтцу безопасность является главным оборонительным: безопасность образуется от анархической структуры общества. Энергетическая безопасность является оскорбительной: как только уязвимым местом становятся западные государства, они предпочитают использовать наступательную стратегию.

Концепция безопасности была пересмотрена Б. Бузаном. В 1990-х годах он присоединяется к копенгагенской школе, которая изучает безопасность. Согласно учению этой школе, «безопасность» не считается прямым следствием угрозы, а скорее определяется как результат политической интерпретации угрозы, в процессе, называемом безопасностью. Авторы этой школы указывают на необходимость построить концептуальную модель безопасности, которая означает, что-то более конкретное, чем просто какая-либо угроза или проблема [20, p. 7]. Таким образом, безопасность определяется как нелинейная реакция на угрозу. Унаследовав точку зрения Реалистов на международные отношения, Копенгагенская школа считает анархию в качестве основного признака международной структуры, которая также объясняет взгляды штатов к безопасности (озабоченна безопасностью). Кроме того, согласно этому подходу, термин безопасность включает в себя пять отдельных секторов: политический сектор с участием внутренней и внешней стабильности государств, военные, покрывающие их оборонительные, так и наступательные возможности, сектор социального обеспечения означает стабильность культурных (т.е. национального или религиозного) идентичностей, экономическая безопасность, связана с доступом к ресурсам и рынкам, и экологическая безопасность определяется как защитой экологической биосферы [19, p. 19].

Например, в современной российской науке понятие энергобезопасности трактуется как «гарантия защищенности граждан и государства от угроз нарушения доступа к энергоресурсам, вызванных проявлением неблагоприятных природных, техногенных, внутри внешнеполитических, социально-экономических и других факторов» [9; 12]. Существующие подходы к изучению энергетической безопасности основываются на теориях международной безопасности, основными направлениями которых являются неореализм и неолиберализм. Сторонники первого подхода представляют международные отношения как некое беспорядочное развитие, в котором отсутствует верховная власть, а государства вынуждены наращивать военную мощь с целью сохранения своих позиций на мировой арене. Данному подходу противостоят приверженцы неолиберального подхода, которые приписывают «особую роль в обеспечении безопасности международным институтам и межгосударственному сотрудничеству» [17, с. 220]. Однако многие авторы предпочитают сегодня сочетать отдельные положения каждого из теоретических направлений, что позволяет им составить наиболее полную картину событий.

В частности, проблему энергобезопасности исследуют такие российские ученые как К. В. Трачук. Он отмечает, что согласно неореалистической концепции (Д. Моран, Д. Рассел, [25] М. Клэр [21, p. 44]), определяющее влияние на энергетическую сферу оказывает выстраивание взаимоотношений между отдельными государствами. Каждое из государств, в свою очередь, стремится обеспечить себя стабильными поставками энергоресурсов или же поставлять свои энергоносители в другие страны на максимально выгодных условиях, что в итоге приводит к росту напряженности, возникновению вооруженных конфликтов и наращиванию военной мощи. Центральным тезисом неореалистического подхода является так называемый «ресурсный национализм, т. е. усиленный контроль со стороны государства над природными ресурсами» [7, с. 221]. Такая политика по отношению к природным богатствам характерна в первую очередь для добывающих стран, которые таким образом стремятся усилить свои позиции на международной арене и защитить свои интересы на мировом рынке.

Идеи неореалистов составляют основу одного из двух подходов к глобализации – Пекинского консенсуса, когда энергоресурсы рассматриваются как государственная собственность, являются одной из ключевых «опор» национальной безопасности, а также зачастую зависят от политической ситуации. Государство в данной модели стремится контролировать все три основные элемента «энергетической цепочки» – добычу, транспортировку и распределение энергоресурсов [5, с. 28; 9]. Примером такого государства может выступать Россия, чей подход к энергобезопасности базируется на долгосрочном взаимном сотрудничестве поставщиков и потребителей и выстраивании таких условий, при которых импортеры были бы уверены в надежности поставок, а экспортеры – в ста-

бильности спроса. Ориентация на долгосрочное сотрудничество становится особенно важной в связи с тем, что «для разработки труднодоступных месторождений и для транспортировки энергоресурсов от поставщиков к потребителям требуется создать дорогостоящую инфраструктуру» [5, с. 20].

Например, К. В. Трачук считает, что положения неореализма подвергаются критике со стороны приверженцев неолиберальной концепции (А. Голдтау, Я. М. Витте [22], А. Брессан [18, p. 269]). Важное место неолибералы отводят рыночным механизмам, которые и определяют основные тенденции развития энергетической сферы. Именно функционирование глобального свободного рынка энергоресурсов снижает вероятность использования так называемого «энергетического оружия» путем введения эмбарго на поставки энергоносителей, а также не позволяет какой-либо стороне подчинить себе механизмы ценообразования. Кроме того, сторонники неолиберального направления отмечают, что ключевую роль в регулировании энергетических отношений, а также в оформлении определенных норм сотрудничества играют такие наднациональные структуры, как, например, Международное энергетическое агентство или Международный энергетический форум. Таким образом, энергетическая безопасность базируется на взаимной заинтересованности в сотрудничестве стран-экспортеров и стран-импортеров.

Идеи неолиберализма находят отражение в другом подходе к глобализации – Вашингтонском консенсусе, призывающем к либерализации рынка энергоресурсов [1]. Сторонники данного направления (США, страны ЕС) выступают за свободный доступ к сырью, не осложненный препятствиями политического характера, за расширение свободного рынка и против долгосрочных соглашений, которые приводят к «запиранию» части углеводородов в долгосрочных контрактах и невозможности их выхода на свободный рынок [5, с. 21].

Рассматривая проблемы энергетической безопасности, многие авторы предпочитают использовать одновременно как элементы неореалистического подхода, так и неолиберального, поскольку четко разграничить влияние на развитие энергетической сферы рыночных механизмов, с одной стороны, и межгосударственного соперничества – с другой, очень сложно. Такое объединение элементов двух подходов характерно, в частности, для Дж. Станислау, который, отличая сложные взаимоотношения импортеров с экспортерами энергоресурсов, вместе с тем подчеркивает их взаимную заинтересованность в сотрудничестве [13].

Многие российские исследователи в своих работах используют элементы обоих подходов. Так, Н. В. Миронов пишет о высокой зависимости ряда стран и регионов от поставок энергоресурсов, что может стать причиной потенциального военного конфликта. Несмотря на то, что, по мнению автора, ключевыми являются военные аспекты международной энергетической безопасности, он не отрицает роль таких международных институтов, как Международное энергетическое агентство и ОПЕК, а также транснациональных корпораций. Конечно, стабильность на энергетических рынках важна для всех участников, но, тем не менее, руководствуются они, в первую очередь, собственными выгодами, игнорируя фактор глобальной взаимозависимости [12].

Работы другого российского исследователя – С.З. Жизнина, рассматривающего энергетическую дипломатию России, также сочетают оба направления: как и сторонники неолиберальной концепции, он отмечает огромное значение международных институтов для выстраивания энергетического диалога России с партнерами, однако вслед за сторонниками неореализма автор обращает внимание на то, что Россия сможет укрепить свои позиции на мировом рынке только благодаря эффективному и конструктивному сотрудничеству российских нефтегазовых компаний с органами государственной власти, т. е. благодаря активной поддержке энергетической сферы со стороны государства [8].

Работы украинских ученых в экономической энциклопедии определяют энергетическую безопасность как наличие экономического суверенитета страны в обеспечении себя топливно-энергетическими ресурсами [7, с. 501]. Авторы издания отмечают, что обратной стороной энергетической безопасности является энергетическая опасность, возникаю-

щая вследствие острой нехватки топливно-энергетических ресурсов, расточительного использования энергоносителей, чрезмерной зависимости от их импорта, нерационального разгосударствления и приватизации энергетической системы государства и тому подобное. Главными факторами, влияющими на энергетическую безопасность, является уровень обеспечения собственной нефтью, газом и некоторыми сырьевыми ресурсами, а также высокая энергозатратность производства.

М. Земляной, исходя из понятия безопасности вообще как состояния защищенности (кого-либо, чего-либо) от угроз, определяет энергетическую безопасность страны как состояние ее защищенности от угроз энергетического характера, то есть состояние, при котором обеспечены:

– Обоснованное достаточно, надежное и технично безопасное снабжение экономики и населения энергоресурсами;

– Невозможность существенного внутреннего и внешнего давления на руководство страны, факторы которого связаны с энергетической сферой;

– Приемлемый уровень вредного воздействия и на окружающую среду от производства и использования энергии;

– Отсутствие социальной напряженности в обществе (существенных конфликтов, забастовок и других социальных проблем), связанных с энергетической сферой [10, с. 61].

М. Суходоля также считает, что «энергетическая безопасность – это состояние защищенности жизненно важных «энергетических интересов» личности, общества, государства от внутренних и внешних угроз, обеспечивающее бесперебойное удовлетворение потребителей экономически доступными приемлемого качества при нормальных условиях и в чрезвычайных ситуациях» [14; 15].

В. Никитенко рассматривает энергетическую безопасность как систему сочетания потенциалов – экономического, политического, технико-технологического, ресурсного и, собственно, энергетического, а также факторов научного, географического, организационного, управленческого и т.д., без учета которых анализ какой-либо безопасности не возможен [11, с. 41].

Такой взгляд на сущность и содержание энергетической безопасности позволяет структурировать ее на основе многолинейного и многоуровневого подходов, значительно углубляет возможности объективного анализа процессов, связанных с изменениями энергетической сфере. Кроме того, в соответствии с реальной структуризацией системы энергетической безопасности государства на основе информационного и синергетического мировосприятия можно определить приоритетные пути развития в топливо-энергетическом комплексе.

Е. Сухин считает, что энергетическая безопасность «это способность государства обеспечить максимально надежное, технически безопасное, экологически приемлемое и обоснованно достаточно, энергообеспечения экономики и населения, а также гарантированное обеспечение возможности руководства государства в формировании и осуществлении политики защиты национальных интересов в сфере энергетики, без чрезмерного внешнего и внутреннего давления в современных и прогнозируемых условиях » [16].

В. Шлемко и И. Бинько под энергетической безопасности Украины понимают «способность государства обеспечить эффективное использование собственной топливно-энергетической базы, осуществить оптимальную диверсификацию источников и путей поставки в Украину энергоносителей для обеспечения жизнедеятельности населения и функционирования национальной экономики в режиме обычного, чрезвычайного и военного положения, предупредить резкие ценовые колебания на топливо-энергетические ресурсы или создать условия для безболезненной адаптации национальной экономики к новым ценам на эти ресурсы» [6].

В. Баранник определяет энергетическую безопасность как «способность государства обеспечить максимально надежное, технически безопасное, экологически приемлемое и обоснованно достаточное энергообеспечение экономики и населения, а также гарантированное обеспечение возможности руководства государства в формировании и осуществле-

нии политики защиты национальных интересов в сфере энергетики без чрезмерного внешнего и внутреннего давления в современных и прогнозируемых условиях» [2].

Выводы. Таким образом, в современной науке существуют различные подходы к пониманию энергетической безопасности, продолжаются дискуссии между сторонниками неореалистического и неолиберального подходов. Первые считают, что взаимоотношения между государствами, каждое из которых преследует свои цели, определяют развитие энергетической сферы. Сторонники же неолиберальной концепции, напротив, за основу поддержания энергетической безопасности принимают глобальные рыночные механизмы и при этом отводят ключевую роль институтам международного сотрудничества. Однако споры между сторонниками разных подходов отнюдь не исключают возможность одновременного использования положений обоих направлений, что весьма характерно для современных исследований и позволяет наиболее полно осветить все аспекты энергетической безопасности.

Перед различными регионами стоят разные задачи в деле обеспечения энергетической безопасности: для стран-импортеров важно сохранить надежность энергоснабжения и диверсифицировать источники поставок энергоресурсов; странам-экспортерам важно закрепиться на стратегических рынках по выгодным ценам и иметь в наличии средства для дальнейшей добычи энергоресурсов; третьей силой выступают транзитные страны, которые стремятся получить выгоду от транспортировки энергоресурсов по их территории. Важно понимать, что энергетическая безопасность возможна только в условиях взаимного сотрудничества всех трех сторон энергетического обмена.

Список литературы

1. Бёмэ Д., Данн М. Х. Энергобезопасность, но как? Противоречивости европейской энергетической политики и необходимость глобальных институциональных рамок [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.unipotsdam.de/ fileadmin/projects/wirtschaftspolitik/assets/Publikationen_Malcolm/Energiesicherheit__aber_wie_Russisch.pdf
2. Бараннік В. О. Енергетична безпека: регіональний вимір [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/EnSecBal.pdf
3. Воропай Н. И. Энергетическая безопасность: сущность, основные проблемы, методы и результаты исследований / Н. И. Воропай, С. М. Сендеров. – М. : ИНП РАН, 2011.
4. Гафуров А. Р. Сущность категории «энергетическая безопасность» и ее место в общей структуре безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vestnik.mstu.edu.ru/v13_1_n38/articles/31_gafur.pdf
5. Денчев К. Мировая энергетическая безопасность: история и перспективы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hist.msu.ru/Journals/NNI/pdfs/Denchev_2010.pdf
6. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
7. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Видав. центр «Академія», 2000. – Т. 1 : А-К. – 503 с.
8. Жизнин С. З. Энергетическая дипломатия России [Электронный ресурс] / С. З. Жизнин // Экологические системы. – 2007. – № 4. – Режим доступа: http://esco-ecosys.narod.ru/2007 _4/art40 .htm
9. Жизнин С. З. Российская энергетическая дипломатия и международная энергетическая безопасность (геополитика и экономика) / С. З. Жизнин // Балтийский регион. – 2010. – № 1. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskaya-energeticheskaya-diplomatiyaimezhdunarodnayaenergeticheskayabezopasnostgeopolitikaiekonomika
10. Земляний М. Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи / М. Г. Земляний // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 64.
11. Микитенко В. На чому базується енергетична безпека держави / В. Микитенко // Вісник НАН України. – 2005. – № 3. – С. 47.
12. Миронов Н. В. Международная энергетическая безопасность : учеб. пособие / Н. В. Миронов ; МГИМО (У) МИД России, Междунар. ин-т топливно-энергетического комплекса. – М. : Изд-во МГИМО, 2003.
13. Станислау Дж. Энергия в движении: основные проблемы XXI века. Воздействие меняющейся динамики глобального энергетического рынка на бизнес, общество, государство и международное сообщество [Электронный ресурс] / Дж. Станислау // Deloitte. – 2006. – Режим доступа: https://www.deloitte.com/assets/DcomRussia/Local%20Assets /Documents/Energy%20in%20Flux_Brochure_RU(1).pdf.
14. Суходоля О. М. Роль та місце енергозбереження у забезпечені енергетичної та національної безпеки [Электронный ресурс] / О. М. Суходоля // Эско : электрон. журн. энергосервисной компании «Экологические системы». – 2003. – № 8. – Режим доступа: http://esco-ecosys.narod.ru /2003 _8 /art50.htm
15. Суходоля О. М. Енергоефективність економіки у контексті національної безпеки: методологія дослідження та механізми реалізації : монографія / О. М. Суходоля. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 424 с.

16. Сухін Є. І. Нетрадиційна енергетика як фактор економічної безпеки держави : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 21.04.01 – економічна безпека держави / Євген Ілліч Сухін ; Рада національної безпеки і оборони України, Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. – К., 2005. – С. 38.
17. Трачук К. В. Современные исследования проблем энергетической безопасности: теоретические аспекты / К. В. Трачук // Вестник МГИМО-Университета. – 2013. – № 4(31).
18. Bressand A. The future of producer-consumer cooperation: A policy perspective / A. Bressand ; A. Goldthau, J. M. Witte // Global energy governance: The new rules of the game. – Washington, DC : Brookings Inst. Publ., 2009. – 286 p.
19. Buzan B. People, States and Fear: an agenda for international security studies in the post-cold war era / B. Buzan. – 2nd ed. – Harvester Wheatsheaf, 1991. – P. 19.
20. Buzan B. DE Wilde J. Security: a new framework for analysis / B. Buzan, O. Waever. – London, 1998. – P. 7.
21. Clare M. There will be blood: Political violence, regional warfare, and the risk of great-power conflict over contested energy resources / M. Clare // Energy security challenges for the 21st century: A reference handbook / A. Korin, G. Luft. – Westport, Praeger Publ., 2009. – P. 66.
22. Goldthau A. Global Energy Governance: The New Rules of the Game / A. Goldthau, J. M. Witte. – Brookings Institution, 2009. – 361 p.
23. Grafstein R. What Rational Political Actors Can Expect / R. Grafstein // Journal for Theoretical Politics. – 2002. – Vol. 14, № 2. – 165 p.
24. Kraemer L.-M. Die Energiesicherheit Europas in Bezug auf Erdgas und die Auswirkungen einer Kartellbildung im Gassektor [Электронный ресурс] / L.-M. Kraemer. – Köln, 2011. – Режим доступа: http://kups.ub.uni-koeln.de/3332/1/Dissertation_Luis_Martin_Kraemer.pdf
25. Moran D. Energy security and global politics: The militarization of resource management / D. Moran, J. Russell. – New York : Routledge Publ, 2009. – 245 p.
26. Waltz. K. Theory of International Politics / K. Waltz ; ed. Random House. – New York, 1979. – 195 p.

Статья поступила 20.04.2015 г.

А.Г. Аллахвердієв, аспірант
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра міжнародних відносин
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА В НАУКОВИХ ПІДХОДАХ І КОНЦЕПЦІЇ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Резюме

Дана стаття розглядає проблеми енергетичної безпеки в теорії міжнародних відносин, з урахуванням підходів окремих теоретичних шкіл і напрямів. Враховуючи те, що питання енергетичної безпеки залишається визначальним двосторонні та багатосторонні відносини, важливо виробити універсальні теоретичні та практичні підходи до її забезпечення для всіх зацікавлених сторін. В іншому випадку, сфера енергетичних відносин буде і далі залишатися конфронтаційною.

Ключові слова: енергетична безпека, енергоресурс, міжнародні відносини, неореалізм, неолібералізм.

A.G. Allakhverdiev, Postgraduate
Odessa I. I. Mechnikov National University
Department of International Relations
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ENERGY SECURITY IN THE SCIENTIFIC APPROACHES AND CONCEPTS OF INTERNATIONAL RELATIONS THEOTRYE

Summary

This article considers the problem of energy security in international relations theory, taking into account the approach of particular schools and trends. Given that, the question of energy security remains a determining to both sides and multilateral relations, it is important to develop universal theoretical and practical approaches to ensure its application for all the parties. Otherwise the sphere of energy relations will continue to be confrontational.

Key words: energy security, energy, international relations, neorealism, neoliberalism.

УДК 342.9

Л.В. Валуєва, канд. юрид. наук, доцент
Одеська національна морська академія
кафедра адміністративного та кримінального права
вул. Дідріхсона, 8, Одеса, 65029, Україна

ЩОДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МОРСЬКИМ ТОРГОВЕЛЬНИМ ПОРТОМ

Статтю присвячено аналізу правовідносин, пов'язаних з формуванням системи управління морськими торговельними портами, зокрема питанням включення органів місцевого самоврядування до складу системи управління морським портом, питаннями землекористування та ін.

У зв'язку з закріпленим у Законі України «Про морські порти України» початком реформування відносин власності в морських портах і прийняттям курсу на роздержавлення та лібералізацію галузі існує потреба в урегулюванні інтересів усіх суб'єктів управління і господарювання в портах з метою створення рівних умов діяльності для кожного учасника.

Ключові слова: морські порти, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, приватизація, землекористування, система управління, адміністрація порту, функції.

Постановка проблеми. Стратегією розвитку морських портів України на період до 2038 року серед інших напрямків визначено напрямок удосконалення діяльності портів і реструктуризації їх майнового комплексу у бік роздержавлення. Стратегія схвалила залучення приватних інвесторів на довгостроковий період, створення в портовій галузі кластерів із переробки вантажів…[1]. Безсумнівно це потребує від органів управління порту проведення великої кількості різнорідних заходів і головне – заохочення приватних інвестицій для розширення акваторій, підхідних каналів, будівництва причалів та інфраструктури портів, оскільки жорстка конкуренція піддає їх ризику витіснення конкурентами.

Морські порти у особі представників їх адміністрацій взаємодіють з органами місцевої влади щодо соціальних питань. Імовірно, що на рівень конкурентоспроможності суб'єктів господарювання (у тому числі в портах) впливає не тільки фінансова спроможність, але й те соціальне середовище, яке формується за рахунок використання трудового (кадрового) резерву міста (регіону). Україна готує багато фахівців з потрібною освітою та кваліфікацією і необхідним рівнем знань та підприємницьких здібностей, про що свідчить перевищення пропозицій над потребами на ринку праці. Тобто, сприятливе соціальне середовище є одним із факторів підвищення ефективності діяльності морських портів України. У світлі удосконалення механізму взаємодії морських портів з органами місцевої влади на предмет підвищення соціальної ролі порту було б доцільним включити до ради правління публічної адміністрації морського порту представників органів місцевого самоуправління і обласної адміністрації, оскільки взаємозв'язок з місцевими органами влади міг би бути корисним в аспекті покращення стосунків між державними органами, посадовими особами, задіяними в політико-економічному житті регіону і портами, сприяючі тим самим вирішенню соціальних питань в регіоні та в портах зокрема, і дозволяючи таким чином зосередитися на конкурентоздатності портових підприємств та сталому зростанні перевезень, не відволікаючись на соціальну політику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі актуальною є тенденція реорганізації портових адміністрацій з державних підприємств, що повністю належать уряду, в підприємства, в яких приймають участь регіональні, місцеві органи влади, приватні інвестори. Вказану тематику частково досліджували К. Белоус, С. Горчаков, Л. Давиденко, О. Зима, О. Клепікова, В. Лебедев, О. Лосевська, М. Мельников, О. Наумов, А. Ніцевич, В. Развадовський, Ю. Сергєєв, В. Стецюк та ін. Проте більшість питань цієї теми ще залишаються дискусійними.

© Л.В. Валуєва, 2015

Мета статті. Найбільш прогресивним у взаємовідносинах між державою та приватними інвесторами визнано закріплений в Законі України «Про морські порти України» принцип відділення комерційних функцій від контрольних, господарської діяльності від розпорядження активами і їх розподілу між державним і приватним сектором. При цьому Закон обходить питання включення місцевих органів влади до системи управління портом, а втім вони повинні задовольняти потреби регіону (міста) розташування порту, забезпечуючи зайнятість населення, формування місцевого бюджету, сприяючи реалізації соціальних проектів. До повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування відносяться здійснення контролю щодо підприємств, установ, організацій, розташованих на їх території: здійснення контролю за діяльністю комунальних підприємств і використанням ними прибутку, заслуховування звітів про роботу їхніх керівників, здійснення контролю за експлуатацією й організацією обслуговування населення підприємствами житлово-комунального господарства, торгівлі, громадського харчування, транспорту, зв'язку.

Метою даної статті є дослідження ступеню врахування державою інтересів територіальних громад та органів місцевого самоврядування при формуванні системи управління портом на основі Закону України «Про морські порти України» та вироблення деяких пропозицій щодо цього питання.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про морські порти України» легалізував процеси реструктуризації морських портів, хоч почалися вони задовго до його прийняття. Зокрема, розпочали діяльність недержавні структури, що займаються портовою діяльністю, хоч і не називаються портами. Сюди слід віднести ЗАТ «Морський спеціалізований порт Ніка Тера» [2], розташований у м. Миколаїв, який був збудований повністю за рахунок інвесторів (він має власну лоцманську службу, необхідні акваторії для маневру суден і спеціальну інспекцію з безпеки мореплавства й пожежної безпеки), ТОВ «Порт «Очаків» [3], ТОВ «Акваторія-порт» на окупованій тепер території у м. Севастополь та ін.

Отже, у зв'язку з цим, по-перше, стало необхідним введення переліку портових територій (електронна база даних з обліку морських портів). Стаття 6 Закону України «Про морські порти України» від 17.05.2012 р. передбачає створення Реєстру морських портів з метою забезпечення даними, необхідними для виконання завдань у сфері безпеки мореплавства, охорони навколишнього природного середовища, а також для здійснення державного нагляду (контролю). Ведення Реєстру морських портів України здійснюється в порядку, який визначає Кабінет Міністрів України [4].

По-друге, розгляд морського порту як організованої певним чином портової території вимагає відповідного врегулювання правовідносин, пов'язаних із використанням землі, особливо обігу земель несільськогосподарського призначення (з урахуванням норм, передбачених Законом України від 06.09.2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» [5], Законом України від 18.09.2012 р. «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо державного земельного банку» [6], проектом Закону України від 07.12.2011 р. «Про ринок землі» [7]), а також відносин порту з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування – у напрямі врегулювання землевідведення та зміни цільового призначення земель, що мають здійснювати зазначені органи лише за узгодженням з Міністерством інфраструктури України.

В різних країнах це питання вирішувалося по-різному, наприклад, Роттердамський порт належить місцевій владі. Це означає, що місто є також власником землі, на якій розташований порт [8]. Усіма справами порту керує Рада правління. До її складу входять: голова, виконавчий директор, директор із питань судноплавства (з питань перевезень) і ще багато галузевих керівників. За дорученням міської влади вона доглядає за портом, управляє ним і розвиває ще один вид діяльності, який приносить добрий прибуток місту, – здачу землі в оренду порту (короткострокову, довгострокову та дуже тривалу). Тобто адміністративні послуги порту формують невід'ємну частину бюджету муніципалітету.

В Україні система управління морським портом, структура її органів та їх повноваження визначаються законодавством і центральним органом управління галуззю і це є

невід'ємним правом держави на самовизначення, але ми прагнемо гармонійного співіснування з усіма членами міжнародної спільноти і тому повинні враховувати їх рекомендації та передовий досвід. Міжурядовий орган UNCTAD (Конференція ООН з торгівлі та розвитку) виділив певні організаційні елементи, які повинні знаходиться у віданні місцевих портових адміністрацій, а саме [9]: вибір організаційної структури, розробка та реалізація адміністративних процедур, аналіз витрат і контроль бюджетів, структуризація тарифів, документаційне забезпечення прикордонних і митних процедур, обробка даних і телекомунікації, збір, аналіз і застосування кращих практик управління, кадрове забезпечення (процедури відбору персоналу, навчальні програми), маркетинг та зв'язки з громадськістю. Усі ці питання можна було б вирішувати ефективніше за допомогою місцевих органів влади і громад.

Як ми вже зазначали, держава повинна забезпечувати виконання міжнародних конвенцій в усіх своїх відкритих морських портах незалежно від того, в якій формі власності вони перебувають, тому Законом України «Про морські порти України» була введена електронної база даних з обліку морських портів [4].

Програмою Європейського Союзу для України «Підтримка інтеграції України до Транс-Європейської транспортної мережі ТЄМ-Т РК5. Політика галузі морського транспорту» очікувалося врегулювання діючої системи нормативно-правової бази через повне встановлення портів-землевласників, коли не тільки операції на терміналах, але також велика кількість не спеціалізованих портових послуг будуть віддаватися в підряди приватному секторові, залишаючи для адміністрацій портів лише функції нагляду [10].

Прийнятий закон про морські порти мав би ввести загальний принцип щодо питань володіння землею та акваторією в межах порту, які не можуть віддаватися у власність суб'єктів приватної діяльності (при цьому в адміністрацій портів мають бути виключні права на користування), але ст. 24 Закону встановлює, що земельні ділянки в межах території морських портів можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності, і тільки земельні ділянки, на яких розташовані стратегічні об'єкти портової інфраструктури, та земельні ділянки, які забезпечують діяльність адміністрації морських портів України, не підлягають приватизації та/або відчуженню в будь-який спосіб.

Розглянемо це питання більш докладно в частині перебування земельних ділянок у комунальній власності. На наш погляд, недоліком прийнятого закону про морські порти слід назвати відсутність у його положеннях норм, які стосуються урахування інтересів територіальних громад та органів місцевого самоврядування при визначенні кількості, розмірів, місцерозташування та меж морського порту (міських, районних, обласних тощо – у залежності від підпорядкування території самого морського порту).

У даному контексті інтерес для нас становить, по-перше, землекористування, а по-друге, той факт, що морський порт зазвичай є одним з основних роботодавців та платників податків незалежно від розміру самого порту. У той самий час, згідно із Законом України «Про морські порти України», територію морського порту визначає і змінює Кабінет Міністрів України (ст. 8 Закону) – без участі самих територіальних громад.

Висновки. Таким чином, незважаючи на прийняття найважливішого галузевого Закону України «Про морські порти України», ситуація із землекористуванням та урахуванням при цьому інтересів конкретних територіальних громад вимагає подальшого врегулювання прав усіх зацікавлених сторін.

Можливо їх можна забезпечити шляхом включення до правління портової корпорації представників влади міста, або через укладення з містом договору про співпрацю та координування діяльності порту. Підтвердженням практичної ролі такої пропозиції є процеси, що наразі відбуваються в Іллічівському морському порту, де згідно закону про морські порти створено Раду морського порту, що здійснює координаційну діяльність між суб'єктами господарювання, робота яких пов'язана з Іллічівським морським торговельним портом. До функцій Ради відноситься зокрема і розробка пропозицій щодо розвитку інженерної інфраструктури регіону. Членами ради є: начальник порту, капітан порту, представники стивідорних компаній, що обробляють вантажі в порту, представники Іллічівської міської ради та Одеської обласної державної адміністрації, голови профспілкових організацій.

Враховуючи викладене, пропонуємо також внести зміни до п. 2 статті 8 «Межі морського порту» Закону України «Про морські порти України» та викласти згаданий пункт у такій редакції: «Межі території морського порту визначає і змінює Кабінет Міністрів України *за попереднім погодженням з органами місцевого самоврядування*, виходячи з положень Земельного кодексу України».

Щодо акваторії портів, то на нашу думку, вона має бути передана до управління органів місцевого самоврядування, це дозволило б більш оперативно та ефективно забезпечувати її технічне оновлення (у тому числі за рахунок портових зборів) та більш демократично здійснювати управління нею, і, головне, усунуло б суперечності з Конституцією, за якою водні об'єкти є об'єктами права власності всього народу України, а не державної власності.

Список літератури

1. Мінінфраструктури публічно презентувало проект стратегії розвитку морських портів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mtu.gov.ua/uk/news/2013- 03-20/32455.html
2. Сайт ЗАТ «Морський спеціалізований порт Ніка Тера» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nikatera.com/harakteristika.htm
3. Рідне Прибужжя (газ.). – 2010. – 12 жовт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rp.mk.ua/2010/10/port-ochakov-vchera-segodnya-i-zavtra
4. Про морські порти України [Електронний ресурс] : Закон України від 17.05.2012 р. № 4709-V. – Режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4709-17
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності [Електронний ресурс] : Закон України від 06.09.2012 р. № 5245-17. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/233-18
6. Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо державного земельного банку [Електронний ресурс] : Закон України від 18.09.2012 р. № 5248-17. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5248-17
7. Аграрный комитет одобрил законопроект о рынке земли от 11.01.2012 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/state/2012/01/11/131350_agrarniy_komitet_odobril.html
8. Рене А. Льюекс. Про розвиток портової зони м. Роттердама [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soskin.info/ea/2000/2/20000265.html
9. Port development. A handbook for planners in developing countries. – UNCTAD, 1985. – 228 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://r0.unctad.org/ttl/docs-un/td-b-c4-175-rev-1/TD.B.C.4.175.REV.1.PDF
10. Програма Європейського Союзу для України «Підтримка інтеграції України до Транс-Європейської транспортної мережі ТЄМ-Т. РК5. Стратегія галузі морського та річкового транспорту. Заключний звіт 5.4. Грудень 2010 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ten-t.org.ua/data/upload/publication/main/ua/517/fr_5.4_maritime_and_inland_waterway_sector_development_final_review_ukr.pdf

Стаття надійшла 16.04.2015 р.

Л.В. Валуева, канд. юрид. наук, доцент
Одесская национальная морская академия
кафедра административного и уголовного права
ул. Дидрихсона, 8, Одесса, 65029, Украина

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ МОРСКИМ ТОРГОВЫМ ПОРТОМ

Резюме

Статья посвящена анализу правоотношений, связанных с формированием системы управления морскими торговыми портами, в частности вопросам включения органов местного самоуправления в состав системы управления морским портом, вопросами землепользования и др.

В связи с закрепленным в Законе Украины «О морских портах Украины» началом реформирования отношений собственности в морских портах и принятием курса на разгосударствление и либерализацию отрасли существует потребность в урегулировании интересов всех субъектов управления и хозяйствования в портах с целью создания равных условий деятельности для каждого участника.

Ключевые слова: морские порты, органы местного самоуправления, субъекты хозяйствования, приватизация, землепользование, система управления, администрация порта, функции.

L.V. Valuieva, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa National Maritime Academy
the Department of Administrative and Criminal Law
st. Didrihsona, 8, Odessa, 65029, Ukraine

THE ISSUE OF FORMATION OF MANAGEMENT COMMERCIAL SEA PORT

Summary

This article analyzes the relationships associated with the formation of the control system of the sea trading ports, in particular the integration of local governments in the management seaport, land use issues, and others.

Due to the beginning of reform of property relations in seaports and the course on privatization and liberalization of the industry being enshrined in the Law of Ukraine «On Sea Ports of Ukraine» there is a need to settle the interests of all subjects of the control and management in ports in order to create a level playing field for each participant.

Key words: sea ports, local governments, business entities, privatization, land use, management system, the port authority, functions.

УДК 341.21

А. В. Ковбан, канд. юрид. наук, доцент
Одеська національна морська академія
кафедра адміністративного та кримінального права
вул. Дідріхсона, 8, Одеса, 65029, Україна

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ ПРАВА ВІЙНИ ЯК ОБ'ЄКТУ ГЛОБАЛЬНИХ ПРАВ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

У статті досліджена імплементація норм міжнародного гуманітарного права стосовно війни в законодавство України як об'єкту глобальних прав, аналізуються окремі аспекти імплементації міжнародних норм, що встановлюють відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, в законодавство України. Розглянуто позиції науковців на проблему кваліфікації злочинів щодо порушення законів та звичаїв війни в національне законодавство.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, національне право, імплементація міжнародних норм, глобальні права, закони та звичаї війни.

Постановка проблеми. Проголошення в Україні незалежності, реалізація на практиці положень Конституції України щодо захисту прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, а також спрямованість її на вступ до ЄС поставили перед вітчизняною юридичною наукою принципово нові фундаментальні питання. Україна, як учасниця міжнародних договорів, що регулюють питання боротьби з міжнародними злочинами, відповідно до принципу «Pacta sunt servanda» зобов'язана сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання по цих договорах. Цей принцип, що первісно був сформований у звичайному праві, був юридично закріплений у Віденській конвенції про право міжнародних договорів від 1969 року. Так, відповідно до ст. 26 цієї конвенції «Кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» [2]. Така ж сама позиція закріплена і у ст. 26 Віденської конвенції про право договорів між державами й міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 травня 1986 року [1]. Разом з тим, принцип «Pacta sunt servanda» лише фіксує обов'язок держав сумлінно й у повному обсязі виконувати міжнародні зобов'язання, які випливають із визнаних міжнародних договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сферу законодавчої регламентації зазначеного права як об'єкту глобальних прав не приділено багато уваги навіть дисертаційних досліджень. Дослідженню законодавчого регулювання міжнародних норм, що встановлюють відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, в кримінальне законодавство України, присвятили свої праці Матіас Гердеген, М. О. Баймуратов, Б. В. Бабін, М. В. Буроменський, Ю. А. Іванов, Ю. М. Колосов, В. І. Кузнецов та інші. Однак, зважаючи на оновлення та розширення участі держав на міжнародній арені, важливість обраної проблематики, про що йшлося вище, деякі малодосліджені аспекти потребують особливої уваги та детального їх вивчення.

Мета статті. Стаття розкриває та обґрунтовує теоретичні засади такого об'єкту глобальних прав як право війни в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Внутрішнє кримінальне право держав безпосередньо впливає на утворення і розвиток принципів і норм міжнародного права у сфері боротьби з міжнародною злочинністю, тому що при вступі в певні договірні правовідносини держави, насамперед, керуються та виходять зі змісту національної кримінальної політики та власного законодавства [5, с. 16-17]. Тобто, держава не може прийняти на себе міжнародне зобов'язання, яке випливає з нововведеної міжнародно-правової норми, якщо остання суперечить змісту національної кримінальної політики і законодавства. При цьому будь-який примус із боку інших суб'єктів договірних правовідносин робить цю норму недійсною для держави, що примушується. Це положення ґрунтується на положеннях Віденської конвен-

© А. В. Ковбан, 2015

ції про право договорів між державами й міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 травня 1986 року, та Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 1969 року. Згідно зі ст. 52 цих конвенцій «договір є недійсним, якщо його укладення стало результатом погрози силою або її застосування на порушення принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй». Слід зазначити, що визначення способів виконання міжнародних зобов'язань відноситься до прояву державного суверенітету і входить у внутрішню компетенцію самих держав. У зв'язку з цим можна вважати, що міжнародне право вимагає, щоб воно провадилося у внутрідержавне право, а вибір законодавчої техніки його впровадження є компетенцією національного права держав.

Можливість прямого застосування міжнародної норми санкціонується національним правом за допомогою актів, якими виражається згода держави на обов'язковість для неї міжнародного договору (про ратифікацію, приєднання, затвердження тощо). Фактично такі акти санкціонують реалізацію міжнародно-правових норм не тільки в міждержавних відносинах, але і всередині держави. Проте, вираження згоди на обов'язковість для держави міжнародного договору не змінює юридичної природи «самоздійсненних» міжнародно-правових норм, пов'язаних з можливістю прямо наділяти державні органи, юридичних і фізичних осіб учасників договору правами й обов'язками без додаткової внутрішньодержавної нормотворчості. Більшість норм міжнародного гуманітарного права є самоздійсненними. Головні акти міжнародного гуманітарного права, насамперед Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року і Додаткові протоколи I та II 1977 року, містять досить точні й багатомірні правила (близько 600 статей), які, будучи часто сформульованими дуже детальним способом, підходять для безпосереднього застосування органами й індивідами держави. Проте право оголошення війни належить обраним представникам влади, а отже це право належить самому народові, що доказує прямий зв'язок з глобальними правами.

Інші норми міжнародного гуманітарного права є нормами, виконання яких залежить від сприяння національного права й прийняття відповідних організаційних заходів органами держави – учасниці міжнародного договору. Цей принцип особливо підкреслений у статті 1, загальної для всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, яка містить положення про те, що високі Договірні Сторони зобов'язуються при будь-яких обставинах дотримуватись і змушувати дотримуватись цієї Конвенції.

У цьому зв'язку, слід вказати на Закон України «Про міжнародні договори України», прийнятому 29 червня 2004 року, що встановлює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України [4]. Відповідно до ст. 1 цього закону, він застосовується до всіх міжнародних договорів України, регульованих нормами міжнародного права і укладених відповідно до Конституції України та вимог цього Закону.

Пропозиції щодо укладення від імені України, Уряду України міжнародних договорів України подаються відповідно Президентові України або Кабінету Міністрів України (ч. 1 ст. 4). Пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України подаються Міністерством закордонних справ України. Інші міністерства та центральні органи виконавчої влади, а також Верховний Суд України, Національний банк України, Генеральна прокуратура України подають пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України разом з Міністерством закордонних справ України. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації подають пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України через Міністерство закордонних справ України, інший центральний орган виконавчої влади, до компетенції якого належать питання, які пропонуються для врегулювання міжнародним договором (ч. 3 ст. 4). Необхідні статті цього Закону повною мірою регламентують ратифікацію міжнародних договорів (ст. 9) або їх затвердження (ст. 12), приєднання України до міжнародних договорів або їхнє прийняття (ст. 13), набрання їх чинності (ст. 14), дотримання (ст. 15) й виконання міжнародних договорів України (ст. 16), загальний нагляд за їх виконання (ст. 17), дія міжнародних договорів України на території

України (ст. 19), контроль за виконанням цього Закону та міжнародних договорів України (ст. 28) тощо [3]. Таким чином, виходячи з аналізу вищевикладених положень можна зауважити, що імплементація міжнародних норм, що встановлюють відповідальність за порушення законів та звичаїв війни у кримінальне законодавство України – це є фактична реалізація міжнародних зобов'язань України на внутрішньодержавному рівні, що здійснюється шляхом рецепції відповідних міжнародно-правових норм національним кримінальним правом.

У цілому Україна приєдналася до наступних міжнародно-правових актів, що регламентують закони та звичаї війни: Санкт-Петербурзька декларація про заборону застосування на війні вибухових та запалювальних куль від 29 листопада (11 грудня) 1868 року, Гаазькі конвенції та декларації 1899 року, Гаазькі конвенції 1907 року, Гаазька Декларація 1907 року про заборону метання снарядів та вибухових речовин із повітряних куль, Гаванська конвенція про морський нейтралітет від 20 лютого 1928 року, Конвенція про запобігання злочинові геноцид та покарання за нього від 9 грудня 1948 року, Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та додаткові протоколи до них 1977 року, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 року, Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку озброєного конфлікту від 14 травня 1954 року та Другий додатковий протокол до неї від 26 березня 1999 року, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року, Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого застосування засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1968 р., Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 р., Протоколи до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1981 р., Конвенція про заборону застосування, накопичення, виробництва та передачі протипіхотних мін і про їх знищення 1997 р. тощо.

Положеннями Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни передбачений механізм здійснення міжнародного контролю гуманітарних організацій і третіх держав, покликаних неупереджено й дієво захищати інтереси сторін-учасників конфлікту, сприяти дотриманню стандартів міжнародного гуманітарного права відносно осіб, які виявилися під час збройного конфлікту під владою тієї або іншої держави. Застереженням Української РСР до статті 10 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, статті 10 Женевської конвенції про поліпшення участі поранених і хворих у діючих арміях, статті 11 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, статті 10 Женевської конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі визначалося обов'язковою умовою поновлення функцій міжнародного нагляду за дотриманням вимог міжнародного гуманітарного права відносно полонених осіб згода на це урядів країн, громадянами яких вони є. Застереженням до статті 12 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, статті 45 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачалося заперечення принципу спадкоємності у відповідальності держав за виконання приписань Конвенцій у зв'язку з передачею утримуваних осіб. Застереженням до статті 85 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими особи, які засуджені за вчинення військових злочинів, втрачали можливості користуватися конвенційним захистом, зокрема, правом звернення зі скаргою до компетентних органів, у якій країні вони втримувалися й до представників третіх країн із приводу встановленого для них режиму перебування (стаття 78), вільного відвідування представниками Договірних Сторін і міжнародних гуманітарних організацій місць утримування таких осіб (стаття 126), заборони колективних покарань і яких би то не було катувань (стаття 87) тощо.

Слід констатувати, що цей Закон спрямований на встановлення правового режиму утримання військовополонених, що відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту

прав людини й громадянина, а також зобов'язанням України як члена Ради Європи. Також, слід вказати і на Римський статут Міжнародного кримінального суду, ідея створення постійного Міжнародного кримінального суду неодноразово розглядалася в ООН після закінчення Другої світової війни. В 1993 і 1994 роках ООН створила два спеціальних трибунали для покарання винних у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права.. Починаючи з 1994 року проводилися переговори по створенню постійного кримінального суду, що мав би юрисдикцію у відношенні серйозних міжнародних злочинів. У результаті, в 1998 році як вже зазначалось був прийнятий Римський статут Міжнародного кримінального суду. Під юрисдикцію МКС підпадають наступні злочини: воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності, агресія. На сьогоднішній день Статут підписали 139 держав миру й ратифікували 92 держави. Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 року, проте, Україна ще не завершила процес його ратифікації. Як відомо, Україна почала процес ратифікації, але він був припинений у червні 2001 року, коли Конституційний Суд України ухвалив висновок, що необхідно внести зміни до Конституції країни до ратифікації Римського статуту. Отже, для проведення повної імплементації міжнародно-правових норм, що регламентують відповідальність за порушення законів та звичаїв війни в законодавство України, з метою його приведення у відповідність з чинними нормами міжнародного права Україні, на наш погляд, перш за все, необхідно ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, що був підписаний Україною 20 січня 2000 року.

Висновки. Таким чином, наявність внутрішньодержавного механізму імплементації норм міжнародного права, у тому числі й гуманітарного, дозволяє забезпечити повну, всебічну й своєчасну реалізацію прийнятих Україною міжнародних зобов'язань. Від дієвості національного механізму імплементації багато в чому залежить імідж держави, ефективність правової системи, можливості забезпечення захисту прав людини в умовах збройних конфліктів, в тому числі ведення війни, як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Проте право оголошення війни належить обраним представникам влади, а отже це право належить самому народові, що доказує прямий зв'язок з глобальними правами.

Хоча згідно Конституції України «життя та здоров'я людини є найвищою соціальною цінністю» і саме тому узгодження всіх протиріч міжнародної політики є головним завданням як імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство, так і дипломатії.

Список літератури

1. Віденська конвенція про право договорів між державами й міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 травня 1986 р. [Електронний ресурс] // Закон. – 2007. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/
2. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройних конфліктів 1954 року [Електронний ресурс] // Закон. – 2007. – Режим доступу: http: zakon.rada.gov.ua/
3. Гусейнов Л. Г.-оглы. Ответственность государств за международные экологические правонарушения : дис. … канд. юрид. наук / Л. Г.-оглы Гусейнов ; Ин-т междунар. отношений Киев. нац. ун-та им. Тараса Шевченко. – К., 1994. – 205 с.
4. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
5. Панов В. П. Международное уголовное право : учеб. пособие / В. П. Панов. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 320 с.

Стаття надійшла 17.04.2015 р.

А.В. Ковбан, канд. юрид. наук, доцент
Одесская национальная морская академия
кафедра административного и уголовного права
ул. Дидрихсона, 8, Одесса, 65029, Украина

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ НОРМ ПРАВА ВОЙНЫ КАК ОБЪЕКТА ГЛОБАЛЬНЫХ ПРАВ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО УКРАИНЫ

Резюме
В статье исследована имплементация норм международного гуманитарного права в отношении войны в законодательство Украины как объект глобальных прав, анализируются отдельные аспекты имплементации международных норм, устанавливающих ответственность за нарушение законов и обычаев войны, в законодательство Украины.

Ключевые слова: международное гуманитарное право, национальное право, имплементация международных норм, глобальные права, законы и обычаи войны.

A.V. Kovban, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa National Maritime Academy
the Department of Administrative and Criminal Law
st. Didrihsona, 8, Odessa, 65029, Ukraine

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS WAR AS OBJECT OF GLOBAL RIGHTS LAW IN UKRAINE

Summary
This article explores the implementation of international humanitarian law regarding war legislation in Ukraine as an object of global rights, examines some aspects of the implementation of international norms that establish liability for violations of the laws and customs of war into the law of Ukraine.

Key words: international humanitarian law, domestic law, implementation of international standards and global rights laws and customs of war.

УДК 341.4

Е.А. Малярова, аспирантка
Российский университет дружбы народов
кафедра международного права
ул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, РФ

К ВОПРОСУ О СУЩЕСТВОВАНИИ ОБЩЕГО КОНТЕКСТУАЛЬНОГО ЭЛЕМЕНТА В МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ: НА ПРИМЕРЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ГЕНОЦИДА

Статья посвящена исследованию вопроса о существовании общего контекста в международных преступлениях stricto sensu. Детально анализируется необходимость установления широкомасштабности либо систематичности в преступлениях геноцида.

Ключевые слова: геноцид, контекстуальный элемент, широкомасштабность, систематичность

Постановка проблемы. Международные преступления stricto sensu – тягчайшие преступления угрожающие всеобщему миру, безопасности и благополучию. Эти общественно-опасные деяния наделены чертами, не присущими общеуголовным преступлениям. Преступления, криминализация которых происходит на национальном уровне, как известно, включают в себя два обязательных элемента – субъективный (mens rea) и объективный (actus reus). В тоже время, в плоскость международного права индивидуальное преступное деяние переносится лишь при наличии в его составе третьего, неизвестного системам внутригосударственного права, контекстуального элемента.

Каждому из четырех, регламентированных Римским Статутом Международного уголовного суда (МУС), составов международных преступлений присущи конкретные специфические контекстуальные обстоятельства, позволяющие индивидуализировать вышеуказанные преступные деяния. Вместе с тем, весьма распространена точка зрения относительно существования, кроме прочих, одного характерного для каждого из международных преступлений контекстуального обстоятельства, именуемого как широкомасштабность либо систематичность деяния. В.Н. Кудрявцев отмечает: «…если преступления международного характера могут мало отличаться от общеуголовных преступлений, совершаемых в рамках национального права…то международные преступления, в собственном смысле слова, достигают глобальных масштабов, и соответственно, объективная их сторона не одно действие и даже не серия действий одного лица, а сложная и разветвленная деятельность многих лиц и организаций…» [1, с. 69]. Однако приходится констатировать, что данная позиция не может претендовать на бесспорность.

Действительно, совершение преступлений против человечности либо военных преступлений невозможно представить в отрыве от широкомасштабной либо систематичной преступной деятельности. Вместе с тем, дискуссионным остается вопрос относительно существования данного контекстуального обстоятельства во всяком составе преступления геноцида. Аналогичное мнение высказывал Г. Верле: «…преступление геноцида не требует, чтобы отдельное деяние было объективно совершено в рамках более широкого контекста организованного насилия» [2, с. 222].

Отсутствие единого подхода относительно наличия в составе преступления геноцида общего контекстуального элемента в виде широкомасштабности либо систематичности, обуславливает актуальность темы исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Особенности конструкции состава преступления геноцида долгое время находятся в центре научного интереса многих ученых. При этом одним из наиболее актуальных вопросов, в научном дискурсе, является вопрос о наличии либо отсутствии в составе вышеуказанного деяния, так называемого общего контекста (широкомасштабности либо систематичности деяния). Об этом убедительно свидетельствуют труды таких ученых как Н.А. Зелинская, Н.В. Дремина-Волок, Н.И. Костенко,

© Е.А. Малярова, 2015

В.Н. Кудрявцев, А.Н. Трайнин, В.В. Шубин, А. Кассезе (A. Cassese), К. Кресс (C. Kress), Г. Верле (G. Verle), И. Тернон (Yv. Ternon), Р. Лир (R. Lir), П. Гаэта (P. Gaeta), В. Шабас (W. Schabas) и многих других.

Цель исследования состоит в ответе на вопрос: возможно ли существование преступления геноцида вне общего контекста (широкомасштабности либо систематичности преступных деяний)?

Изложение основного материала. Устав Международного военного трибунала для преследования и наказания главных военных преступников европейских стран оси в Нюрнберге (Нюрнбергский трибунал) не относил к юрисдикции данного судебного органа преступления геноцида. Как указывает Н.И. Костенко: «По классификации, даваемой в Уставе, геноцид ближе всего стоит к преступлениям против человечности, однако отличается от них масштабом репрессий против определенных групп населения и ярко выраженными целями» [3, с. 149]. Об этом свидетельствуют и положения пункта С. статьи 6 Устава, которые к преступлениям против человечности относят преследования по политическим, расовым либо религиозным мотивам.

В приговоре Нюрнбергского трибунала впервые акцентировалось внимание на массовости дискриминационных деяний: «…из представленных доказательств явствует, что, во всяком случае, на Востоке массовые убийства и зверства совершались не только в целях подавления оппозиции и сопротивления германским оккупационным войскам. В Польше и Советском Союзе эти преступления являлись частью плана, заключавшегося в намерении отделаться от всего местного населения путем изгнания и истребления его…» [4, с. 384-389]. В целом, в понимании Нюрнбергского трибунала, геноцид – это система преступных действий, направленных на физическое уничтожение группы населения [5, с. 409].

Официальное измерение международного преступления геноциду придала Конвенция о предотвращении преступления геноцида и наказании за него (Конвенция), принятая в 1948 году. Статья 2 данного акта установила, что под геноцидом понимаются действия, совершаемые с намерением уничтожить полностью или частично, какую-либо национальную, этническую, расовую или религиозную группу как таковую. К деяниям, образующим преступление геноцида, относятся: убийство членов такой группы; причинение серьезных телесных повреждений или умственного расстройства членам такой группы; предумышленное создание для какой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на полное или частичное физическое уничтожение ее; меры, рассчитанные на предотвращение деторождения в среде такой группы; насильственная передача детей из одной человеческой группы в другую [6].

Из определения следует, что Конвенция прямо не регламентирует необходимость установления широкомасштабности либо систематичности в преступлениях геноцида. Как верно отмечает П. Гаэта: «Для многих, геноцид – это массовое убийство. Убийство может быть массовым, но по смыслу статьи 2 Конвенции, не обязательно является таковым… Хотя в пунктах (A), (B), (D) и (E) статьи 2 использовано множественное число «члены группы» как непосредственные жертвы преступления геноцида, как правило, достаточно направленности индивидуального акта хотя бы против одного члена такой группы» [7, p. 88, 94]. Данную позицию поддерживает и А. Кассезе, указывая, что в соответствии с определением, содержащимся в статье 2, фактическое полное либо частичное уничтожение защищаемой группы не является обязательным. В связи с чем, по крайней мере, теоретически, изолированного акта может быть достаточно для квалификации деяния в качестве преступления геноцида [8, p. 335].

Фундаментальное значение для конкретизации элементов состава преступления геноцида имела деятельность Международного уголовного трибунала по бывшей Югославии (МТБЮ) и Международного уголовного трибунала по Руанде (МТР). Оба Трибунала уделили значительное внимание толкованию и детализации особенностей контекстуального элемента в преступлениях геноцида.

Так, Апелляционная камера МТР, в своем решении по делу «Прокурор против Кайишема» (Prosecutor v. Kayishema) от 01 июня 2001 года, указала, что геноцид не тре-

бует, совершения его в рамках геноцидальной кампании либо широкомасштабности или систематичности нападения на защищаемую группу [9, p. 163].

В другом решении, по делу «Прокурор против Акаезу» (Prosecutor v. J.-P. Akayesu) от 02 сентября 1998 года, Судебная палата МТР установила, что для вменения геноцида, не требуется установление точного числа жертв – достаточно установить совершение с целью полного либо частичного уничтожения защищаемой группы любого акта, образующего объективную сторону (actus reus) [10, p. 497].

Решение Судебной палаты МТБЮ, по делу «Прокурор против Кристича» (Prosecutor v. Krstic) от 02 августа 2001 года, фактически предвосхитило положения в будущем, регламентированные Элементами преступлений МУС. Суд указал, что преступления геноцида должны быть совершены в контексте явной линии аналогичного поведения, направленного на полное либо частичное уничтожение защищаемой группы, либо поведения, которое само по себе могло привести к такому уничтожению [11, p. 682].

В. Шабас отмечает, что индивидуальное преступное деяние, совершенное в отношении лишь одного либо нескольких лиц, однако, направленное на полное либо частичное уничтожение защищаемой группы, необходимо квалифицировать в качестве преступления геноцида. Автор также указывает, что такого рода квалификация не применима к положениям пункта (С) статьи 6 Римского Статута МУС, (предумышленное создание для какой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на полное или частичное физическое уничтожение ее) так как жертвой индивидуального деяния, в данном случае, являются не члены защищаемой группы, а группа сама по себе [12, note 15]. С такой позицией, однако, сложно согласиться. В соответствии с положениями Элементов преступлений МУС, геноцид посредством предумышленного создания для какой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на полное или частичное физическое уничтожение ее, считается оконченным с момента создания определенных жизненных условий для одного либо нескольких лиц.

Весьма распространено и прямо противоположное мнение. Ряд авторов полагают, что общими признаками нарушений прав человека, которые потенциально могут быть отнесены к международным преступлениям являются, в частности, грубый и массовый характер таких нарушений (имея ввиду, что систематические нарушения входят в понятие массовых) [13, с. 4]. Интерес, в этом смысле, представляют также положения Декрета-закона № 1 от 15 июля 1979 года принятого с целью преследования за преступления, совершенные в период Демократической Кампучии. Данный акт определяет преступление геноцида как «…запланированные массовые убийства невинных жителей, изгнание населения из городов и деревень и его концентрация в «коммунах»…» [14, с. 25]

Выводы. Опираясь на положения Элементов преступлений МУС можно сделать вывод, что преступление геноцида является оконченным с момента причинения вреда (как то убийство, причинение серьезных телесных повреждений и так далее) хотя бы одному члену защищаемой группы. Более того, Элементы преступлений МУС наряду с совершением деяния в контексте явной линии аналогичного поведения, направленного на полное либо частичное уничтожение защищаемой группы (конструкция, охватывающая деяния которые не могут толковаться иначе, как часть широкомасштабной кампании) прямо предусматривают контекстуальный элемент в виде поведения, которое само по себе могло привести к уничтожению защищаемой группы. То есть, гипотетически, можно предположить ситуацию, в которой лицо совершило убийство лишь одного либо нескольких членов защищаемой группы, но обладало всеми средствами, ресурсами и главное геноцидальным намерением для истребления всей либо части такой группы. В таком случае индивидуальный преступный акт потенциально может быть квалифицирован в качестве преступления геноцида.

Особую актуальность данный вопрос приобретает в свете такой функции Международного уголовного суда, как своевременное вмешательство и быстрое реагирование Суда (timely intervention).

Однако необходимо учитывать одно принципиальное требование. МУС, в своем решении по делу Прокурор против Аль-Башира (Prosecutor v. Al Bashir), указал, что

индивидуальный акт может быть квалифицирован в качестве преступления геноцида лишь в случае если соответствующее деяние представляет конкретную угрозу для существования защищаемой группы либо ее части. Иными словами, норма, определяющая преступление геноцида, представляет собой механизм Ultima ratio – данная норма срабатывает лишь в ситуациях, когда угроза существованию защищаемой группы либо ее части становится реальной и конкретной, а не скрытой и потенциальной [15, p. 124].

На примере преступления геноцида можно сделать вывод, что не каждому международному преступлению stricto sensu присущ контекстуальный элемент в виде широкомасштабности либо систематичности деяния.

Список литературы

1. Международное уголовное право : учеб. пособие / под общ. ред. В. Н. Кудрявцева. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Наука, 1999. – 264 с.
2. Принципы международного уголовного права : учебник / Герхард Верле ; пер. с нем. С. В. Саяпина. – О. : Феникс ; М. : ТрансЛит, 2011. – 910 с.
3. Лукашук И. И. Международное уголовное право : учебник / И. И. Лукашук, А. В. Наумов. – М. : Спарк, 1999. – 287 с.
4. Нюрнбергский процесс над главными военными преступниками. – М., 1957. – Т. VII. – С. 384-389.
5. Трайнин А. Н. Избранные произведения. Защита мира и уголовный закон / А. Н. Трайнин. – М., 1969. – 454 с.
6. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказания за него : утв. Резолюцией 260 А (III) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 9 декабря 1948 г. U.N. Doc. A/RES/260 A(III), приложение (78 UNTS 277).
7. Gaeta Paola. The UN Genocide Convention: A Commentary Series / Paola Gaeta. – Oxford Commentaries on International Law, 2009.
8. Cassese A. The Rome Statute of The International Criminal Court: A Commentary / A. Cassese, P. Gaeta, J. R. W. D. Jones. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 349 p.
9. ICTR., Judgement, Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana, Appeals Chamber, 01 June 2001.
10. ICTR., Judgement, Prosecutor v. J.-P. Akayesu. Case № ICTR -96-4-T. 02 September 1998.
11. ICTY., Judgement, Prostcutor v. Krstic, Trial Chamber, 02 August 2001.
12. Schabas W. A. Genocide in International Law / W. A. Schabas. – Camridge : Cambridge University Press, 2000. – 158 p.
13. Международное право // International Law. – 2010. – № 4.
14. Шубин В. В. Кампучия: суд народа / В. В. Шубин. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.
15. ICC., Decision, Prosecutor v. Al Bashir, Pre-Trial Chamber, 04 March 2009.

Статья поступила 20.04.2015 г.

К.О. Малярова, аспірантка
Російський університет дружби народів
кафедра міжнародного права
вул. Міклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, РФ

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСНУВАННЯ ЗАГАЛЬНОГО КОНТЕКСТУАЛЬНОГО ЕЛЕМЕНТУ У МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНАХ: НА ПРИКЛАДІ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ

Резюме

Стаття присвячена дослідженню питання стосовно існування загального контексту у міжнародних злочинах stricto sensu. Детально аналізується необхідність встановлення широкомасштабності та систематичності у злочинах геноциду.

Ключові слова: геноцид, контекстуальний елемент, широкомасштабність, систематичність.

E.A. Maliarova, Postgraduate
People's Friendship University of Russia
The Department of International Law
Miklukho-Maklaya str., 6, Moscow, 117198, Russia

TOWARD THE QUESTION OF THE EXISTENCE OF A GENERAL CONTEXTUAL ELEMENT IN INTERNATIONAL CRIMES LIKE GENOCIDE

Summary

The article is devoted to the study of the issue of the existence of general contextual element of international crimes. The article analyzes the need to establish widespread and systematic attack on crimes of genocide

Key words: genocide, contextual element, widespread, systematic

УДК 327[(438+476)]"2000\2015"

А.Н. Шевченко, аспирант
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра международных отношений
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

АНАЛИЗ И ТЕНДЕНЦИИ ПОЛЬСКО-БЕЛОРУССКИХ ОТНОШЕНИЙ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В статье проводится анализ польско-белорусских отношений после вступления Польши в НАТО. Анализ проводится сквозь призму общей внешней политики ЕС и НАТО по отношению к СНГ, польско-белорусские отношения в этом контексте являются особенно интересными, так как после 1999 года граница Польши и Беларуси стала линией соприкосновения НАТО и СНГ. На основе анализа польско-белорусских отношений, сделана попытка выявить взаимные интересы государств друг в друге и исходя из этого, смоделировать сценарий дальнейшего развития отношений Польши и Беларуси в региональном и глобальном контексте.

Ключевые слова: Польша, Беларусь, НАТО, ЕС, Восточное партнёрство

Постановка проблемы. Изучение польско-белорусских отношений на новейшем этапе истории, актуально для Украины для определения интересов и целей Польши в восточноевропейском направлении, уже после интеграции в НАТО и ЕС.

Кроме того, опыт построения внешней политики Польши с постсоветскими в процессе интеграции в НАТО и ЕС может быть полезен Украине, исходя из её внешнеполитического вектора.

Также, следует отметить, что после вступления Польши в НАТО в 1999 году, польская граница стала линией соприкосновения НАТО и СНГ, и с этой позиции интересно изучение внешней политики Польши, как проводника политики НАТО и ЕС на Восточную Европу, в частности – на страны к началу века, входившие в состав СНГ.

Польско-белорусские отношения также актуальны для Украины, так как оба государства являются непосредственными соседями нашей страны и изучение их двусторонних отношений – точек соприкосновения и сотрудничества и точек напряжения и потенциальных конфликтов между Польшей и Беларусью, важно с точки зрения концепции безопасности Украины и разработки стратегии двусторонних отношений как с Польшей, так и с Беларусью.

Анализ последних исследований и публикаций. Тема польско-белорусских отношений в XXI веке в украинской библиографии изучена ещё меньше, чем тема отношений Польши и Беларуси в 1990-х годах. Частично это объясняется замораживанием отношений и переходом их и прогнозируемо напряжённый этап, тогда как в начале 1990-х можно было предполагать разные сценарии развития двусторонних отношений между Польшей и Беларусью.

Среди работ украинских учёных следует выделить статьи львовского исследователя Олега Борыняка, в которых учёный подробно описывает и анализирует период становления польско-украинских отношений в 90-е годы и их развитие в начале 2000-х [1; 2].

Кроме того, при написании статьи были задействованы архивы различных информационных агентств [7; 8].

Отдельно следует выделить аналитический материал польского журналиста – специалиста по Восточной Европе Якова Логинова, который детально проанализировал энергетический аспект польско-белорусских отношений в середине 2000-х годов [9].

Цель статьи. Целью исследования является глубокое изучение истории польско-белорусских отношений в начале XXI века, на основе чего автор, проанализировав данную тему, пытается сформулировать взаимные интересы государств друг в друге, на основе чего, можно смоделировать сценарий дальнейшего развития двусторонних отношений Польши и Беларуси – ближайших соседей Украины.

© А.Н. Шевченко, 2015

Изложение основного материала. С началом XXI века, после вступления Польши в НАТО и подписания между Беларусью и Россией договора о создании Союзного Государства, польско-белорусские отношения перешли в «замороженную» фазу. Беларусь не смогла выработать конструктивной стратегии взаимоотношений с Польшей в условиях, когда Польша является членом НАТО. Польша же была сфокусирована на внутренних реформах и предстоящем вступлении в ЕС.

Тем не менее, 2002 году был создан первый и пока единственный сугубо польско-белорусский еврорегион – «Беловежская пуща». Целью еврорегиона является развитие региональных отношений, а также работа по сохранению окружающей среды, в частности уникальных лесов, находящихся в этом регионе [4].

Со временем, на высоком политическом уровне предпринимались попытки восстановления диалога. Так, в 2003 году в Санкт-Петербурге состоялась вторая официальная встреча Александра Лукашенко и Александра Квасьневского (первая состоялась в 1996 году в Беловежской Пуще). Эта встреча стала импульсом к активизации двустороннего диалога. В 2003-2005 гг. прошли встречи, переговоры премьер-министров, секретарей советов безопасности, вице-премьеров, министров иностранных дел, министров экономики, глав контрольных органов, других государственных руководителей Беларуси и Польши [3].

Между тем, в 2004 году в связи со вступлением Польши в ЕС между Польшей и Беларусью был установлен визовый режим.

Однако активизации двусторонних отношений не суждено было продолжиться. Камнем преткновения стала ситуация с Союзом поляков Беларуси. На выборах председателя Союза в марте 2005 г. победила общественный деятель Анжелика Борис. Однако, бывший председатель Тадеуш Крючковский подал заявление в Министерство юстиции Беларуси с требованием признать выборы нелегитимными, сетуя на нарушения процедуры выборов. Министерство юстиции удовлетворило его иск, однако новое руководство Союза отказалось проводить повторный съезд. Польша заявила о вмешательстве белорусского правительства в дела независимой общественной организации. В Союзе произошёл раскол. Сторонники Крючковского провели съезд на котором объявили об исключении Анжелики Борис и её соратников из Союза поляков Беларуси и избрали новым председателем Йозефа Лучника. Это решение признали белорусские власти, однако не признала Польша, продолжающая считать председателем Союза Анжелику Борис. С тех пор, фактически, в Беларуси существуют два Союза поляков – признаваемый Варшавой и признаваемый Минском [4].

Вследствие этого конфликта, мае 2005 г. Беларусь выслала из страны первого заместителя посла Польши. Польша ответила высылкой дипломата из Беларуси и запретом на въезд в Польшу Министра юстиции Беларуси.

Далее произошло ещё несколько крупных дипломатических скандалов. Белорусские власти не дали разрешения на пролёт над страной польского самолёта с делегаций высшего уровня, которая направлялась в Смоленск на пятилетие открытия Катынского мемориала. Самолёт полетел через Украину, а белорусские власти после этого заявили, что на самом деле разрешение было дано, и что это была провокация со стороны поляков. В ответ Польша отозвала своего посла из Минска. Около года в Беларуси не было польского посла. И хотя новый посол – Генрик Литвин был назначен в феврале 2006 г., вверительную грамоту он смог вручить только через полтора года – в декабре 2007 г. [7].

В целом, 2005 и 2006 год можно назвать самым сложным периодом в отношениях Польши и Беларуси. Косвенной причиной витка напряжённости можно назвать «Оранжевую революцию», которая произошла в Украине в конце 2004 года и привела к власти проевропейского президента Виктора Ющенко. Именно после событий в Украине, белорусские власти активизировали борьбу с зарубежными неправительственными организациями внутри страны и зарубежными, в первую очередь польскими дипломатами, открыто обвиняя их в шпионаже.

Так, в том же 2005 году белорусские власти приняли решение о запрете деятельности на территории Беларуси Европейского фонда «Диалог», который был зарегистрирован в

Польше. При этом, официальный Минск обвинил Польшу в шпионаже с целью дестабилизировать ситуацию внутри Беларуси. Польша в ответ инициировала высылку очередного представителя посольства Беларуси в Польше [8].

Спад напряжённости в отношениях постепенно начал наступать сразу же после завершения президентских выборов в Беларуси весной 2006 года. Тогда посол Беларуси Павел Латушко подал в польский МИД пакет предложений по реализации нескольких мелких совместных проектов, таких как улучшение инфраструктуры пограничных пунктов, сотрудничество в сфере культуры и т.п. [9].

Этот жест стал началом постепенного потепления отношений на дипломатическом уровне, хотя на высшем политическом уровне отношения так и оставались замороженными.

Мощным поводом для возобновления активного диалога, стала активизация построения газопровода «Северный поток» в 2007 году – прямого газопровода из России в Германию через дно Балтийского моря. Этот проект явно противоречил национальным интересам, как Польши, так и Беларуси. Поэтому, возобновился диалог о возможности построения второй ветки Ямальского газопровода, который предлагался польской и белорусской стороной как более дешёвая и экономически выгодная для всех сторон альтернатива «Северному потоку» [9]. И хотя вторая ветка Ямальского газопровода так и не была построена, а «Северный поток» напротив, был спустя несколько лет запущен, эта ситуация дала мощный толчок размораживанию польско-белорусских отношений, а главное – дала понять, что в случае совместных внешнеэкономических проблем, обе страны уже готовы в чём-то объединяться и вырабатывать общую позицию. Ситуация с «Северным потоком» показала, что Польша может и должна защищать свои национальные интересы порой вопреки странам «старой Европы», а Беларусь может и должна защищать свои национальные интересы вопреки интересам России, тем более к 2007 году уже очевиден был провал проекта Союзного государства и глубокая стагнация СНГ.

После этого, произошла значительная активизация польско-белорусских отношений в энергетической сфере. Так, в 2009 году посол Беларуси в Польше Виктор Гайсенок заявил, что Польша и Беларусь заинтересованы в соединении газовых сетей в целях энергетической безопасности. По словам дипломата, соединение сетей позволило бы менять направление прокачки газа, и в случае аварии или другой внештатной ситуации газ из Беларуси смог бы поступать в Польшу и наоборот [10].

Кроме того, в конце 2008 года на Первом Белорусском инвестиционном форуме в Лондоне был заключён договор между Минэнерго Беларуси и польской компанией «Kulczyk Investments», принадлежащей польскому предпринимателю и одному из самых богатых поляков Яну Кульчику. Это был инвестиционный проект по построению крупной электростанции на территории Беларуси. Спустя два года проект был оформлен как тепловая электростанция в городе Зельва Гродненской области [10]. Однако, на определённом этапе переговоры зашли в тупик, так как стороны не смогли прийти к общему решению по распределению электроэнергии производимой на электростанции в Зельве. По другой информации, срыв соглашения произошёл из-за конфликта интересов белорусских и российских энергетических ведомств, так как российская сторона так же была заинтересована в строительстве электростанции на собственных условиях [11]. Так или иначе, сейчас проект заморожен.

Однако энергетическое сотрудничество является одним из самых перспективных направлений потенциального польско-белорусского сотрудничества. И именно с совместной работы в сфере энергетики польско-белорусские отношения могут выйти на новый уровень, ведь именно эта сфера впервые после напряжённого периода 2005-2006 годов, дала понять белорусскому руководству, что намного эффективнее и перспективнее видеть в Польше не угрозу национальной безопасности, а потенциального союзника и партнёра. И дальнейшее развитие польско-белорусских отношений, на наш взгляд, будет прямо зависеть от давления российской стороны на энергетическую безопасность Беларуси. Чем сильнее будет это давление – тем активнее будет сотрудничество с Польшей, тем больше проектов будут запускаться. И именно энергетическая сфера на данном этапе видится ключом к первому шагу к потенциальному союзу Польши и Беларуси.

С 2008 г. Польша начала выдавать гражданам бывшего СССР так называемую «карту поляка» – документ дающий право на бесплатную многократную визу в Польшу и дающий на её территории права, приравнивающие владельца документа к гражданину Польши (легально работать без специального разрешения на работу, заниматься бизнесом наравне с гражданами Польши, получать образование на тех же условиях что и граждане Польши и т.д.). Владельцем «карты поляка» может стать любой гражданин стран бывшего СССР, у которого есть польские корни и который признаёт свою принадлежность к польскому народу.

Инициатива рассчитана, прежде всего, на Украину и Беларусь. Так, по состоянию на 2012 год из 100 тысяч выданных «карт поляков» 46 тысяч было выдано гражданам Украины, 42 тысячи – гражданам Беларуси, 5 тысяч – гражданам Литвы и всего 2,7 тысячи – гражданам России [13]. Кроме того, 89% «карт поляков», выданных в 2013 году приходились на граждан Украины и Беларуси [14].

В 2009 году Беларусь была включена в инициированный Польшей и Швецией проект Европейского Союза «Восточное партнёрство», призванный углубить отношения между Европейским Союзам и некоторыми странами бывшего СССР.

«Восточное партнёрство» было призвано стать платформой для многоуровневого диалога и значительного укрепления отношений между странами. Белорусское руководство изначально видело в «Восточном партнёрстве» экономические перспективы, а также возможность нормализации отношений с западными партнёрами и сбалансирования внешней политики Беларуси [15].

Однако, диалог в рамках «Восточного партнёрства» ведётся не только на уровне властей, но и на уровне гражданского общества. Так, не единожды в заседаниях разных платформ участвовали представители белорусских неправительственных организаций, а так же представители оппозиции.

При этом, если европейская сторона много внимания уделяла вопросам развития демократии и защите прав человека, то официальный Минск был настроен на реализацию конкретных проектов, в чём проявлял серьёзную активность. Так, были предложены и реализованы проекты автокоридора Клайпеда-Вильнюс-Минск-Киев, празднование 600-летия Грюнвальдской битвы и др. [16]. Можно констатировать, что уже на начальном этапе своего существование проект «Восточное партнёрство» выполнил для Беларуси важную функцию – он вывел её из международной изоляции, дал платформу для возобновления и усиления постоянного диалога прежде всего со своими непосредственными соседями – Польшей, Литвой, Украиной.

Тем не менее, неразрешённые конфликты оставались, а порой и усугублялись. Так, в 2009 году Польша ввела санкции группе белорусских чиновников, обвиняя их в преследовании признанного Варшавой Союза поляков Беларуси.

В 2010 году накануне очередных президентских выборов в Беларуси, вновь разразился дипломатический скандал вокруг Союза поляков Беларуси. На этот раз он был связан с правом собственности на Дом Польский в посёлке Ивенец Минской области. Приезд на место конфликта представителей польского посольства вызвал обвинения белорусской стороны во вмешательство во внутренние дела Беларуси и привёл к отзыву польского посла в Варшаву [17].

Ход президентских выборов в Беларуси в 2010 году, аресты оппозиционеров и разгон многотысячного митинга ещё более усугубил отношения Беларуси с западными партнёрами, вызвав их резкую критику белорусского режима.

В начале 2011-го года Польша, выступая против преследования белорусской оппозиции и репрессий против протестующих граждан, запретила въезд на территорию Польши Александру Лукашенко и ряду белорусских чиновников. Белорусские власти же обвинили в организации акции протеста 19 декабря 2010 года польские и немецкие спецслужбы.

Тем не менее, Беларусь активно продолжала пользоваться инициативой «Восточное партнёрство» как платформой для диалога и инициирования различных проектов, хотя и ушла немного в тень на фоне стран делающих шаги к евроинтеграции – Молдовы и Украины.

Толчком для очередной активизации отношений Беларуси с ЕС в целом и Польшей в частности, стали события в Украине в 2013-2014 годах. Беларусь, как и Польша не признала аннексию Россией Крыма и пытается выступать в ситуации войны на востоке Украины в качестве миротворца, предоставляя свою территорию как место переговоров. При этом за последний год прекратились дипломатические скандалы с Польшей и наоборот, можно наблюдать активизацию диалога Беларуси с Европой. Так, в феврале 2015 года в Минск приезжали сразу несколько чиновников ЕС и «Восточного партнёрства» для встречи с белорусским руководством, а Президент Беларуси заявил, что рассчитывает на начало доброго диалога между Минском и Брюсселем и что сейчас отношения Беларуси и ЕС не так туманны как раньше [18].

Таким образом, анализируя отношения Польши и Беларуси в период с 1999 по 2015 год, можно выявить несколько интересных тенденций. Виток напряжённости в двусторонних отношениях происходит всегда перед президентскими выборами в Беларуси – так было 1999 году, тогда это было ещё усугублено вступлением Польши в НАТО, которое белорусское руководство считало угрозой своей национальной безопасности. И на момент выборов в Беларуси осенью 2001 года, отношения между соседями были фактически заморожены. Так было в 2005 году, когда за год до президентских выборов разгорелся самый крупный дипломатический скандал между Польшей и Беларусью вокруг Союза поляков Беларуси и на момент выборов в 2006 году, в Беларуси по сути даже не работал посол Польши, т.к. он не мог вручить верительную грамоту. Также было и в 2010 году, когда накануне выборов вновь вспыхнул скандал с Союзом поляков Беларуси. Тем не менее, в 2015 году продолжения подобной тенденции не наблюдается, из чего можно предположить, что Беларусь, наблюдая за событиями в Украине, теперь видит угрозу не столько с Запада, сколько с Востока. Кроме того, такой ситуации могут способствовать усилившиеся авторитарные тенденции внутри Беларуси, в связи с которыми белорусские власти не чувствуют опасности накануне выборов.

Кроме того, серьёзно влияют на двусторонние отношения Польши и Беларуси внешние факторы. Если влияние Брюсселя и общей внешней политики ЕС на действия Польши последовательно и прогнозируемо, то действия Беларуси меняются в зависимости от отношений Беларуси с Россией. Так, в начале 2000-х, когда были надежды на проект Союзного государства, отношения с Польшей и Западом в целом оставались заморожены, однако уже в 2007 году, когда был очевиден провал проекта Союзного государства и стагнация СНГ, а главное – после запуска Россией невыгодного Беларуси «Северного потока», Беларусь сразу же стала искать варианты альтернативных энергетических проектов, в частности и с Польшей. Далее был подписан договор о создании Таможенного Союза и, почти одновременно – «Восточного партнёрства». В этот этап Беларусь проводила многовекторную политику, однако приоритет всё же отдавался восточному направлению, которое белорусское руководство воспринимало как более надёжный и конкретный. Однако, с началом войны в Украине, риторика белорусского руководства стала значительно более жёсткой как по отношению к Таможенному Союзу в целом, так и к восточным партнёрам в частности, при этом мы наблюдаем потепление отношений со странами ЕС.

При этом можно наблюдать последовательную тенденцию работы Польши с белорусским населением вне зависимости от отношений с официальным Минском. Так в Беларуси действуют сразу несколько крупных польских учреждений, таких как Союз поляков Беларуси, Польский институт в Минске и другие. Также показательно, что в 2005 году Польше не осталась в стороне от конфликта с Союзом поляков Беларуси и несмотря на очевидно ухудшение отношений с белорусскими властями отстояла и сейчас поддерживает Союз поляков Беларуси с руководством, не навязанным белорусскими властями. Кроме того, в этом плане показателен пример введения «Карты поляка», которая хоть и распространяется на все постсоветские страны, но в основном выдаётся гражданам Украины и Беларуси – ближайших и крупнейших соседей Польши. Включение Беларуси в инициативу «Восточное партнёрство» так же показательно, так как Беларусь является наиболее авторитарным государством из всех, что включены в инициативу. Тем не менее,

«Восточное партнёрство» используется как платформа для диалога не только с властями, но и с гражданским обществом Беларуси.

Таким образом, мы можем наблюдать последовательный интерес Польши к развитию отношений с Беларусью и если нет возможности такого развития с официальными властями, то находятся возможности для общих проектов с гражданским обществом. Можно предположить, что такая политика Польши имеет стратегическую направленность и будет продолжаться в подобном русле и далее. Для Польши Беларусь – один из ближайших этнически и культурно народов, страна, которая может принести большую выгоду Польше благодаря своему геополитическому положению. Поэтому, на наш взгляд, Польша видит в средне- или долгосрочной перспективе Беларусь, как одного из своих ближайших союзников. Кроме того, проведя историческую параллель, мы можем видеть, что одно из сильнейших европейских государств XVI – XVIII веков – Речь Посполитая, включала в свой состав всю территорию нынешней Беларуси и Литвы, значительную часть территорий нынешней Польши и Украины. Поэтому, памятуя историю, Польша развивает и в дальнейшем, на наш взгляд, будет развивать тесные отношения с этими исторически близкими себе народами. Примером такой политики можно считать и различные социальные программы, направленные на граждан Беларуси и Украины, и «Восточное партнёрство», и польско-украинско-литовский батальон, созданный в 2015 году – первый пример военного сотрудничества в таком формате с целью обмена опытом и помощи украинским вооружённым силам в приближении к стандартам НАТО [19].

В целом, можно сказать, что война в Украине значительно повлияла как на польско-белорусские отношения, так и на внешнюю политику Беларуси в целом. Следует отметить солидарность Беларуси с позицией Польши и западного мира в непризнании аннексии Россией Крыма. Кроме того, за последний год наблюдается тенденция поступательного сближения Беларуси с западным миром. Белорусское правительство желает более последовательно развивать контакты по линии так называемого диалога по модернизации, вовлекаться в программу «Восточного партнерства» [20]. Ожидается подписание Беларусью Болонской конвенции.

Кроме того, война в Украине в значительной мере повлияла на белорусско-российские и белорусско-украинские отношения. Уже через месяц после окончания событий Евромайдана, Александр Лукашенко принял в Беларуси исполняющего обязанности Президента Украины Александра Турчинова. Основной посыл встречи состоял в заверении сторон во взаимной дружбе [21]. Учитывая, что к тому времени, российское руководство всё ещё называло легитимным беглого Президента Виктора Януковича, такая встреча, в том числе, носила и демонстративный характер. Беларусь показала миру свою принципиальность и независимость от России в украинском вопросе.

Уже в разгар войны в Украине А. Лукашенко в довольно резкой форме раскритиковал позиционирование Крыма как российской территории, в очередной раз, дав понять, что он не признаёт и не признает аннексии Крыма Россией [22].

Между тем, в украинском вопросе, Беларусь проявила себя как примиряющая сторона, предложив Минск как площадку для переговоров. Так, в Минске были подписаны два международных соглашения, целью которых была деэскалация конфликта на Донбассе – осенью 2014 г. и зимой 2015 г. В переговорах в Минске принимали участие Президенты Украины, России, Франции и канцлер ФРГ. Впервые за многие годы в Минске находились сразу две ключевые политические фигуры стран ЕС.

В декабре 2014-го года состоялась двусторонняя встреча Президентов Беларуси и Украины, на которой Александр Лукашенко заверил украинского коллегу в том, что Беларусь готова оказать Украине всяческую поддержку [23].

На этом фоне, Беларусь в одностороннем порядке возобновляет таможенный контроль на границе с Россией [24], тем самым фактически дискредитируя идею Таможенного Союза, а Александр Лукашенко в январе 2015 года говорит о том, что Беларусь не является частью «русского мира» [25].

Выводы. Таким образом, события в Украине в 2013-2015 гг. могут стать ключевым периодом, изменившим внешнеполитический вектор Беларуси. Столь доверительных отно-

шений как были с Россией ранее, теперь ожидать не следует, ведь теперь очевидна потенциальная угроза с восточного направления для Беларуси. Тем не менее, преждевременно говорить о неком резком развороте внешнеполитического вектора Беларуси. Следует понимать, что начало активного диалога и сотрудничества с европейскими структурами, будет означать необходимость внутренних преобразований в Беларуси, что может быть невыгодно нынешнему белорусскому режиму, с другой стороны – ситуация в Украине показывает явную опасность со стороны Кремля и белорусский режим это понимает. В такой ситуации, Беларусь пытается выстроить стратегические отношения с западными партнёрами, чтобы попытаться обезопасить себя от потенциальной угрозы со стороны восточного соседа. И Польша в этом направлении может стать первым союзником Беларуси, как проводник внешней политики ЕС, и как страна, постоянно бросающая «мостики» в виде различных социальных и политических проектов своим восточным соседям. Поэтому, на наш взгляд, следует ожидать дальнейшего потепления и активизации отношений Польши и Беларуси. Украине же в этой ситуации следует, развивая двусторонние отношения с обеими странами, брать активное участие в интеграционных проектах типа «Восточного партнёрства» и инициировать новые проекты с участием Польши и Беларуси, которые могли бы стать подспорьем для дальнейших союзнических отношений между тремя странами.

Список литературы

1. Бориняк О. К. Польсько-білоруські відносини (1991–2004) [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 12.04.11 / О. К. Бориняк. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/node/554
2. Бориняк О. К. Польсько-білоруські відносини в контексті розширення НАТО на схід / О. К. Бориняк // Studia politologica ucraino-polona. – 2011. – № 1. – С. 57-65.
3. Шарапо А. Белорусско-польские отношения на современном этапе (до 2009 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.forsecurity.org/белорусско-польские-отношения-на-современном-этапе-до-2009-года
4. Stowarzyszenie Samorządów Euroregionu Puszcza Białowieska. Informacje ogólne [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.euroregion-pb.pl/wordpress/informacje-ogolne/
5. Historia ZPB [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://znadniemna.pl/informacje-o-zpb/historia-zpb/
6. Русакович А. Роль Польши и Германии в формировании общей политики ЕС по отношению к Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.forsecurity.org/роль-польши-и-германии-в-формировании-общей-политики-ес-по-отношению-к-беларуси
7. «Война послов» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kommersant.ru/doc/597083
8. Дипломатический скандал между Польшей и Беларусью вспыхнул с новой силой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://korrespondent.net/world/126837-diplomaticheskij-skandal-mezhdu-polshej-i-belarusyu-vspyhnul-s-novoj-siloj
9. Логінов Я. «Польща – Білорусь – стратегічні партнери?» / Я. Логінов // Дзеркало тижня. Україна. – 2010. – № 13.
10. Беларусь хочет соединить с Польшей свои газовые сети [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.belaruspartisan.org/economic/158618/
11. Беларусь и Польша намерены реализовать проект по строительству тепловой электростанции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.belaruspartisan.org/economic/143019/
12. Электростанция в Зельве. Новая информация [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://volkovysk.by/ekonomika/elektrostanciya-v-zelve-novaya-informaciya.html
13. Wydano 100 tys. Kart Polaka [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pl.delfi.lt/aktualia/polska/wydano-100-tys-kart-polaka.d?id=60749717
14. Polska służba konsularna w 2013 r. – prezentacja raportu [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/polska_sluzba_konsularna_w_2013_r____prezentacja_raportu
15. Лукашенко: Беларуси весьма выгодно участие в «Восточном партнерстве» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://naviny.by/rubrics/politic/2009/07/12/ic_news_112_314357/
16. «Восточное партнёрство»: первый прошёл [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://naviny.by/rubrics/politic/2010/05/07/ic_articles_112_167725/
17. Конфликт вокруг Союза поляков Беларуси набирает обороты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://inosmi.ru/belorussia/20100211/158116741.html
18. Майра Мора: отношения Беларуси и ЕС могут улучшиться при обоюдном желании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://naviny.by/rubrics/eu/2015/02/26/ic_news_627_454711/
19. Объединённый батальон Украины, Польши и Литвы соберётся уже этой зимой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.tsn.ua/politika/obedinennyy-batalon-ukrainy-litvy-i-polshi-soberetsya-uzhe-etoy-zimoy-401910.html
20. Лукашенко, блудный сын Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.svoboda.org/content/article/26913467.html

21. Никто не нападёт на Украину со стороны Беларуси – Турчинов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nbnews.com.ua/ru/news/117063/
22. Если Крым исторически русский, то давайте отдадим Россию Казахстану или Монголии – Лукашенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nbnews.com.ua/ru/news/133762/
23. Лукашенко: Якщо від Білорусі щось треба – за добу все зробимо [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravda.com.ua/news/2014/12/21/7052795/?attempt=1
24. Беларусь в одностороннем порядке возобновила таможенный контроль на границе с РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/ECONOMICS/belarus-v-odnostoronnem-poryadke-vozobnovila-tamozhennyy-kontrol-na-granice-s-rf-161204_.html
25. Беларусь – это не «русский мир» – Лукашенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_belarus-eto-ne-russkij-mir-lukashenko/606689.

Статья поступила 20.04.2015 г.

О.М. Шевченко, аспірант
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра міжнародних відносин
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

АНАЛІЗ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ВІДНОСИН НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Резюме

В статті проводиться аналіз польсько-білоруських відносин після вступу Польщі в НАТО. Аналіз проводиться крізь призму загальної зовнішньої політики ЄС та НАТО по відношенню до СНД, польсько-білоруські відносини в цьому контексті є особливо цікавими, так як після 1999 року кордон Польщі та Білорусі став лінією перетину НАТО та СНД. На основі аналізу польсько-білоруських відносин, зроблена спроба знайти взаємні інтереси держав одна в одній і виходячи з цього змоделювати сценарій подальшого розвитку відносин Польщі та Білорусі в регіональному та глобальному контексті.

Ключові слова: Польща, Білорусь, НАТО, ЄС, Східне партнерство

A.N. Shevchenko, Postgraduate
Odessa I. I. Mechnikov National University
Department of International Relations
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ANALYSIS AND TENDENCIES OF THE POLISH-BELARUSSIAN RELATIONS AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Summary

In this article, we give analysis on the relations of Poland and Belarus after Poland's entrance into NATO. The analysis is conducted in the light of the general external policy of the EU and NATO in respect to the CIS; the relations of Poland and Belarus in this context are of great interest because the border of Poland and Belarus became the line of contact of NATO and the CIS in 1999. On the basis of the relations of Poland and Belarus we have tried to discover mutual interests of these countries in each other and based on it to model a scenario of further development of the relations of Poland and Belarus in the regional and global context.

Key words: Poland, Belarus, NATO, EU, Eastern partnership.

СТУДЕНТСЬКЕ ЖИТТЯ

ЭКСКЛЮЗИВНАЯ ПРАКТИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ЭПФ

В декабре 2014 года в Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, на экономико-правовой факультет поступило предложение от Союза юристов Одесской области совместно провести эксклюзивную практическую программу для студентов 4 и 5 курсов, т.е. будущих магистров, специалистов, бакалавров.

Руководство экономико-правового факультета, в лице декана, к.ю.н., профессора В.И. Трубы очень положительно отреагировало на данное предложение, т.к. эксклюзивная практическая программа является крайне полезной для студентов, и теория в идеале, должна совмещаться с практикой.

Для реализации проекта отобрали десять лучших и перспективных студентов экономико-правового факультета Одесского национального университета имени И. И. Мечникова для прохождения преддипломной и производственной практики (А.И. Александров, М.С. Алексеенко, Н.Н. Беляева, Д.В. Голобородько, А.М. Мягченко, В.А. Павлов, Н.И. Сасова, А.Г. Снитко, В.С. Стеблюк, А.А. Ярошенко).

Молодые юристы получили возможность попробовать свои силы на практике, поработать над своими собственными проектами. В течение трех месяцев они работали над каждым из выбранных направлений: законопроектная работа (предложения к Закону Украины «О высшем образовании»), работа по устранению коллизий в законодательстве, защита интеллектуальной собственности, проблематика в сфере защиты прав потребителей, сотрудничество общественности с государственными организациями и учреждениями (Одесская областная государственная администрация), трудоустройство молодых специалистов (упрощение процедуры трудоустройства молодых специалистов) и др.

Студенты-юристы получили практический опыт, благодаря эксклюзивной практической программе. Еще до выпуска из ВУЗа у студентов появилась возможность применить обретенные в университете знания на практике. Помогали студентам представители Союза юристов Одесской области (Е.А. Иванченко, А.М. Рябец) и преподаватели Одесского национального университета имени И.И. Мечникова (ст. преп. Е.В. Байло, доц. Т.А. Гончар, ст. преп. В.А. Завертнева-Ярошенко, зам. декана, доц. Л.М. Зилковская, доц. Н.В. Ильева, доц. В.Н. Масин, ст. преп. Ю.А. Пилипенко, доц. О.Н. Садовская).

Эксклюзивная практическая программа открыла новые горизонты для молодых юристов, а также позволила им получить реальный опыт в работе с государственными и другими органами.

Научный координатор программы к.ю.н., доц. Н.В. Ильева

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

1. Профіль журналу

1.1. Журнал **Правова держава** здійснює такі типи публікацій:

1. Наукові статті.
2. Короткі повідомлення.
3. Матеріали конференцій.
4. Бібліографію.
5. Рецензії.
6. Матеріали з історії науки.

1.2. У певному конкретному випуску один автор має право надрукувати тільки одну самостійну статтю.

1.3. Мова видання – українська, англійська, німецька та російська.

1.4. До редакції «Правової держави» подається:

1. Текст статті з анотацією, записаний на електронному носії в редакторі Word (кегль 14, відстань між рядками 1,5 інтервали).
2. Резюме російською та англійською мовами
3. Колонтитул.
4. Рекомендація кафедри або наукової установи до друку.
5. Відомості про авторів.

2. Підготовка статті – обов'язкові складові

Оригінальна стаття має включати:

1. Анотацію – мовою оригіналу статті.
2. Вступ та визначення актуальності теми.
3. Мету статті.
4. Постановку проблеми.
5. Аналіз останніх досліджень і публікацій.
6. Виклад основного матеріалу.
7. Висновки.
8. Список літератури.
9. Резюме (російською та англійською мовами).
10. Ключові слова (до п'яти).

3. Оформлення рукопису.

Обсяг. Послідовність розташування обов'язкових складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (з урахуванням таблиць і підписів до них, анотації, резюме, ключових слів, списку літератури) – не більше 15 сторінок, рецензій – до 3 сторінок, коротких повідомлень – до 2 сторінок. Рукописи більшого обсягу приймаються до журналу тільки після попереднього узгодження з редколегією.

3.2. Послідовність друкування і розташування окремих складових наукової статті має бути такою:

1. УДК – зліва над назвою статті.
2. Ініціали та прізвище автора (згідно з паспортом, український варіант), науковий ступень, вчене звання, посада.
3. Назва наукової установи (в тому числі відділу, кафедри, де виконано працю); повна поштова адреса установи (за міжнародним стандартом, з поштовим індексом); телефон для співпраці з авторами.
4. Назва статті, повинна точно відбивати зміст праці, бути короткою (в межах 9 повнозначних слів), містити ключові слова.
5. Анотація мовою оригіналу праці друкується перед початком основного тексту після інтервалу 20 мм від лівого поля.
6. Під анотацією друкуються ключові (основні) слова (не більше п'яти) мовою оригіналу статті.

7. Текст статті і список літератури.
8. Резюме російською та англійською мовами включає: прізвище та ініціали автора, назву наукової установи, повну поштову адресу установи (за міжнародним стандартом, з поштовим індексом), електронну адресу автора, назву статті, текст резюме та ключові слова.
9. Рисунки, діаграми, таблиці разом з підписами та поясненнями розміщуються у тексті статті.
10. Стаття повинна бути підписана автором або авторами.

4. Мовне оформлення тексту: термінологія, умовні скорочення, посилання

4.1. Автори несуть повну відповідальність за бездоганне мовне оформлення тексту, особливо за правильну українську наукову термінологію (її слід звіряти за фаховими термінологічними словниками).

4.2. Якщо часто повторювані у тексті словосполучення автор вважає за потрібне скоротити, такі абревіатури при першому вживанні обумовлюють в дужках. Наприклад: Нотаріальна палата України (далі НПУ).

4.3. Посилання на літературу подаються у тексті статті, обов'язково у квадратних дужках, арабськими цифрами: перша цифра позначає номер праці у списку літератури, друга – сторінку цитованої праці, між цифрами кома. Наприклад: [2, с. 55], [3, ст. 55] – якщо посилання на статтю закону.

5. Література

5.1. Список літератури друкується мовою оригіналу відповідної праці. Він оформлюється згідно з ДСТУ 7.1:2006 і повинен містити тільки назви праць, на які посилається автор. Назви праць у списку літератури розташовуються в порядку згадування.

5.2. Назви праць у списку літератури оформлюються за правилами ВАКу згідно постанови президії ВАК України. Наприклад: для монографій слід вказати: прізвище, ініціали автора(ів), повну назву праці, місце видання, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок праці. Для періодичних видань: прізвище, ініціали автора(ів), назву журналу, повну назву праці, місце та рік видання, том і (або) номер, першу і останню сторінку статті.

Наприклад:

1. Миколенко О.І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія / О.І. Миколенко, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Харків : Бурун Книга, 2010. – 335 с.

2. Ільєва Н. В. Питання взаємодії державних та недержавних органів з суб'єктами нотаріальної діяльності / Н. В. Ільєва // Правова держава: зб. наук. пр. – Одеса: 2012. – № 15. – С. 45-53.

6. Анотація. Резюме. Колонтитул

6.1. Анотація (коротка стисла характеристика змісту праці) подається мовою оригіналу статті, містить не більше 50 повнозначних слів і передує (окремим абзацом) основному тексту статті.

6.2. Резюме (короткий висновок з основними положеннями праці) подається двома іншими мовами (російською та англійською), кожне містить не більше 50 повнозначних слів і друкується на окремому аркуші.

6.3. Колонтитул (короткий, не більше 50 знаків, або скорочений чи видозмінений заголовок статті для друкування зверху на кожній сторінці тексту праці) подається українською мовою разом з прізвищем та ініціалами автора на окремому аркуші.

Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи відредагований варіант з автором, а також не приймати рукописи, якщо вони не відповідають вимогам «Правової держави».

Рукописи статей, що прийняті до публікування, авторам не повертаються.

Українською, англійською, німецькою та російською мовами

Підписано до друку 27.04.2015 р. Формат 70х108/16. Ум.-друк. арк. 16,3.
Зам. № 1505-06. Тираж 300 прим.

Адреса редколегії:
Україна, 65058, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Тел.: (048) 702-31-31

Надруковано у ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.)
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25
Тел.: (048) 7777-591
www.law-books.od.ua